

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İBN RÜŞD'ÜN 'BİDÂYETÜ'L-MÜCTEHİD' ADLI
ESERİNDE AİLE HUKUKU KONULARINDA MALİKİ
MEZHEBİ DIŞINDAKİ TERCİHLERİ

ABDULLAHİ MUKTAR SHEİKH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. NECMEDDİN GÜNEY

KONYA 2022

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullahi Muktar Sheikh		
	Numarası	18810601117		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	İbn Rüşd'ün 'Bidâyetü'l-Müctehid' Adlı Eserinde Aile Hukuku Konularında Maliki Mezhebi Dışındaki Tercihleri		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdullahi Muktar Sheikh

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullahi Muktar Sheikh		
	Numarası	18810601117		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	√	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY		
Tezin Adı	İbn Rüşd'ün 'Bidâyetü'l-Müctehid' Adlı Eserinde Aile Hukuku Konularında Maliki Mezhebi Dışındaki Tercihleri			

Bu çalışmada İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetül'-muktesıd adlı eserinin aile hukuku bölümünde mezhebi olan Maliki mezhebinin görüşlerine muhalefet ettiği tercihleri ele alınmıştır. Fakihlerin görüşlerini delilleri ile birlikte aktarmak ve deliller arasında karşılaştırmalar yapıp İbn Rüşd'ün tercihinin ifade etmek suretiyle karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır.

Çalışma, bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir. Giriş bölümünde, İbn Rüşd'ün hayatı, müslüman âlimler arasındaki yeri ve eserleri ele alınmıştır. Birinci bölümde nikâh ile alakalı konuları ele alıp İbn Rüşd'ün Maliki mezhebi dışındaki tercihlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde talâk, li'ân ve îlâ gibi konular inceleyip, İbn Rüşd'ün Maliki mezhebine muhalefet ettiği hususlar ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma süresince ulaşılan en önemli sonuçlar aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid, İbn Rüşd'ün Tercihleri, İslam Hukuku, Aile Hukuku, Fıkıh, Tercih, Mâliki Mezhebi.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdullahi Muktar Sheikh		
	Student Number	18810601117		
	Department	Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	√	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY		
Title of the Thesis/Dissertation	Preferences Of Ibn Rushd In 'Bidayat Al-Mujtahid' In Family Law Issues Outside The Maliki School			

This study deals with the preferences of Imam Ibn Rushd that contradicts his Maliki school of thought in his book Bidayatul-Mujtahid in the chapters of family jurisprudence. It has been studied deliberately by mentioning the opinions of the jurists with their evidences and by making comparisons between the evidences and pointing Ibn Rushd's preference.

The study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction part, Ibn Rushd's life, his position among Muslim scholars and his books are discussed. In the first chapter, the issues related to marriage are discussed and Ibn Rushd's preferences which he opposed the Maliki school of thought are included. In the second chapter, his preferences which he disagreed with his Maliki madhab in the topics of talak, li'an and 'ilâ are discussed. Lastly, in the conclusion part, the most important results achieved during the research are presented.

Keywords: Ibn Rushd, Bidayatul-mujtahid, Ibn Rushd's Preferences, Islamic law, Family law, Jurisprudence, Malik madhab.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR..... vi

ÖNSÖZ vii

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ.....1

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ 1

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI..... 1

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 1

D. KONUYLA İLGİLİ AKADEMİK ÇALIŞMALAR..... 2

II. İBN RÜŞD'ÜN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ 3

A. ADI VE DOĞUMU 3

B. AİLESİ VE ÇEVRESİ 3

C. İBN RÜŞD'ÜN İLMİ KONUMU 4

D. HOCALARI 4

E. ÖĞRENCİLERİ..... 5

F. KADILIK GÖREVİ..... 5

G. İBN RÜŞD'ÜN HAPSEDİLMESİ 6

H. İLMİ YÖNÜ VE ÂLİMLERİN KENDİSİ HAKKINDAKİ ÖVGÜLERİ 6

I. ESERLERİ..... 7

J. VEFATI..... 8

III. BİDÂYETÜ'L-MÜCTEHİD'İN TANITIMI VE FIKIH LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ 8

A. KİTABIN İSMİ VE MÜELLİFE OLAN NİSPETİ 8

B. TELİF TARİHİ..... 9

C. KİTABIN TELİF AMACI 9

D. KİTABIN KONUSU VE İÇERDİĞİ FIKHİ MESELE SAYISI 10

E. KİTABIN DEĞERİ 10

F. KİTABIN TELİFİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM 11

G. ESERİN BAZI ZAYIF YÖNLERİ 12

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN RÜŞD'ÜN NİKÂH AKDİNDE MALİKİ MEZHEBİ DIŞINDAKİ TERCİHLERİ

I. VELAYETLE İLGİLİ MESELELER.....14

A. EVLİLİĞİN GEÇERLİLİĞİ İÇİN VELAYETİN ŞART OLMASI.....	14
B. KIZIN RIZASI OLMADAN EVLENDİRİLMESİ (İCBÂR).....	18
II. MEHİRLE İLGİLİ MESELELER.....	20
A. MEHİR MİKTARI.....	20
B. CARİYENİN AZAT EDİLMESİNİN MEHİR OLARAK KABUL EDİLMESİ.....	24
C. VELİNİN ZİFAF ÖNCESİ BOŞANAN KIZIN MEHİR HAKKINDAN VAZGEÇMESİ.....	25
D. KOCANIN ZİFAFTAN ÖNCE VE MEHİR BELİRLENMEDEN ÖLÜMÜ.....	26
III. EVLENME ENGELLERİYLE İLGİLİ MESELELER.....	28
A. SÜT ANNENİN KOCASININ ÇOCUĞUN SÜT BABASI OLMASI (LEBENÜ'L- FAHL).....	28
B. ÖLÜM HASTALIĞINDA EVLİLİK.....	29
C. İDDET DÖNEMİNDE EVLİLİK.....	31
İKİNCİ BÖLÜM	
İBN RÜŞD'ÜN EVLİLİĞİN SONA ERMESİ KONUSUNDA MALİKİ MEZHEBİ DIŞINDAKİ TERCİHLERİ	
I. RİC'İ VE BÂİN TALÂKIN MESELELERİ.....	34
A. TEK SEFERDE ÜÇ TALAK MESELESİ.....	34
B. KÖLENİN TALAK SAYISI.....	37
C. ÖLÜM DÖŞEĞİNDEKİ HASTANIN BÂİN TALAKI.....	39
D. TALAK'TA MÜT'A VERİLMESİ.....	41
II. İDDETLE İLGİLİ MESELELER.....	43
A. KAR' KELİMESİNİN DELALETİ.....	43
B. ADET GÖRMEYEN CARİYENİN İDDETİ.....	46
C. RİC'İ TALAKTA RÜCÛDA ZİFAF OLMADAN YENİDEN TALAKIN İDDETE ETKİSİ (İDDETİN TEKRARI).....	47
D. BÂİN TALAKLA BOŞANAN KADININ SÜKNÂ VE NAFKA HAKKI.....	48
III. ÎLÂ VE LÎÂN İLE İLGİLİ MESELELER.....	50
A. ÎLÂNIN SÜRESİNİN DOLMASININ HUKUKİ SONUCU.....	50
B. KÖLENİN ÎLÂSI.....	55
C. MÜLÂANEDE EŞLERDEN BİRİNİN LÎÂNDAN KAÇINMASININ HÜKMÜ.....	59
SONUÇ.....	63
BİBLİYOGRAFYA.....	67

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
c.c	: Celle celalühü
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
Mv.F.	: el-Mevsûatü'l-fıkhiyye, Kuveyt 1404/1983-2006
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: ölümü
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Allah teala Kur'ân-ı Kerimi insanlara bir yol gösterici olarak indirmiş, Peygamber Efendimiz'i (sav) insanlara indirdiği kitabı açıklasın diye göndermiştir. Kur'ânı Kerim ve Efendimizin sünneti, şeri hükümlerin kendisinden çıkartıldığı iki asıldır. Allahu teala bizzat kendisi bu iki aslı korumakta, bunun için kitap ve sünneti öğrenmeye talip olan rabbani âlimler göndermiştir. Âlimler, dinin ve şeriatın önceki şeriatlarda olduğu gibi tahriften ve değiştirilmekten korunmasının yapı taşlarıdır ve bu suretle şeref ve yücelik kazanmaktadırlar.

Fıkıh ilmi ile ibadetlerin, ahlakın ve muamelatın hükümlerine ulaşılır. Fıkıh bilgisi ve araştırmaları, ilim talebesinin ehemmiyet vermesi gereken en önemli işlerdendir. Dinde fıkıh sahibi ve şeri hükümlerde basiret sahibi olmak, en kıymetli amaçlardan, en büyük gayelerdendir. Bundan dolayıdır ki seleften ve haleften değerli âlimlerimiz, fıkıh ilmine özel önem vermiş, tedris olarak, telif olarak özel itina göstermiştir. Nitekim âlimlerin fıkıh alanında çeşit çeşit pek çok eseri mevcuttur. Bu eserler arasında mutavvel, muhtasar, şerhler ve tek bir mezhep üzerine yazılan eserler bulunmaktadır. Bazı âlimler de mezhepler arasında ihtilaflı konuları ele almış ve aralarından bir görüşü tercih etmiştir. Bu tarz eser yazarlardan biri de Fakih, İmam, Ebül Velîd İbn Rüşd el-Hafîd'dir.

İbn Rüşd, mukayeseli fıkıh alanında meşhur kitabı *Bidâyetül'-müctehid ve nihâyetül'-muktesid* adlı eserini telif etmiştir. İbn Rüşd kitabında mutaassıp bir tutum sergilememiş birçok meselede maliki mezhebi dışında görüş tercihinde bulunmuştur. Bu nedendir ki genel olarak *Bidâyetül'-müctehid* bu alanda yazılmış en önemli kitaplardan birisi kabul edilmektedir.

Kenya'daki ve Türkiye'deki hocalarımla istişareler sonucunda İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid* adlı eserinde aile hukuku çerçevesinde maliki mezhebi dışında tercih ettiği görüşleri karşılaştırmalı olarak çalışmayı seçtim.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşacaktır. Giriş kısmında araştırma konusu, önemi, amacı, yöntemi ve konuyla alakalı yapılmış çalışmalardan bahsedilecektir. Ardından İbn Rüşd'ün kısa biyografisine yer verip *Bidâyetü'l-müctehid* tanıtılacaktır. Birinci bölümde İbn Rüşd'ün evlenme akdi ve hukuki

sonuçları konusunda Maliki mezhebinden ayrı olarak tercihe şayan gördüğü meseleler ele alınacaktır. İkinci bölümde ise evliliğin sona ermesiyle ilgili meseleler üzerinde durulacaktır. Burada İbn Rüşd'ün talak, îlâ ve liân konularıyla ilgili olarak farklı görüş tercih ettiğini tespit ettiğimiz meseleler incelenecektir. Sonuç kısmında, araştırma neticesinde ulaşılan en önemli sonuçlardan bahsedilecektir.

Çalışmam boyunca yol göstericiliği, destekleri ve tavsiyelerinden dolayı, ilminden çokça istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Necmeddin Güney'e en içten şükranlarımı sunuyorum. Uzak yakın olmaksızın çalışmamda yardımcı olan bütün arkadaşlarıma ve çalışmalarından istifade ettiğim bütün akademisyenlere teşekkür ediyorum. Allah-u Teala'dan ecirlerini kat kat vermesini temenni ediyorum.

Başarı Allah'tandır.

Abdullahi Muktar Sheikh

Konya 2022

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Endülüs'ün önde gelen âlimlerinden İbn Rüşd el-Hafid'in telif ettiği *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* isimli eseri mukayeseli fıkıh alanında yazılan en meşhur kitaplardan bir tanesidir, İbn Rüşd bu kitabını alanda daha önce benzeri görülmeeyen bir şekilde kaleme almıştır. *Bidâyetü'l-müctehid*, tertip ve üslup açısından alanındaki en iyi kitaplardandır.

İbn Rüşd, Maliki olmasına rağmen bazen mezhebine muhalif görüşleri de benimsemiştir. Bu husus *Bidâyetü'l-müctehid*'de birçok meselede açık olarak görölmektedir. Biz de bu sebepten dolayı İbn Rüşd'ün aile hukukuyla ilgili Maliki mezhebine muhalif olduğu görüş ve tercihleriyle alakalı bir çalışma ortaya koymak istedik.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Fakihlerin farklı ictihadlar arasında yaptıkları tercihleri ele alan çalışmalar, fakihlerin nakli ve akli delillerden şer'i hükümleri çıkarma yollarını ve tercih kaidelerini ortaya koyarlar. Ayrıca bu tür çalışmalar şer'i ilimlerle ilgilenen okuyucular açısından fıkhi melekeyi güçlendiren niteliğe sahiptir.

Bu araştırma ile İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* adlı eserinde aile hukuku konusunda Maliki mezhebinin dışında tercihte bulunduğu meselelerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu meseleler tarafların delilleriyle birlikte karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve İbn Rüşd'ün fıkıh alanındaki bilgi ve yetkinliğı ortaya konulacaktır. Böylece fıkhi mezheplerin fonksiyonu ve fakihler üzerindeki etkisinin mutlak olmadığı, mezheplerin kurumsallaşmasının durgunluk ve gerileme anlamına gelmediğı gösterilecek ve bu konularda daha fazla çalışma ve araştırmanın yapılması teşvik edilmiş olacaktır.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İbn Rüşd'ün Maliki mezhebi dışında tercih ettiğı meseleleri tespit edilecektir. Ardından bu meseleler özelinde farklı fıkhi mezheplerin görüşleri mukayese edilecek,

tarafların sunduğu deliller tartışılacak ve İbn Rüşd'e göre tercihe şayan görüşün hangisi olduğu ve bunun gerekçeleri ortaya konulacaktır.

İbn Rüşd'ün Maliki mezhebinden farklı olarak tercih ettiği meselelerin tespiti için ilk olarak *Tasnîf ihtiyârât İbn Rüşd hasebe muvâfakatihâ li 'l-mezâhibi 'l-fikhiyye* adlı eseri taranacaktır. Bu eser sayesinde çalışmada kaç meselenin yer alacağı konusunda bir fikir oluşup bu meseleler listelendikten sonra, *Bidâyetü 'l-müctehid*'in ilgili bölümleri “nikâh” bölümünden “nafaka” bölümüne kadar okunacaktır. Böylece İbn Rüşd'ün, aile hukukuna dair Maliki mezhebinden ayrı tercihte bulunduğu meseleler tespit edilecektir.

D. KONUYLA İLGİLİ AKADEMİK ÇALIŞMALAR

İbn Rüşd'ün *Bidâyetü 'l-müctehid* adlı eseri üzerine birçok araştırma ve çalışma bulunmaktadır. Ancak bu kısmında söz konusu kitap ile ilgili Arapça ve Türkçe dillerinde yazılmış, mevcut araştırma konusu ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olan çalışmalardan bahsedilecektir.

1. Karanfil, Mehmet Fatih, *İbn-i Rüşd'ün “Bidâyetü 'l-Müctehid” Adlı Eserinde Aile Hukuku ile İlgili Değerlendirmeleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Van 2011. Bu çalışmada yazar; *Bidâyetü 'l-müctehid* adlı eserin “nikâh” ve “talâk” bölümlerinde yer alan fıkhi meseleler karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Bu doğrultuda tezin kapsamı, sadece “nikâh” ve “talak” bölümleriyle sınırlı tutulup “ilâ” ve “liân” bölümleri bu kapsamın dışında tutulmuştur. Bizim çalışmamız ise İbn Rüşd'ün “nikâh” bölümünde başlayıp “nafaka” bölümüne kadar aile fıkhi ile ilgili bütün meselelerde, Maliki mezhebinin dışında tercih ettiği görüşler üzerinde duracaktır.

2. Âmine Abdülhâdî, *el-İhtilâfâtü 'l-fikhiyye ve ihtiyârât ibn Rüşd hârice 'l-mezhebi 'l-Mâlikî min hilâli kitâbihî Bidâyetü 'l-müctehid ve nihâyetü 'l-muktesid*, el-Esmeriyye Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, yüksek lisans tezi, Libya 2013. Bu çalışmayı, çalışmamızdan ayıran husus; kitapta yer alan bütün bölümlerin ele alınmasıdır. çalışmamız ise sadece aile hukuku ile sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra yazar, söz konusu çalışmada, İbn Rüşd'ün tercihlerine kısa bir şekilde işaret edip

tercihlerin gerekçelerine pek eğilmemiştir. Bizim çalışmamız ise İbn Rüşd'ün tercihlerini, gerekçe ve delilleri ile birlikte detaylı olarak ele alınmıştır.

3. Karaca, Ayşe, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid adlı eserindeki tercihleri ve farklı görüşleri*, Marmara üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul 2008. Diğer çalışmada, İbn Rüşd'ün tercihlerini genel itibariyle hangi esas ve delil üzerine bina ettiği konusu üzerinde durulmuş, *Bidâyetü'l-müctehid* adlı eserindeki belli meselelere temas edilmemiştir. Bu çalışmada ise İbn Rüşd'ün, Maliki mezhebinden ayrı düşündüğü belli meseleler üzerinde durulmuş; bunun sebep ve gerekçeleri de açıklanmıştır.

4. Imrânî, Ahmed İbnu'l-Emîn, *Tasnîf ihtiyârât İbn Rüşd hasebe muvâfakatihâ li'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, y.y. t.y. Bu çalışma, İbn Rüşd'ün tercihte bulunduğu en önemli meseleleri içeren Dr. Ahmed Emin tarafından hazırlanmış doktora tezinin bir bölümü niteliğini taşımaktadır. Yazar, söz konusu meseleleri dört mezhep ve bunlara ek olarak Zâhiri mezhebine göre listelemiş, ancak bunları detaylı bir şekilde ele almamıştır.

II. İBN RÜŞD'ÜN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

A. ADI VE DOĞUMU

Adı Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafîd el-Kurtûbî'dir. Kurtuba kadısıdır. Künyesi Ebu'l-Velîd olmakla beraber el-Hafîd lakabıyla meşhur olmuştur. Bu lakab dedesi Mâliki fakihi Muhammed b. Ahmed b. Rüşd'den ayırt edilmesi için verilmiştir¹. İbn Rüşd el-Hafîd, dedesinin vefatından bir ay önce 520h.'de Kurtuba şehrinde dünyaya gelmiştir².

B. AİLESİ VE ÇEVRESİ

İbn Rüşd'ün ailesi Endülüs'teki ilim ve hukuk derinliğine hâkim ailelerden kabul edilir. Babası Ebu'l-Kâsım büyük bir âlim ve fakîh olmakla beraber aynı zamanda Kurtuba kadısıdır. Kendisinin Kurtuba Camiinde yaptığı fıkıh ve hadis ders halkaları mevcuttur. Dedesi Muhammed b. Ahmed b. Rüşd Ebu'l-Velîd ise çok güçlü bir âlimdir. Endülüs'te dönemin mezhep imâmı kabul edilmiş ve önde gelen

¹ Nübâhî, *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, s.111; "İbn Rüşd el-Hafîd", *Mv.F.*, 1/328.

² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/522; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/196.

şahsiyetlerinden biri olmuş, aynı zamanda kâdı'l-kudâtık yapmıştır. Kendisinin oldukça fazla telifi vardır. Onlardan en önemlileri: *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât* ve *el-Beyân ve't-tahsîl*'dir. İbn Rüşd el-Hafîd'in doğduğu 520h. yılında vefat etmiştir.³

İbn Rüşd ise zamanının çoğunluğunu öğrenmekle geçirmiştir. Onu araştırmaktan, düşünmekten alıkoyan bir şey olmamıştır. Bu konuda kendisinden rivayet edilenler oldukça şaşırtıcıdır ki babasının vefatı ve evlendiği günün dışında ilim okumayı terk etmemiştir ve yaklaşık on bin sayfa yazmıştır.⁴

C. İBN RÜŞD'ÜN İLMİ KONUMU

İbn Rüşd küçük yaşlarda fıkıh ilmine ilgi duymaya başlamıştır, Endülüs'te âdet olduğu üzere İmam Mâlik'in *el-Muvatta* adlı eserini ezberleyip devrin önemli fakihler ve âlimlerden ders almıştır, hocalarından ve onların eleştirel yöntemlerinden etkilenmiştir. İbn Rüşd'ün fıkıh alanındaki en önemli eseri *Bidâyetü'l-müctehid* ve *nihâyetü'l-muktesid*'dir. Bu eser onun fıkıh ilmi konusunda derinliğini, ittifak ve ihtilaflarına dair geniş bilgisinin çok iyi olduğunu ortaya koymaktadır.⁵

İbn Rüşd sadece fıkıh ilmi değil diğer dini ilimlerle de ilgilenmiştir, Neredeyse her ilim ve bilim konusunda belli bir birikime sahiptir. Dil ve usul-i fıkıh alanında öne çıkan İbn Rüşd'ün hadis ve hadis ilimlerine de aşinalığı vardır. Dini ilimlerin yanı sıra İbn Rüşd, felsefe ve tıp gibi ilimleri ile de çok ilgilenip felsefe alanında birçok eseri mevcuttur.⁶

D. HOCALARI

İbn Rüşd'ün oldukça fazla hocası vardır; onlardan Bazıları şunlardır:

1. Hadis ve Fıkıh alanındaki hocaları:

- Babası Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Kâsım (ö.563), İbn Rüşd Muvattayı ezberleyip kendisine sunmuştur.

³ Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, 1/190; Muhammed el-Câmî, *el-'Aklü ve'n-Naklu 'inde İbn Rüşd*, s: 9; Karlığa, "İbn Rüşd", *DİA*, 20/257.

⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/308; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, 2/74.

⁵ Abdullah b. Ali b. Abdullah, *Tahrîr ittifâkât ibn Rüşd*, s. 46; Yunus Apaydın "İbn Rüşd", *DİA*, 20/288.

⁶ Ebû Abdillâh el- Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile*, 4/23; Halîse Dehmânî ve Necât Semâş, *el-İhtiyarâtu'l-fikhiyye li'bni Rüşdi'l-hafîd*, s. 14.

- Ebü'l-Kâsım b. Beşkuvâl (ö.578h.)
- Ebû Mervân b. Meserre (ö.552h.)
- Ebû Bekir b. Semhûn (ö.563h.)
- Ebû Ca'fer b. Abdülazîz (ö.548h.)
- Ebû Ca'fer ile Mâzeralı Ebû Abdullah (ö.536h.)

2. Tıp ilmindeki hocaları:

- Ebû Mervân İbn Cüryûl

3. Felsefe ilmindeki hocaları:

- Ebû Ca'fer İbn Hârûn et-Tercâlî (ö.580h.).⁷

E. ÖĞRENCİLERİ

Endülüs uleması ve meşâyihinden büyük bir kesim İbn Rüşd'e öğrencilik yapmıştır. Onlardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

- Ebû Muhammed b. Havtullah (ö. 612h.)
- Sehl b. Mâlik Ebû'l-Hasan (ö. 639h.)
- Ebû Bekir b. Cehver (ö. 629h.)
- Kâdı Ebü'r-Rebî' b. Sâlim el-Endülîsî (ö. 634h.)
- Oğlu kadı Ahmed b. Muhammed b. Rüşd (ö.622h.).⁸

F. KADILIK GÖREVİ

İbn Rüşd'ün fıkıh ve hadis konusunda hayli ilerleyip âlimler ve fakihler seviyesine ulaşınca, ünü yayılmış, ders halkasına katılıp ondan ders almak için talebeler dört bir yandan ona yönelmiştir. Öyle ki şöhreti, Muvahhidler devletinin yetkililerine kadar ulaşmıştır. Sultan Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdülmümin (ö. 580/1184) İbn Rüşd'ü kendine yakın tutarak kendisini İşbiliye kadılığına atamıştır.

⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/81-82; Ebû Abdillâh el- Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't-tekmile*, 4/23; Muhammed Şerîf Bûlûz, *Terbiyyetu meleketi'l-ictihâd*, 1/43-49.

⁸ Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, 1/213; Vâilî, Muhammed b. Hamûd, *Büğyetü'l-muktesid*, 1/29.

Adalet ve ilmiyle ünü yayılan İbn Rüşd, İşbiliye kadılığını iki yıl sürdürmüş, ardından Kurtuba kadılığına tayin olmuştur. Burada da ilim ve adaletiyle meşhur olan İbn Rüşd, bir süre bu görevde kalmaya devam etmiştir.⁹

G. İBN RÜŞD'ÜN HAPSEDİLMESİ

Muvahhidiler devleti, başlangıçta kelim ve felsefe bilimlerini terviç etmişlerdi. Fakat zamanla halkın felsefi konulara dalıp İslam inancının temel esaslarıyla çelişen durumlara düştüklerini görünce bütün felsefe ve kelim kitaplarını devletin bütün eyaletlerinde yasaklamışlar, bunların yakılmasını emretmişlerdir. Muvahhidlerin bu sebepten dolayı İbn Rüşd gibi devrin pek çok felsefeci ismiyle arası açılmıştır.¹⁰

Dönemin halifesi Ebû Yûsuf Ya'kûb el-Mansûr, İbn Rüşd'ün Kurtuba'nın yakınındaki küçük bir köye sürgün edilmesi, ona ev hapsi verilerek kimsenin yanına girip çıkmaması talimatını vermiştir. İbn Rüşd dört sene ev hapsinde kaldıktan sonra İşbiliye halkının önde gelen isimlerinin ısrarlı talepleri üzerine halife Ebû Yûsuf el-Mansûr bu mecburi ev hapsi kararını kaldırıp İbn Rüşd'ü Merakeş'e davet etmiş ve İbn Rüşd de bu daveti kabul ederek Merakeş'e gitmiş, ancak kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹¹

H. İLMİ YÖNÜ VE ÂLİMLERİN KENDİSİ HAKKINDAKİ ÖVGÜLERİ

İbn Rüşd küçük yaşlardan itibaren ilim ile meşgul olmuş; fıkıh, usûl, kelim, felsefe, tıp ilimlerini bünyesinde toplamıştır. Fakih ve filozof olduğu gibi hem doktor hem de kâdıdır. Bu derinliğinden dolayı halktan biri övülürken “İbn Rüşd gibi” denilerek darb-ı mesel konusu dahi olmuştur.¹²

- ✓ İbn Ferhûn onun hakkında: “Dirayetteki kabiliyeti, rivayetinden daha baskındı. Fıkıh, usûl, kelim dersleri verirdi; Endülüs'te onun gibi ilmi derinliğe sahip, fazileti yüksek ve onun olgunluğuna erişebilen bir kimse daha çıkmamıştır.”¹³ demiştir.

⁹ Ebû Abdillâh el- Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile*, 4/23; Abdullah b. Ali b. Abdullah, *Tahrîr ittîfâkât ibn Rüşd*, s. 32.

¹⁰ Abdullah b. Ali b. Abdullah, *Tahrîr ittîfâkât ibn Rüşd*, s. 34.

¹¹ İbn Ebû Usaybia, *‘Uyûnü'l-enbâ’*, s.532; Ebû Abdillâh el- Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile*, 4/27-33; Abdullah el-‘ Abâdi, *Şerh Bidâyeti'l-müctehid*, 1/5.

¹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/197; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/82.

¹³ İbn Ferhûn el-Mâlikî, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/257.

- ✓ İbn Ebû Usaybia: “Kendisi fıkhıta ve hilaf ilminde tek; tıpta en iyiydi.”¹⁴ demiştir.
- ✓ Ebû'l-Hasen en-Nübâhî ise: “O, ilim ehlinden ve marifet ilminde derinleşen biriydi.”¹⁵ demiştir.

I. ESERLERİ

İbn Rüşd, fıkıh, usul-i fıkıh, dil, felsefe ve tıp gibi çeşitli ilim dallarında eserler vermiş bir âlimdir. Fakat en çok felsefe dalında eser vermiş olup bu eserlerin çoğu, Muvahhidiler döneminde yakılmıştır. Telif ettiği bazı eserleri:

1. *Kitâbü'l-Kıyâs*: Eserin Arapça özetinin orijinali kaybolmuştur. Ancak İbrânîce ve Latince tercümesi varmaktadır.
2. *Kitâb fî usûli'l-fıkh*: Bu eserle ilgili bilgiler klasik tabakât kaynaklarda geçmemektedir. Fakat müellif *Bidâyetü'l-müctehid* eserinde birkaç defa söz etmiştir.
3. *Muhtasarü'l-Müstasfâ (ez-Zarûrî fî usûli'l-fıkh)*: Gazzâlî'ye ait kitabın özeti olup İbn Rüşd'ün gençlik döneminin ürünüdür.
4. *Kitâbü'l-Kevn ve'l-fesâd*: Bu başlığı taşıyan Arapça özeti *Resâ'ilü İbn Rüşd* içerisinde neşredilmiştir (Haydarâbâd 1947, s. 1-34). Eser İbrânîce, Latince gibi dillere tercüme edilmiş.
5. *Kitâbü'l-Hatâbe*: Bu eser *Sinâ'atü'l-hatâbe min kelâmi Ebi'l-Velîd İbn Rüşd* adıyla basılmıştır (Kahire 1911).
6. *Makâle fî'l-cem' beyne i'tikâdi'l-Meşşâ'in ve'l-mütekellimîn min 'ulemâ'i'l-İslâm fî keyfiyyeti vücûdi'l-âlem fî'l-kıdem ve'l-hudûs*: Bu eserin adı klasik tabakât kaynaklarda geçmemektedir, fakat eser günümüze ulaşmamıştır.
7. *Kitâbü'n-Nefs*: Bu eser *Resâ'ilü İbn Rüşd* içerisinde yayımlanmış (Haydarâbâd 1947, s. 1-93), sonradan Ahmed Fuâd el-Ehvânî tarafından neşredilmiştir (Kahire 1950).

¹⁴ İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s.532.

¹⁵ Nübâhî, *Târihu kudâti'l-Endelüs*, s.111.

8. *Kitabu Faslı'l-makâl fîmâ beyne's-şerî'a ve'l-hikme mine'l-ittisâl*: İbn Rüşd'ün vahiy ile aklın, din ile felsefenin uzlaştırılması ve te'vil konularında yazdığı bir eserdir. Bu eser çok dile tercüme edilmiştir.
9. *ed-Damîme*. İbn Rüşd'ün Allah'ın bilgisi konusunda *Faslı'l-makâl'e* ek olarak yazdığı bir eser olduğunu söylenmiştir.
10. *el-Keşf 'an menâhici'l-edille*: Eserin üç nüshası günümüze ulaşmış birçok defa baskısı vardır, eser Türkçe, Almanca, İngilizce'ye çevrilmiştir.
11. *Tehâfütü't-Tehâfüt*: Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'sine reddiye olarak kaleme alınan eserin bazı nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu kitap Türkçe, Farsça, ve İspanyolca İngilizce'ye çevrilmiştir.
12. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*.: Bu tez çalışmasının konusu olan kitaptır. İçerisinde âlimlerin, mezhep âlimlerinin görüşleri ve ihtilaf sebepleri yer almaktadır.¹⁶

J. VEFATI:

İmâm İbn Rüşd el-Hafîd 595 h. yılında Merâkeş'te vefat etmiş ve Kurtuba'da defnedilmiştir.¹⁷

III. BİDÂYETÜ'L-MÜCTEHİD'İN TANITIMI VE FIKIH LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

A. KİTABIN İSMİ VE MÜELLİFE OLAN NİSPETİ

İbn Rüşd eserinin başında: “Bu kitabın ismini “*Bidâyetü'l-müctehid ve kifâyetü'l-muktesid*” olarak isimlendirmeyi uygun gördük”¹⁸ demiştir fakat insanların dilinde meşhur olan isim *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*'di. Bu isim,

¹⁶ İbn Ebû Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ', s.532; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/82; Karlığa, “İbn Rüşd”, *DİA*, 20/273-280.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/309; İbn Ferhûn el-Mâlikî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/259; İbn Kurfûz, *el-Vefeyât*, s.298.

¹⁸ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/169.

ed-Dîbâcü'l-müzheb 'de, ve *el-Vâfi bi'l-vefeyât* 'ta ve ikisinin dışında birçok yerde bu şekilde geçmiş; onlardan her biri de kitabı İbn Rüşd el-Hafîd'e nispet etmiştir.¹⁹

Bazı tabakât kitaplarında başka isimler de vârid olmuştur. Bunlar: *Nihâyetü'l-müctehid* ve *kifâyetü'l-muktesid* ve *el-Bidâye ve'n-nihâye* diyenler de olmuştur.²⁰ Fakat ilk isimlendirme müellifin isimlendirmesidir.

B. TELİF TARİHİ

Kitap, telifi 20 yıl sonraya ertelenen Hac bölümü dışında h. 564 senesinde tamamlanmıştır. İbn Rüşd hac bölümünün telifi hakkında şöyle der: “Hac bölümünün bitimi h. 584 yılının Cemâziyelevvel ayının 9'u Çarşamba günüdür. Bölüm, 20 yıl önce hazırlanan Kitâbu'l-Müctehid'in bir kısmıdır. Hamd alemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.”²¹

Bu ertelemenin izahıyla alakalı müellifin bir beyanı yoktur; ancak bazı araştırmacılar vaktinin dar olduğunu, İşbiliyye kâdısı olmakla beraber başka kitaplar da telif ettiği için tehir ettiğini söylemişlerdir. Bazıları da İbn Rüşd'ün herhangi bir konu hakkında konuşmadan önce imkan dahilinde konuyu tecrübe ettiğini sonra konuyla alakalı izahat yaptığını söylemişlerdir. Hac bölümünü, görüşünü tecrübeyle güçlendirebilmek için hac farîzasını eda ettikten sonrasına tehir ettiği söylenebilir; ancak kendisi hac ibadetini imkanı olmaması ve ilerleyen yaşında kitabı hazırlayamamaktan korkmuş; kitabını 65 yaşında yazmaya koyulmuştur.²²

C. KİTABIN TELİF AMACI

Müellefin bu kitabı yazarken iki amacı olduğu kitaptan ve mukaddimesinden anlaşılıyor. Bunlar:

1. Fakihlerin görüşlerini, delillerini ve ihtilaf sebeplerini hatırlayabilmek için kendisinin müracaat edeceği bir kitap olarak hazırlamıştır. Bu durumu kitabın mukaddimesinde: “Kitabı hazırlama amacım üzerinde ittifak ve ihtilaf olunan

¹⁹ Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/82; İbn Ferhûn el-Mâlikî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/258; Zeyf, Ebû Âsım Beşir, *Mesâdirü'l-fikhi'l-Mâlikî*, s.22.

²⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1990; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât*, s.298.

²¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/142.

²² Muhammed Âbid el-Câbirî, *İbn Rüşd Sîretün ve fikr*, s. 92; Muhammed Av Şerîf Bülûz, *Terbiyetü meleketi'l-ictihâd*, 1/ 97.

ahkâm meselelerini delilleriyle hatırlamak; bu meselelerde hilaf noktalarına usul ve kaideler nazarıyla ele almaktır.” diyerek zikretmiştir.²³

2. İctihadın gerekli şartlarını taşıyan fakihin onunla içtihat mertebesine ulaşabilmesi için yazmıştır. İbn Rüşd “Bu kitabı, tahsili zorunlu olan nahiv, luğat ve fıkıh usulü ilminden yetkin olan müçtehidin içtihat mertebesine ulaşılabilmesi adına ortaya koyduk” demiştir.²⁴

D. KİTABIN KONUSU VE İÇERDİĞİ FIKHİ MESELE SAYISI

İbn Rüşd’ün *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* adlı eseri, “Kitâbü’t-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü’l-Akdiye” bölümüne kadar fıkıhın bütün bölümlerini ihtiva eden bir eser olup toplam 70 bölümden (kitâb) oluşmaktadır. Eserin girişinde İbn Rüşd, meseleleri ana hatlarıyla ele aldığını, âlimlerin söz konusu meselelere dair ihtilaflar ve sebeplerini açıkladığını ifade etmiştir.²⁵ Bazı araştırmacılara göre İbn Rüşd’ün eserinde değindiği fikhî meselelerin sayısı 6000’den fazladır.²⁶

E. KİTABIN DEĞERİ

Kitabın, fıkıh kitapları arasında büyük bir önemi mevcuttur. Bu duruma âlimlerin kitaba verdikleri önem ve övgüleri örnek olarak gösterilebilir. Ana meselelerdeki fikhî ihtilafların sebebini beyan etmesi ve müellifin ilmi ağırlığı da kitabı değerli kılan etkenlerdendir. Kitabını öven bazı âlimlerin görüşleri:

- 1- İbnü’l-Ebbâr (ö. 658/1260)²⁷: “Onun çok faydalı eserleri vardır. Onlardan biri *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*’dir. Onda ihtilaf sebeplerini ve illetleri vermiş, çok faydalı bir eser ortaya koymuştur. Bu alanda ondan daha faydalı ve daha önde bir eser bilinmemektedir.”²⁸

²³ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/9.

²⁴ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/210.

²⁵ Muhammed el-Mâmî, *el-Mezhebü’l-Mâlikî*, s.275; Muhammed Âbid el-Câbirî, *İbn Rüşd Sîretün ve fikr*, s.91; Kallek, Cengiz, “*Bidâyetü’l-müctehid*”, *DİA*, 6/133.

²⁶ Muhammed Süleymân en-Nûr, “*Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid ve menhecü mu’ellifihî*”, s.359.

²⁷ Endülüs’ün yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri olup dikkatli bir tarihçidir, *et-Tekmile li-Kitâbi’s-Sıla* adlı eserin sahibidir. Bkz: Mehmet Özdemir, “İbnü’l-Ebbâr”, *DİA*, 21/19.

²⁸ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi’s-Sıla*, 2/74; İbn Ferhûn el-Mâlikî, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, 2/258.

- 2- Abdullah İbâdî²⁹: “Bu eser konuları ve yapılan ihtisarlarla alanında eşsiz bir kitaptır. *Bidâyeti'l-müctehid ve nihâyeti'l-muktesid* küçük hacmine rağmen öncesinde veya sonrasında telif edilen herhangi bir eserle kıyaslanamaz.”³⁰

F. KİTABIN TELİFİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

İbn Rüşd, kitabı hazırlarken kendi zamanında olmayan eşsiz bir yol izlemiştir. Aşağıda olanlar bu duruma örnek gösterebilir.

1. Konuları sunumu: Kendisi meseleleri sunumunda fıkıh kitaplarında nadir bulunan bir yol izlemiştir. Her konu başlığı ve bâbı, alt başlıklarını tam bir şekilde tasavvurunu sağlayacak mantık sırasına göre hazırlamıştır. İlk olarak konu hakkında âlimlerin görüşünü, sonrasında da her fırkanın delillerini zikretmiştir. Bunların hepsini karmaşık şekilde olmayan gayet açık bir üslupla yapmıştır. Bir meseledeki mezhepler arasındaki ittifak mahallerini zikretmekle beraber ihtilaf mahallerini de ihtilaf sebebi beyan edilerek izah olunmuştur.³¹ Ayrıca kendisi söylediği gibi: Bütün fıkıh meseleleri zikretmenin yerine üzerinde ittifakın veya ihtilafın olduğu ana konulara değinmekle yetinmiştir.³²

2. Fakihlerin görüşünü zikretme şekli: Sahâbe, tâbiin, eimme-i erba‘a ve onların dışındaki müctehitleri zikretmiştir. Fakat genelde imam Ahmed’in görüşlerini zikretmemiştir. Bu şekilde onu fakihlerden değil Muhaddis olarak kabul ettiği düşünülür.³³

3. Tercih şekli: Aşağıda geçen hususlar örnek olarak gösterilebilir:

- Tercihle bulunurken Mâliki mezhebine mutlak bağlı olmaması: Kendisi mezhep taklit etmemiştir; bilakis mezhebine muhalif olsa da kendince doğru olanı tercih eder. Bu da mezhep taassubundan ne kadar da uzak olduğunun

²⁹ İbn Rüşd’ün *Bidâyeti'l-müctehid* adlı eserini şerh eden çağdaş bir âlimdir.

³⁰ Abdullah el-‘Abâdî, *Şerh Bidâyeti'l-müctehid*, 1/9.

³¹ Hammâdî el-‘Abîdî, *İbn Rüşd ve ‘ulûmü’ş-şerî‘a* s:64; Ünal, Halit, “İbn Rüşd’e Göre Aile Hukukunda Velayet”, s. 141.

³² İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/9.

³³ Muhammed Süleymân en-Nûr, “*Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid ve menhecu mu‘ellifihî*”, s.382.

göstergesidir. Bu sebepten olsa gerek insanlar önem gösterdiler ve bu kitapta ısrarcı oldular.

- Tercihlerinde kaideleri, usul kurallarını ve tıp mesleğini kullanması: Kitabını okutan biri bunu çok açık bir şekilde görebilir. En çok kullandığı tercih kaideler arasında “İki hadisi cem etmek birini diğerine tercih etmekten evladır” kaidesidir. Aynı şekilde hadisi kıyasa da tercih eder.
- Bazı konularda tercihte bulunmaması: Muhtemelen böyle yapmasındaki maksadı kitabını ders veren kimseyi düşünmeye sevk ettirmesi ve bahsi geçen görüşler içerisinde tercihe yöneltmesidir. Bu da ders veren kimseye kaideleri kullanıp içtihat ettiğinde doğal olarak fıkhi meleke verecektir.³⁴
- İbn Rüşd, diğer âlimler gibi *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* adlı eserinde, âlimlerin görüşleri üzerindeki tercihlerinde kendine has bir yol izlemiştir. Şöyle ki kendisi bazen bir meselede râcih görmüş olduğu mezhebin ismini zikreder, bazen de açıkça zikretmez; ancak bu halde belli bir mezhebin tercihinde delalet eden lafızlar ve ibareler kullanır. İbn Rüşd'ün bir mezhebin görüşünü tercihe şayan gördüğüne işaret etmek için kullandığı bu açık olmayan ibarelerden bazıları şunlardır: وهو الحق، وهو الأظهر، وبالجملة، وهو أقوى، والمعتمد، أقيس، أشبه، أحرى، حجة ظاهرة، أجود، قوي، مذهب حسن، دليل واضح، وهو أبين، وهو والأصل، أشهر، أشد مناسبة، أولى، والظاهر، طريقة جيدة، أثبت، فالواجب، وهو معنى جيد، والفقه، والذي يظهر v.b.³⁵

G. ESERİN BAZI ZAYIF YÖNLERİ

- Hadislerin tahriç edilmemesi: Hadislerin tahriç edilmesi sonuca ulaşmada oldukça mühim bir durumdur; çünkü fakihlerin görüşleri delillere dayanır. Bundan dolayı hadislerin senetlerinin ve hükümlerinin sahihlik ve zayıflık açısından beyan edilmesi gerekir.

³⁴ Muhammed Süleymân en-Nûr, “Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid ve menhecü mu'ellifihi”, s.390.

³⁵ Karaca, Ayşe, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid adlı eserindeki tercihleri ve farklı görüşleri*, S. 32; Âmine Abdülhâdî, *el-İhtilâfâtü'l-fikhiyye ve ihtiyârât ibn Rüşd hârice'l-mezhebi'l-Mâlikî*, s. 14.

- Bazı konularda bazı fakihlerin görüşlerinin araştırılmaması: İbn Rüşd, İmam Ahmed'in görüşlerini nadiren zikretmiştir.
- Bazı görüşlerin nispetindeki dikkatsizlik: İbn Rüşd, bazen bir görüşü fakih müctehitlerden birine isnad etmiş; fakat bu ne mezhepte mutemet görüştür ne de aslı vardır ve aslında başkasına aittir.³⁶ Örneğin: "İmam Sâfî'ye göre üç talak ile bosanan kadını ama fâsid bir nikahta veya câiz olmadığı bir vakitte bir cimâ' (cinsel ilişki) olursa, bunu eski kocasına helal kılar."³⁷ İbn Rüşd bu görüş İmam Sâfî'ye nispet etmiş, ancak bu nispeti hatalıdır. Sâfî'ye göre hür kimsenin üç talakla bosadığı karısı ile tekrar evlenebilmesi için nikah akdi sahih olmalıdır, Fâsid nikahta gerçekleşen bir cimâ' ile kadın eski kocasına helal olmaz³⁸.

³⁶ Abdullah el-‘Abâdi, *Şerh Bidâyeti'l-müctehid*, 1/10.

³⁷ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/107.

³⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/300; Yasemin Nar, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid Adlı Eserlerinde İmam Sâfî'ye Ait Görüşlerin Tahkiki*, s. 91. (Bu konuyla ilgili Prof. Dr. Orhan Çeker danışmanlık yaptığı iki tez daha var: 1. *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid'inde Ebû Hanîfe'ye Ait Görüşlerin Tahkiki*, Havva Usta tarafından hazırlanmış yüksek lisans bir tezidir. 2. *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid Adlı Eserinde Ahmed b. Hanbel'e Ait Görüşlerin Tahkiki*, Ayşegül Yurduseven tarafından hazırlanmış yüksek lisans bir tezidir).

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN RÜŞD'ÜN NİKÂH AKDİNDE MALİKİ MEZHEBİ DIŞINDAKİ TERCİHLERİ

I. VELAYETLE İLGİLİ MESELELER

A. EVLİLİĞİN GEÇERLİLİĞİ İÇİN VELAYETİN ŞART OLMASI

Mâlikiler,³⁹ Şâfiîler⁴⁰ ve Hanbelîler,⁴¹ veli izninin nikâhın sahih olması için şart olduğunu ve ancak veli tarafından kıyılması durumunda nikâhın caiz olduğunu belirtmişler, bu sözden hareketle daha önce başından evlilik geçmemiş kadının kendi kendisini veya başkasını evlendirmesinin caiz olmadığını ifade etmişlerdir. Bu görüş, sahabe ve tabiinden birçok kimseden rivayet edilmiştir.⁴²

Bu görüşü savunanlar “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin.”⁴³ ve “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.”⁴⁴ ayetlerini delil olarak öne sürmüşlerdir. Bu ayet-i kerimelerin delil olma yönü, bu ayetlerde geçen ifadelerin velilere yönelik olmasıdır. Aynı zamanda ayetlerin nüzul sebepleri de bu görüşü desteklemektedir. Nitekim bu ayet-i kerimeler Ma’kil’in kız kardeşini evlendirmek istememesi üzerine indirilmiştir. Bu da nikâhın ancak veli izni ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.⁴⁵

Bu hususta Şâfiî şöyle demiştir, “Bu, velinin kadın üzerinde bir hakkı olduğu ve evlenmeyi kabul etmesi halinde velinin makul bir şekilde kadına karşı gelmemesi gerektiği, Kur’ân’ın en açık ifadesidir”.⁴⁶

³⁹ Kâdî Abdülvehhâb, *et-Telkîn fî l-fikhi l-Mâlikî*, 1/112; İbn Cüzey el-Kelbî, *el-Kavânînu l-fikhiyye*, s. 133.

⁴⁰ İmâm Şâfiî, *Kitâbü l-Üm*, 7/165; İbnü l-Mülakkin, *et-Tezkire fî l-fikhi ş-Şâfiî*, 1/96.

⁴¹ Hırakî, Ebü l-Kâsım b. Hüseyin, *el-Muhtasar*, s. 99; İbn Müflih, Şemsüddîn Muhammed el-Makdisî, *Kitâbü l-Fürû*, 8/212.

⁴² İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 7/7.

⁴³ Bakara 2/221.

⁴⁴ Bakara 2/232.

⁴⁵ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü l-mümeħhidât*, 1/472; İbn Abdülber, *el-Kâfî fî fikhi ehli l-Medîne*, 2/522; Vâilî, Muhammed b. Hamûd, *Büğyetü l-muktesid*, 9/5561.

⁴⁶ İmâm Şâfiî, *Kitâbü l-Üm*, 5/13.

Yine aynı şekilde Peygamber efendimiz (sav) “*Velisiz nikâh olmaz.*”⁴⁷ ve Hz. Aişe’den rivayet edildiği üzere “*Velisinin izni olmadan evlenen kadının nikâhı batıl, nikâhı batıl, nikâhı batıldır.*”⁴⁸ buyurmuştur. Mâverdî, “Bu hadis, velisiz nikâhın tahsis ve ayırım gözetilmeksizin feshedilmesine işaret etmektedir.” demiştir.⁴⁹

İmam Ebû Hanife, veli izninin, ergin ve aklı başında bir kadın için nikâhın sahih olması için bir şart olmadığını ve kocanın kufuvvet şartlarını taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın, kendi kararıyla evlenmesinin caiz olduğunu belirtmiştir. Ancak, kocanın kufuvvet şartlarını taşımama durumunda velinin itiraz hakkı vardır. İmam Muhammed’den rivayet edilen bir görüşe göre ise bir kadının velisi varsa, onun izni olmadan kendi kararıyla evlenmesi caiz değildir. Velisi yoksa kendi kararıyla evlenebilir.⁵⁰

Hanefi mezhebi âlimleri de bu hususta bazı deliller getirmişlerdir. “*Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın*”⁵¹, ve “*Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz*”⁵² ile “*Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur.*”⁵³ ayetlerinde ifade edildiği üzere evlenme fiili kadına nispet edilmiştir. Aynı şekilde kadınlar veli izni dışında evlenemiyor olsalardı niçin Allah (c.c) velileri kadınların evlenmelerine engel olmamalarına karşı uyarmazdı. Dolayısıyla kadınlar velilerinin izni olmadan kendileri evlenebilirler.⁵⁴

Hanefi uleması “*Dul (eyyim) evlenme hususunda velisinden daha yetkilidir*”⁵⁵ hadisini de delil olarak getirip tüm kadınları kapsadığını belirtmişlerdir.⁵⁶ Ayrıca

⁴⁷ Tayâlisî, Ebû Dâvûd, *el-Müsne'd*, 1/422 (no: 525); Ibn Mâce, “Nikâh”, 15; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19;

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, 42/199; Ibn Mâce, “Nikâh”, 15; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/182 (no: 2706).

⁴⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/40.

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/10; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 2/247.

⁵¹ Bakara 2/232.

⁵² Bakara 2/230.

⁵³ Bakara 2/234.

⁵⁴ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/117; Ebû Muhammad Ali b. Ebî Yahya, *el-Lübâb*, 2/656; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 2/248.

⁵⁵ Muvatta, “Nikâh”, 4; Müslim “Nikâh”, 1421.

⁵⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 2/248.

kişinin mülkiyetine kıyas da yaparak bireyin malında tasarruf özgürlüğüne evliliğe kıyas etmişler ve veli izni olmadan evlenilebileceğini ifade etmişlerdir.⁵⁷

Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884) veli izni konusunda bir ayrım yaparak “*Başından evlilik geçmiş kadın, kendisi isteyene kadar bekâr kadın ise izni alınına kadar evlendirilmez*”⁵⁸ hadisini kendisine kaynak göstererek bir ayrıma gitmiş, yalnızca bakire kızda veli izninin şart koşulduğunu belirtmiştir. İbn Hazm(ö. 456/1064) bu hususta Dâvud ez-Zâhiri’ya karşı çıkıp Mâlikilerin ve Şâfiîlerin görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹

Delillerin Değerlendirilmesi

Hanefiler, Mâlikilerin ve Şâfiîlerin ayetleri öne sürerek veli izninin şart olduğunu savunmalarına ayetlerdeki veli ifadesinin bulunmasının kadınların genellikle adeten bir veli tarafından evlendirildiği için genel yaygın örfe binaen olduğunu vurgulamışlar herhangi bir şart olmadığını söylemişlerdir. Ayetlerde bulunan ifadelerin müstehaplık ve mendupluk ifade ettiğini kabul etmişlerdir.⁶⁰ Aynı şekilde Hz. Aişe’den rivayet edilen hadisin, Hz. Ayşe’nin kendi fetvasına aykırı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Yine Hz. Ayşe’nin hadisinin –başka rivayetler değerlendirildiğinde- cariyeler için geçerli olduğu da öne sürülüp deliller arası bir bağdaştırma yapılmıştır.⁶¹

Mâlikiler ve Şâfiîler de Hanefilerin delillerine, şayet velilerin yetkisi olmasaydı neden Allah Teâla onlara hitap etmiş diyerek itiraz etmişler, yine velilerin kadınlara zulmetmemelerinin emredilmesi nihai olarak kararın velilerde olduğunu gösterir diyerek karşı çıkmışlardır.⁶²

⁵⁷ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 5/397; Vâilî, Muhammed b. Hamûd, *Büğyetü’l-muktesid*, 9/5561.

⁵⁸ Dârimî, “Nikâh”, 13; Tirmizî, “Nikâh”, 18.

⁵⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, 9/33-35.

⁶⁰ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 2/248.

⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/12.

⁶² Nefrâvî, Şehâbeddin Ahmed b. Guneym, *el-Fevâkihü’d-devvânî*, 2/4; Vâilî, Muhammed b. Hamûd, *Büğyetü’l-muktesid*, 9/5561.

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd, bu konuda nikahın sıhhatinde velayet şartı gözetmeyen Hanefilerin görüşünü tercih ederek kendi mezhebi Mâlikî mezhebi gibi düşünmemektedir. Konu hakkındaki sözlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İbn Rüşd, Mâlikîlerin ve beraberindeki âlimlerin delillerini reddederek, delillerin zayıf ve ihtimalli deliller olduğunu belirtip şöyle demiştir: “Allah-u Teala’nın “*İman edene kadar müşriklerle nikahlanmayın*”⁶³ ayetindeki hitabın velilerden ziyade ulul emir için olması daha uygundur. Kısaca buradaki ifadenin ulul emir için mi yoksa veliler için olduğu ihtimallidir. Kim bu ayet ile delil getirirse neden ulul emir değil de velilere yönelik olduğuna dair açıklama yapması gerekmektedir.”⁶⁴ Aynı şekilde İbn Rüşd şöyle demektedir: “Hz. Ayşe hadisi, kendisiyle amel edilmesi hususunda ihtilaf olan bir hadistir. Sıhhatinde ittifak olmadığı açıktır ve kendisiyle amel vacip değildir. Şayet hadisin sıhhatini kabul edecek olursak, hadiste sadece velisi olan için veli izninin şart koşulması vardır. Bunun bütün kadınlar için âmm bir ifade olduğunu kabul edersek yine de kadının kendini nikâhlamaya -yani kendi kendisinin velisi olması- hakkı olmadığı sonucu ortaya çıkmaz. Bilakis veli kadına izin verdiğinde, nikâhın sıhhati konusunda velinin şahitliği aranmaksızın kadının kendi kendini nikahlaması caizdir”.⁶⁵

2. İbn Rüşd, Mâlikîlerin delillerini reddettikten sonra veli iznini şart koşmayanların görüşünün tercihe şayan olduğuna işaret etmiştir. Şayet veli izni şart olsaydı Rasulullah’dan (sav) konu hakkında tevatüren hadis nakledilirdi. Hadisin varid olmaması ile veli izninin şart olmadığı ortaya çıkmaktadır. İbn Rüşd, konuyu açıklayarak şöyle demiştir: “Görüldüğü üzere mesele ihtimalli bir konudur. Ancak zanna galip gelen şudur ki şayet şâri‘ veli iznini şart koşsaydı, velilerin cinsini, sınıflarını ve mertebelerini açıklardı. Açıklamaya ihtiyaç duyulan bir zamanda açıklanmaması caiz değildir. Efendimizin izahı geciktirmesi caiz değilken o halde

⁶³ Bakara 2/221.

⁶⁴ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/37.

⁶⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/38.

umum-i belvâ gereği efendimizden bir hadisin tevatür olarak veya tevatüre yakın olarak nakledilmesi gerekirdi ve efendimizden böyle bir hadis nakledilmemiştir”.⁶⁶

B. KIZIN RIZASI OLMADAN EVLENDİRİLMESİ (İCBÂR)

Babanın bâliğ olmayan kızını evlendirmesinin caiz olduğunu ve daha önce evlilik yapmış bâliğ kızı hakkında bir icbâr hakkı olmadığı hususunda görüş birliği mevcuttur.⁶⁷ Ancak daha önce evlilik gerçekleştirmeyen bâliğ kız için babanın evlendirme yetkisi hakkında iki görüşten oluşan bir ihtilaf mevcuttur.

Ebû Hanife’ye göre babanın bâliğ olan kızını evliliğe zorlama gibi bir hakkı bulunmamaktadır. Baba kızının rızasını almak zorundadır. Ebû Hanife’ye göre babaya yetki veren tek şey bülûğa erişmemesi yani küçüklüktür.⁶⁸ Bu aynı zamanda Sevrî (ö. 161/778), Evzâ’î (ö. 157/774)’den rivayet edilen bir görüştür.⁶⁹ Bu görüşü savunanlar bazı deliller getirmişlerdir:

1. Nebi (sav) “Başından evlilik geçmiş kadın, kendisi isteyene kadar bekâr kadın ise izni alınına kadar evlendirilmez, susması iznidir” buyurmuştur.⁷⁰ Aynı şekilde Peygamber efendimiz (sav) “Başından evlilik geçmiş kadın (eyyim) kendi nefsi üzerinde velisinden daha çok hak sahibidir. Bâkirenin ise görüşü alınır, susması izin verdiği anlamına gelir.”⁷¹ buyurmuştur. Bu hadislerin umumlarının delalet ettiği üzere her bekâr kızdaki izin alınmalıdır ancak ergenlik çağına gelmeyen kızları icma yoluyla bundan müstesnadır.⁷²

2. Babanın kızını zorla evlendirmesi, kızının mülkiyetindeki mal hakkındaki ancak izni ile tasarruf yapabilmesine benzetilmiş ve babanın kızını evlendirmesinin ancak izni ile olabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla baba kızını yalnızca rızası dâhilinde evlendirebilir.⁷³

⁶⁶ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/39.

⁶⁷ İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, s. 78.

⁶⁸ Haddâd, Ebû Bekr b. Alî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/7; İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, s. 318.

⁶⁹ İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*, 5/16.

⁷⁰ Dârimî, “Nikâh”, 13; Tirmizî, “Nikâh”, 18.

⁷¹ Müslim “Nikâh”, 1421; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 25.

⁷² Cemâl el-Malatî, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Mûsâ, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar*, 1/283.

⁷³ Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Hüccet 'alâ ehli'l-Medîne*, 3/126.

Mâlik b. Enes⁷⁴ ve Şâfiî'ye⁷⁵ göre rıza şartı olmaksızın babanın daha önce evlenmemiş bülûğa erişmiş kızını evlendirmeye yetkisi vardır. Şâfiîlere göre icbârın sebebi bekârettir. Mâlikilere göre ise bekâretle beraber küçüklüktür. Bu görüş İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765)'dan,⁷⁶ ve Ahmed b. Hanel'den de rivayet edilmiştir.⁷⁷ Bu görüşün sahipleri birtakım deliller getirmişlerdir.

1. Peygamber Efendimizin “*Yetim, yalnızca izni dâhilinde evlendirilebilir.*”⁷⁸ hadisi şerifinin mefhumu muhalefesinden hareketle yetim olmayan birinin izni aranmadığı babasının evlendirmeye yetkili olduğunu belirtmişlerdir. Peygamber efendimizin “*Başından evlilik geçmiş kadın (eyyim) kendi nefsi üzerinde velisinden daha çok hak sahibidir. Bâkirenin ise görüşü alınır, susması izin verdiği anlamına gelir.*”⁷⁹ hadisi şerifinde kadınları daha önce evlilik yapmamış ve dul olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hadiste dulun velisinden daha yetkili olduğu belirtilmiş yine mefhumu muhalefesinden yola çıkarak “O zaman daha önce evlenmemiş birisinin babası da ondan daha yetkilidir” denilmiştir.⁸⁰

2. Ergenlik çağına erişmiş bâkire kadın henüz erişmemiş bâkire kadına kıyas edilmiştir.⁸¹

Delillerin Değerlendirilmesi

Hanefiler, Mâlikilerin ve Şâfiîlerin delil getirdiği hadislerle cevap vermişler ve bu hadislerin babanın kızını zorla evlendirmesine delil olmayacağını belirtmişlerdir. Resulullah (sav) hadisi şeriflerde bâkire ile dulun izin durumunun farkına dikkat çekmiş bâkirenin –utanma hali varsayılarak- susmasının; dulun ise konuşarak ifade etmesinin izni olduğunu belirtmiştir. Zorla evlendirilmeler ise usule aykırıdır.⁸²

Mâlikiler ve Şâfiîler ise Hanefiler'in delil getirdiği hadislerle şu şekilde itiraz etmişler ve hadislerde geçen kızıdan izin alınması durumunun vacip değil müstehap

⁷⁴ İmâm Mâlik, *el-Müdevvene*, 2/100; Cündî, Halil b. İshâk, *Muhtasaru Halîl*, s. 96.

⁷⁵ İmâm Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm*, 5/19; Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil, *Bahrü'l-mezheb*, 9/48.

⁷⁶ Ebû Yûsuf, *İhtilâfû Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, s. 179.

⁷⁷ Hırakî, Ebû'l-Kâsım b. Hüseyin, *el-Muhtasar*, s. 99; Kelvezânî, *el-Hidâye*, s. 384.

⁷⁸ Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/332 (no: 3550).

⁷⁹ Müslim “Nikâh”, 1421.

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, 2/261.

⁸¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/53.

⁸² İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 32/24-25.

olduğunu ifade etmişlerdir: Şayet izin vacip olmuş olsa bâkire kız da evlilik hakkında velisinden daha yetkili olur ve dul birisiyle aralarında ayırım yapılmasına gerek kalmazdı.⁸³

İbn Rüşd'ün Tercih

İbn Rüşd, bu konuda Mâliki mezhebine aykırı olarak babanın daha önce evlilik yapmamış kızını nikâha zorlama hakkının olmadığını savunan Hanefî mezhebinin görüşünü tercih etmiştir. İbn Rüşd, konu ile ilgili tarafların delillerini serdettikten sonra şöyle demiştir: “Umûm delili (Hanefilerin delili), mefhum-u muhalefe delilinden daha kuvvetlidir.”⁸⁴ Yine bir başka yerde babanın kızını nikâha zorlamasının sebebi hakkında Hanefilerin illetini tercih ederek şöyle demiştir: “Usûl, Ebû Hanife'nin delillerini daha çok desteklemektedir.”⁸⁵

İbn Rüşd, burada fıkıh usulünün ve temel şer'i prensiplerine göre Ebû Hanife'nin belirttiği gibi babanın kızını evlendirme yetkisindeki illetin küçüklük illeti (siğar) olduğunu ifade etmektedir.

İbn Teymiyye icbârın sebebiyle ilgili şöyle demiştir: “fıkıhta bekaret herhangi bir hakkın kısıtlanmasına sebep olmazken küçüklük (siğar) bir kısıtlamaya sebep olabilmektedir. Aynı şekilde, yetişkin kızının malında ancak izni ile bir tasarrufta bulunabilen bir baba nasıl olur da onu rızası olmadan evlendirebilir?”⁸⁶

II. MEHİRLE İLGİLİ MESELELER

A. MEHİR MİKTARI

Âlimler, “Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın.”⁸⁷ ayeti gereğince mehrin üst sınırının olmaması konusunda icma etmişlerdir,⁸⁸ fakat mehrin en az miktarı ile ilgili iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

⁸³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/52.

⁸⁴ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/33.

⁸⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/34.

⁸⁶ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 32/23.

⁸⁷ Nisâ 4/23.

⁸⁸ Kâdî Abdülvehhâb, *Uyûnü'l-mecâlis*, 3/1136; Üsâme Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsûatü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-islâmî*, 3/350.

Birinci görüş: Şâfiîler⁸⁹ ve Hanbelilere⁹⁰ göre karı kocanın razı olduğu bir mehrin alt sınırı yoktur. Şâfiîler ve Hanbelilere göre kıymetli az ya da çok olsun kıymetli olan her şey mehir olabilir. İbn Hazm, Evzâ'î ve Sevrî ile tabiinden birkaç âlim bu görüştedir.⁹¹ Bu konu hakkındaki delilleri, şu ayettir: “*Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır.*”⁹² Allah tealan'ın ayette mehir için muayyen bir miktarı belirlememesi mehrin alt ve ust bir sınırla takyit edilmeyeceğine delalet eder. Ayetin ifadesi az da olsa çok da olsa mehri kapsamaktadır.⁹³

Aynı şekilde birkaç da hadis delil getirmişlerdir: Sehl b. Said es-Sa'îdî'nin rivayet ettiği üzere Rasulullah (sav) evlenmek isteyen bir adama şöyle demiştir: “*Ona verebileceğin bir şeyin var mı?*” adam da hayır cevabını vermiştir. Efendimiz (sav) o halde “*Demir bir yüzük dahi olsa bir şeyler bul*” demiştir.⁹⁴ Aynı şekilde Âmir b. Rebîa'nın rivayet ettiği üzere Fezzara kabilesinden bir kadın mehir olarak bir çift ayakkabıya evlenmiş Efendimiz de “*Nefsin ve malın için bir çift ayakkabıya razı oldun mu?*” demiş “evet” cevabını alınca nikaha cevaz vermiştir.⁹⁵ Yine Cabir b. Abdullah'tan rivayet olunduğu üzere Rasulullah (sav) şöyle demiştir: “*Bir adam, evleneceği kadına mehir olarak iki avuç dolusu buğday verse bile kadın bu mehir miktarı ile evlenebilir.*”⁹⁶

İkinci görüş: Hanefiler ve Mâlikiler ise mehrin alt limiti için bir sınır belirlemiş ancak miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler mehrin alt limitinin 10 dirhem olduğu görüşündedir. Bu hususta Hanefiler “*Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir vecibesini göz ardı etmeden) istemeniz size helâl kılındı.*”⁹⁷ ayetini delil olarak getirmekte, ayeti kerimede Allahu tealanın mehrin mal olmasını şart koştuğunu belirtmektedir. O halde tahıl ve dânik mal

⁸⁹ Mâverdî, *el-İknâ*, s. 140; Begavî, *et-Tehzîb fî Fıkhi's-Şâfiî*, 5/478.

⁹⁰ İbn Teymiyye, Abdüsselâm b. Abdullah el-Harrânî, *el-Muharrer*, 2/31; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *Umdetü'l-fikh*, s. 97.

⁹¹ İbn Hazmel-Muhallâ *bi'l-âsâr*, 9/90; İbn Kudâme, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 8/4.

⁹² Bakara 2/237.

⁹³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/398.

⁹⁴ Muvatta, “Nikâh”, 8; Buhârî, “Nikâh”, 41; Müslim “Nikâh”, 1425.

⁹⁵ Tayâlisî, Ebû Dâvûd, *el-Müsne'd*, 2/461 (1239); Tirmizî, “Nikâh”, 22.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, 23/126; Dârekutnî, *es-sünen*, 4/354 (no: 3593).

⁹⁷ Nisâ 4/24.

olmadığına göre mehir olmaları da sahih değildir.⁹⁸ Aynı şekilde Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği şu hadisi de delil olarak getirmişlerdir: Allah Resulu (sav) şöyle demiştir: “*Kadınları ancak velileri evlendirebilir, ancak denk oldukları kimselerle evlenebilirler ve 10 dirhemden aşağı mehir yoktur*”.⁹⁹ Hanefilerin bir başka delili de kıyastır. Hanefiler mehrin en az miktarını el kesme haddindeki miktara kıyas etmişlerdir. Zira ikisinde de bir uzuv mübah olmaktadır. Öyleyse hırsızlık nisabı gibi mehrin de bir alt limiti olmalıdır. Hırsızlık haddinin alt limiti ise Hanefilerde 10 dirhemdir.¹⁰⁰

Mâlikiler ise hırsızlık haddine kıyas ederek mehrin en az miktarının ¼ dinar olduğunu belirterek şöyle demişlerdir: Allahu teala hırsızın elinin her hangi bir alt limit belirtmeden kesilmesini emretmiştir. Aynı şekilde mehir de böyledir. Ancak deliller ortaya çıkartmaktadır ki iplik gibi küçük, değersiz şeylerin çalınmasında bir uzuv kesilmez. Aynı şekilde mehirde de değersiz miktarlar söz konusu olamaz. Hırsızlık haddinin uygulanacağı miktar, sünnette belirtilmiş ve mutlak olan nikâhı da ona hamletmek gerekir.¹⁰¹

Delillerin Değerlendirilmesi

Hanefiler, Şâfiîlerin delillerine şu şekilde cevap vermiştir: Serdedilen bütün hadisler Sehl b. Said es-Saidi hadisi (*Demir bir yüzük dahi olsa bir şeyler bul*) hariç illetli ve zayıf hadislerdir. Bu hadis sahih bir hadis olup, Buhari rivayet etmiştir. Ancak burada mehri muaccele haml edilmiştir. Nitekim eskiden mehrin bir miktarını peşin olarak vermek Müslümanların adeti idi. Mehrin alt limitinin 10 dirhem olması ise Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabelerden rivayet edilmiştir. Sahabelerin oran içerdiği için içtihadı kapalı kabul edilen bu miktarı efendimizden duydukları gayet açıktır.¹⁰²

Şâfiîler ise Hanefilerin ve Mâlikilerin delillerine şu şekilde cevap vermişlerdir. Ayette geçen mal kavramı mutlak ve az-çok her şey bu kavramın kapsamındadır.

⁹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, 2/276; Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, 3/14.

⁹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/215 (no: 13760); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/6 (no: 3).

¹⁰⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/81.

¹⁰¹ Abdürrahmân b. Muhammad b. Asker, *İrşâdü's-sâlik*, s. 62; Kâdî Abdülvehhâb, *et-Telkîn fî'l-fikhi'l-Mâlikî*, 1/114; İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/469.

¹⁰² İbnü'l-Hümâm, Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-kadîr*, 3/318-319; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, 2/276.

Hadislerin ise hepsi zayıftır, Sehl hadisi karşısında getirilecek kuvvette değildir. Yapılan kıyas ise doğru bir kıyas değildir. Zira nikâh, kadından tümünden istifade etmenin mübahlığı iken el kesmek, mübahlık olmaksızın bir uzvun ortadan kaldırılmasıdır bir haddir, bir cezadır. Mehir ise bir bedeldir. Bedellere kıyas edilmesi daha münasip olacaktır.¹⁰³

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd bu konuda Mâliki mezhebine karşı tutum sergileyerek, Şâfiîler ve Hanbelilerin görüşünü tercih etmektedir. Tercihini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1. İbn Rüşd, Şâfiîlerin getirdiği delillerin güçlü ve açık deliller olduğunu ifade ederek şöyle demektedir: “Peygamber efendimizin (sav) “*Demir bir yüzük dahi olsa bir şeyler bul*” sözü, mehrin alt limitinin olmadığına bir delilidir. Şayet mehir için bir alt limit olsa, Efendimiz (sav) onu açıklardı. Nitekim ihtiyaç halinde açıklamanın ertelenmesi caiz değildir. Gördüğün üzere bu açık bir delil getirmedir.”¹⁰⁴

2. İbn Rüşd, Hanefîlerin mehrin alt limiti için delil getirdiği hadisi şerifin zayıf olduğunu Sehl hadisi karşısında bir gücünün bulunmadığını ifade ederek şöyle demiştir: “Ancak Cabir hadisi, ehl-i hadis nezdinde zayıftır. Hadisi, Mübeşşir b. Ubeyde, Haccac b. Erta’dan O da Ata’dan O da Cabir’dan rivayet etmiştir. Mübeşşir ve Haccac zayıftır. Ata ise Cabir’i görmemiştir. Bu nedenle hadis, Sehl b. Said hadisi karşısında güçlü değildir.”¹⁰⁵

3. İbn Rüşd aynı şekilde mehrin alt limitini belirlenmesi hakkında yaptıkları kıyası da reddetmekte, kıyasın zayıf ve sahih olmadığını ifade etmekte ve şöyle demektedir: “Kıyasın zayıflığı, iki durumda da mübahlık yönündedir ki bu isim benzerliğidir. Zira el kesme cinsel ilişki değildir. Yine el kesmedeki mübahlık, ceza,

¹⁰³ Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/399-400; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 7/211.

¹⁰⁴ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/46.

¹⁰⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/47.

eza ve beden bütünlüğünün azaltılması yönüyle olup, evlilikte ise mübahlık, sevgi ve cinsel haz yönüyledir. Kıyasın bu yönü muhakkikler nezdinde merduttur.¹⁰⁶

B. CARIYENİN AZAT EDİLMESİNİN MEHİR OLARAK KABUL EDİLMESİ

İslam hukukçuları bu konuda iki görüşe ayrılmışlardır.

Hanefiler,¹⁰⁷ Mâlikiler,¹⁰⁸ Şâfiîler¹⁰⁹ ve Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe¹¹⁰ göre bu şekilde bir uygulama caiz değildir. Zira köleyi azat etme mülkiyeti ortadan kaldırmaz. Mülkiyeti ortadan kaldıran bir şey de -normal mallarda olduğu gibi- başka bir şeyi mübah kılmaz. Şöyle de denilmiştir: Şayet nikâh azat etmezden önce gerçekleşirse kölelik buna mani bir durumdur. Nikâh azat ettikten sonra olursa bu sefer kişi hürdür ve azat edilmesi öne sürülerek nikâha zorlanamaz.¹¹¹

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen Hanbeli mezhebinin meşhur görüşüne göre ise cariyenin azat edilmesi mehir yerine geçmektedir. Zâhiriler de bu görüşü desteklemektedir.¹¹² Bu hususta Enes b. Mâlik tarafından rivayet edilen “*Peygamber efendimiz (sav) Safiye validemizi azat etti ve bunu mehrine saydı.*”¹¹³ Bu hadis-i şerifte belirtilen olay efendimize has olmayıp herkes için geçerlidir. Zira asıl olan tahsis edici delil gelene kadar nassın tahsis edilmemesidir.¹¹⁴

Cumhur yukarıda zikredilen hadise şu şekilde itiraz etmiştir: Nebi (sav) Safiye validemizi evlenme şartı ile azat etmiş ve miktarı belli olan mehir kendisine vacip olmuştu, veya Hz. Muhammed (sav) Safiye validemiz ile -efendimize has olarak- mehir olmaksızın evlenmiş ve buna vefâen efendimiz (sav) onu azat etmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁶ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/46. (İbn Rüşd'ün bu meseledeki tercihi ile ilgili bkz: Karanfil, Mehmet Fatih, *İbn-i Rüşd'ün “Bidâyetü'l-Müctehid” Adlı Eserinde Aile Hukuku ile İlgili Değerlendirmeleri*, s. 36-37.

¹⁰⁷ Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, 3/421; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/106.

¹⁰⁸ İbn Abdülber, *el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîne*, 2/553.

¹⁰⁹ Şîrâzî, Ebû İshâk b. Alî, *el-Mühezzebe*, 2/464.

¹¹⁰ İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer Yahyâ b. Muhammed, *İhtilâfû'l-e'immeti'l-'ulemâ*, 2/131.

¹¹¹ İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 9/384; Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs, *ez-Zahîre*, 4/389.

¹¹² Zerkeşî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 5/123.

¹¹³ Müslim “Nikâh”, 1365; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 5.

¹¹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 1/109.

¹¹⁵ Ibn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 9/131; Şevkânî, Ebû Abdillâh b. Alî, *Neylû'l-evtâr*, 6/185.

İkinci görüşün sahipleri, Peygamber efendimiz (sav) Safiye validemizin mülkiyetine sahip olduğunu mülkünü izale edip nikâh akdiyle menfaatini koruduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁶

İbn Rüşd'ün Tercih

İbn Rüşd, bu konuda Hanbelilerin ve Zâhirilerin görüşlerini tercih ederek delillerinin cumhurun delillerinden daha kuvvetli olduğunu belirtip şöyle demiştir: “Bütün bu deliller, Efendimiz’in (sav) eylemi karşısında bir anlam ifade etmemektedir. Efendimiz, bir fiilin bizler için caiz olmaması durumunda onu bizzat belirtmektedir. Aslolan Peygamber Efendimizin fiillerinin, aykırı bir delil kaim olana kadar bizler için de bağlayıcı olmasıdır.”¹¹⁷

İbn Rüşd, burada cumhurun serdettiği delillerin Peygamber Efendimizin fiili karşısında güçlü olmadığını ifade etmektedir. Aynı şekilde bu konunun Efendimize has olmasının da isabetli olmadığını ve aslolanın aksini ispat eden bir delil çıkana kadar hususiyetin olmaması olduğu belirtmiştir.

C. VELİNİN ZİFAF ÖNCESİ BOŞANAN KIZIN MEHİR HAKKINDAN VAZGEÇMESİ

İslam hukuku âlimleri bu hususta iki görüşe ayrılmışlardır.

1. Hanefiler,¹¹⁸ Hanbeliler¹¹⁹ ile Şâfiî'nin cedîd görüşüne¹²⁰ göre babanın mehirde indirim hakkı yoktur. Zira “Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka.”¹²¹ ayetinde belirtildiği üzere mehirden indirim yapma veya mehri bağışlama hakkı eşlere verilmiştir, babanın böyle bir hakkı yoktur. Aynı şekilde kızın mehrinde tasarruf

¹¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 5/142-143.

¹¹⁷ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/48.

¹¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/63; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/290.

¹¹⁹ Mer'î b. Yûsuf el-Kermî, *Delîlü't-tâlib li-neyli'l-metâlib*, s. 347.

¹²⁰ Şîrâzî, Ebû İshâk b. Alî, *el-Mühezzebe*, 2/470; İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 9/440.

¹²¹ Bakara 2/227.

yapılması, normal mallarında tasarruf yapılmasına kıyas edilmiş, babanın böyle hakkı olmadığı belirtilmiştir.¹²²

2. Mâlikilere¹²³ göre ve Şâfiî'nin kadîm¹²⁴ görüşüne göre ise babanın mehirde indirim yapma hakkı vardır.

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd bu konu hakkında babanın herhangi bir hakkının olmadığını savunmaktadır. Ayeti kerimede belirtilen “nikâh bağı elinde bulunanın” ifadesi ile kast edilenin veli değil koca olduğunu ifade etmiştir. İbn Rüşd bu yaklaşımı ile Mâliki mezhebine muhalefet ederek Hanefi, Hanbeli ve Şâfiî mezhebinin cedîd görüşünü tercih etmiştir. İbn Rüşd, “Ayette kast edilenin veli veya koca olma ihtimali eşittir. Koca olarak kabul edilme durumunda ayette fazladan hüküm eklenmeyecektir. Çünkü bunun cevazı şeri bir zaruret olarak bilinmektedir. Ancak veli olarak kabul edilirse bu baba da olabilir başka biri de olabilir ki ayete fazladan hüküm eklenmiş olur ve ayetten maksadın veli olduğuna dair daha kuvvetli bir delil getirmesi gerekir bu da zordur.” demektedir.¹²⁵

D. KOCANIN ZİFAFTAN ÖNCE VE MEHİR BELİRLENMEDEN ÖLÜMÜ

Fıkıhçılar bu konu hakkında iki görüşe ayrılmışlardır.

Mehir belirlenmeden ve ilişki gerçekleşmeden kocanın ölmesi durumunda kadına mehri misli verilmekte ve miras hakkı tanınmaktadır. Ebû Hanife,¹²⁶ Şâfiî görüşlerinden birisinde¹²⁷ ve Hanbeli mezhebi¹²⁸ bu görüşü savunmaktadır.

Bu görüşe Beru' bt. Vâsık hadisini delil olarak getirmişlerdir. Hadiste bir adamın birisiyle evlenmesi, mehir tayin etmeden ve ilişki gerçekleşmeden ölmesi

¹²² Kudûrî, *et-Tecrîd*, 9/4685; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, 7/314.

¹²³ Berâziî, Ebû Saîd Halef b. ebi'l-Kâsım, *et-Tehzîb fî'htisâri'l-Müdevvene*, 2/138; Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Halvetî, *Hâşiyetü's-Sâvî*, 2/465.

¹²⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, 7/314; İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 9/440.

¹²⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/51.

¹²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/274.

¹²⁷ İsnevî, Abdürrahîm b. el-Hasen, *el-Hidâye ilâ evhâmi'l-Kifâye*, 20/489; Begavî, *et-Tehzîb fî Fıkhi's-Şâfiî*, 5/506.

¹²⁸ Haccâvî, Ebû'n-Necâ, *Zâdü'l-müstakni' fî'htisâri'l-Mukni*, s. 171.

geçmektedir. Mesele Abdullah b. Mesuda gelmiş ve İbn Mesud kadın hakkında miras ve mehri misli hükmetmiş, ancak kadının yas tutmasına gerek olmadığı belirtmiştir. Bu hükümden içtihat yoluyla bu hükme ulaştığını belirten İbn Mesud şayet isabet etmişsem Allah'tan, yanlışsam benden ve Şeytandır, Allah ve Resulü böyle yanlış bir hükümden beridir demiş orada eşca' kabilesinden bulunanlar-Cerrah Ebu Şennân da oradaydı- Allah resulünün de hayatta iken Hilal b. Mürre Eşcâ'î'nin eşi Berû' bt. Vâşık hakkında buna benzer bir hüküm verdiğine şahit olduklarını belirtmişlerdir.¹²⁹

Bu husustaki ikinci görüş ise kadının miras hakkı olduğu fakat mehir hakkı olmadığı görüşüdür. Mâlik b. Enes¹³⁰ ve Şâfiî'den rivayet edilen ikinci görüş¹³¹ budur. Bu görüşe mehir tesmiye edilmemiş ve ilişkiye girmeden önce talâkın meydana gelmesi durumunda mehrin verilmemesine kıyas edilerek ulaşılmıştır.¹³²

Mâlikiler, Hanefilerin delil getirdiği hadis hakkında, hadisin muzdarip hadis olduğunu ifade etmişlerdir. Zira bir yerde Eşca' kabilesinden insanlar ona doğru yöneldi denilmekte başka bir yerde ise Eşca' kabilesinden bir adam ona doğru yöneldi denilmektedir. Yine bir yerde Ma'kil b. Sinân başka bir yerde Ma'kil b. Yesâr bir başka yerde ise ebu Yesâr ona doğru yöneldi denilmektedir. Öyleyse bu hadis görüldüğü üzere muzdarip olup kendisiyle delil getirilmesi caiz değildir.¹³³

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd, bu konuda hadisin mevcudiyetinden dolayı Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelilerin görüşünü tercih ederek kadın için mehri misli ve miras hakkının olduğuna işaret etmektedir. İbn Rüşd, Şâfiî'nin bir hadis varid olduğunda her hangi birinin sözünün hücciyet değerinin kalmayacağını¹³⁴ ifade ettiği sözünü aktararak bunu desteklediğini ifade edip şöyle demiştir: “Şâfiî'nin dediği isabetli olandır.”¹³⁵

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/175; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/196 (no: 2737).

¹³⁰ Ebû'l-Hüseyn Ali b. Muhammad el-Lahmî, *et-Tebşire*, 5/1979; Ebû Bekir Muhammad b. Abdillâh es-Sıkkîlî, *el-Câmi' li-mesâ'ili'l-Müdevvene*, 9/238.

¹³¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, 7/281; Gazâlî, ebu Hâmid b. Muhammed, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 5/239.

¹³² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/480; Nevevî, *el-Mecmû'*, 16/374.

¹³³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 16/374; Ibn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr*, 3/338.

¹³⁴ İmâm Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm*, 5/74.

¹³⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/52.

Birçok âlim hadisin sahih olduğunu ifade edip, sahabelerin hepsi adil olduğundan hadisi rivayet eden sahabenin adındaki ihtilaf hadisin sıhhatinde bir problem teşkil etmeyeceğini belirtmişlerdir.¹³⁶

III. EVLENME ENGELLERİYLE İLGİLİ MESELELER

A. SÜT ANNENİN KOCASININ ÇOCUĞUN SÜT BABASI OLMASI (LEBENÜ'L-FAHL)

Hanefiler,¹³⁷ Mâlikiler,¹³⁸ Şâfiîler,¹³⁹ Hanbeliler¹⁴⁰ ve Fukaha-i Emsâr, leben-i fahlın haramlığa sebep yani sütannenin kocasının emzirilen çocuğun sütbabası olduğu konusunda hem fikirdirler. Hz. Ayşe'den rivayet edildiği üzere Eflah b. Ebi Kuays içeri girmek için izin istedi ve Hz. Ayşe de ondan saklandı. Bunu gören Eflah b. Ebi Kuays, benden de mi gizleniyorsun? Ben senin amcanım. Hz. Aişe bunun nasıl olduğunu sormuş kardeşimin hanımı seni emzirdi cevabını almıştır. Bunu Allah Resûlu'ne (sav) soran Hz. Aişe “*O senin amcandır. İçeri girmesine izin ver*” cevabını almıştır.¹⁴¹

Dâvûd ez-Zâhirî ve bazı âlimler ise leben-i fahlın herhangi bir haramlığa sebep olmadığını belirtmiş “*Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz....*”¹⁴² ayet-i kerimesini delil olarak getirmişlerdir. Hz. Ayşe hadisinin lafızlarının ihtilafı rivayet edildiğini belirterek ve bu konuda başka bir hadisin olmadığını ifade ederek Allah-u Teâla'nın Kur'an-ı Kerim'de haram olarak belirlediği kişilerin yalnızca haram olacağını düşünmektedirler.¹⁴³

¹³⁶ Ibn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr*, 3/338.

¹³⁷ Ibnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, s. 323; Mergînânî, Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye*, 1/218.

¹³⁸ Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne*, 2/952.

¹³⁹ Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil, *Bahrü'l-mezheb*, 11/395-396.

¹⁴⁰ Zerkeşî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 5/156.

¹⁴¹ Müslim “Radâ’”, 1445; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 7.

¹⁴² Nisâ 4/23.

¹⁴³ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 6/245.

İbn Rüşd'ün Tercihi

Bu konuda süt babalığın herhangi bir haramlığa sebep olmayacağını ifade eden ikinci görüşü tercih eden İbn Rüşd, bu görüşün delillerinin, Mâlikilerin delillerinden daha güçlü olduğuna işaret ederek şöyle demiştir: “İhtiyaç halinde temellendirmenin ve açıklamanın kendisiyle yapıldığı usul kaideleri nadir hadislerle ve bilhassa nadirliği apaçık olan hadislerle red edilemez. Bu nedenle Hz. Ömer Fatıma bt. Kays hadisinde ‘Allah’ın (c.c) kitabını bir kadının sözüyle terk etmeyiz.’”¹⁴⁴ demiştir.

İbn Rüşd bu konuda “Umumu belvada haberi vahidin kabulü” fıkıh usulü meselesine işaret etmektedir, bu mesele ile ilgili usulcüler arasında meşhur bir ihtilaf vardır.¹⁴⁵ İbn Rüşd'ün bu meseledeki tercihten anlaşıldığı üzere kendisi bu gibi durumlarda haberi vahidin kabul edilmediği görüşüne meyletmektedir.

B. ÖLÜM HASTALIĞINDA EVLİLİK

Âlimler ölüm hastalığında evlilik ile ilgili üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüş: Hanefi¹⁴⁶, Şâfiî¹⁴⁷, Hanbeli¹⁴⁸ ve Zâhiriî¹⁴⁹ âlimlerden oluşan cumhur ölüm hastalığında nikâhın caiz olduğunu belirtmekte, “*Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın.*”¹⁵⁰ ayetini delil olarak getirmektedirler. Nitekim ayet umum ifade etmektedir, sağlıklı ve hasta kişi olarak bir ayırım ayette bulunmamaktadır. Sağlıklı bir şahsın nikâhı nasıl geçerliyse, hasta olan bir kimsenin de nikâhı geçerli olmalıdır aralarında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Aynı şekilde cumhur, hastanın nikâhını alışverişine kıyas ederek de bir delillendirme yapmış, ticareti caiz olduğuna göre nikâhı da caizdir sonucuna ulaşmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁴ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/63.

¹⁴⁵ Bkz: Şîrâzî, Ebû İshâk b. Alî, *et-Tefsîr fî usûli'l-fıkıh*, s. 314; Gazalî, Ebu Hâmid b. Muhammed, *el-Müstasfâ*, s. 135.

¹⁴⁶ Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, 3/495; Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Muhtasarı ihtilâfî'l-'ulemâ*, 2/351.

¹⁴⁷ İmâm Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm*, 4/108; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, 6/132; İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz, *el-Gâye fî 'htisâri'n-Nihâye*, 4/435.

¹⁴⁸ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 6/392; İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-'ilm*, 5/106.

¹⁴⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 9/152.

¹⁵⁰ Nisâ 4/3.

¹⁵¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 8/279-280.

İkinci görüş: Mâlikiler¹⁵² ölüm hastalığındaki bir kimsenin evliliğinin caiz olmadığı görüşündedir. Hasta kimsenin malı konusunda varislerin hakkı söz konusu olduğundan bedelsiz gereksiz tasarruftan men edildiğini delil getirmişlerdir. Nikâh da mehir ve nafaka gibi öğeleri içerdiğinden mal kaybını ifade etmektedir. Aynı şekilde Mâlikiler, hastanın nikâhını, hibesine ve sadakasına kıyas etmektedirler. Nasıl malın üçte birinden fazlasını hibe edemiyorsa hasta kişi, nikâhlanması da caiz değildir. Çünkü böyle bir işlemde yeni bir varis ekleyerek varisleri zarara sokma ihtimali bulunmaktadır.¹⁵³

Üçüncü görüş: Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) ve bazı âlimler hastanın halinin gözetilip, kastı varisleri zarara uğratmak ise nikâhının caiz olmayacağı, şayet böyle bir kastı yoksa nikâhın caiz olacağını ifade etmişlerdir.¹⁵⁴

İbn Rüşd'ün Tercih

İbn Rüşd, konu hakkında hastanın kastı varisleri zarara uğratmak ise nikâhının caiz olmayacağı, şayet böyle bir kastı yoksa nikâhın caiz olacağını ifade üçüncü görüşü tercih etmiştir. İbn Rüşd bu tercihi ile Mâlikî mezhebine aykırı düşünmektedir. Tercihini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

İlk olarak İbn Rüşd, Mâlikilerin nikâhı hibeye kıyas etmelerini ve varislere zarar verme töhmetini kabul etmeyerek böyle bir kıyasın zayıf bir kıyas olduğunu ve birçok âlim nezdinde makbul olmadığını ifade ederek şöyle demiştir: “Nikâhın hibeye kıyas edilmesi sahih değildir. Çünkü Mâlikiler, malın 1/3'ünü aşmadığı müddetçe hibenin caiz olduğu konusunda ittifak halinde olup nikâhta böyle bir oranı gözetmemektedirler. Başka bir mirasçının varisler arasına dahil edilmesi ile nikâhın reddi ise birçok fakih nezdinde makbul olmayan bir kıyastır (kıyas-ı maslahidir)”.¹⁵⁵

İbn Rüşd, konunun karinelere ve kişinin durumuna bağlı olduğunu ifade etmektedir. Şayet kişinin mirasçılara zarar vermek amacıyla nikâh kıydığı anlaşılırsa nikâhtan men edilir. Ancak böyle bir kastı yoksa nikâhtan men edilmez.

¹⁵² İbnü'l-Cellâb, Ubeydullâh b. Hüseyin, *et-Tefrî 'fî fikhi'l-İmâm Mâlik*, 1/409; Ebû Bekir Muhammad b. Abdillâh es-Sıkkîlî, *el-Câmi' li-mesâ'ili'l-Müdevvene*, 9/259; İbn Abdülber, *el-Kâfi fî fikhi ehli'l-Medîne*, 2/548.

¹⁵³ Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne*, 2/787.

¹⁵⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 9/153; İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*, 5/107.

¹⁵⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/69.

Buradan da anlaşılmaktadır ki İbn Rüşd üçüncü görüşe yatkınlık göstermektedir. İbn Rüşd şöyle demiştir: “İyi bir âlimin yapması gereken, kişinin halini gözetip, şayet halinden nikâhı ile kötü bir gaye amaçlamıyorsa nikâhının caiz olduğunu bildirmesi, ancak nikâh ile varislerine zarar vermek istiyorsa onu nikâhtan men etmesidir”.¹⁵⁶

C. İDDET DÖNEMİNDE EVLİLİK

Türü fark etmeksizin iddet döneminde kadının başka bir kimse ile nikâhlanması caiz değildir ve tefrik edilmeleri hususunda ittifak mevcuttur.¹⁵⁷ Ancak İslam hukuku âlimleri cinsel ilişkinin gerçekleştirildiği bir nikâh durumu hakkında iki gruba ayrılmışlardır.

Mâlik b. Enes,¹⁵⁸ Şâfiî'nin kadîm görüşünde¹⁵⁹ ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen görüşe¹⁶⁰ göre bu tür bir nikâhta çift tefrik edilir ve bir daha ebediyen evlenmeleri haram olur. Zira rivayet edildiği üzere Tuleyha adında bir kadın Reşidü's-sekafi ile evliydi, Reşidü's-sekafi kendisini boşamış ve Tuleyha iddet döneminde bir başkasıyla evlenmiş. Bu olay üzerine Hz. Ömer çifte ceza uygulamış sonra şöyle demiştir: “*Herhangi bir kadın iddet döneminde evlenirse, şayet ilişki gerçekleşmemişse tefrik edilir, eski kocasından kalan iddetine devam eder ve evlenmek istediği adam ona tâlip olabilir. Şayet evlilikten sonra ilişki gerçekleşmişse yine tefrik edilirler ve ebediyen nikâhlanmaları haram olur.*”¹⁶¹ Aynı şekilde “Vaktinden önce bir şeyi elde etmeye çalışan, onun yokluğuyla cezalandırılır”¹⁶² fıkıh kaidesi ile delillendirme yapılmıştır. Bu kişi iddet döneminin bitmesini beklememiş nikâha teşebbüs etmiş ve dolayısıyla nikâhtan mahrum edilmiştir. Yine nesep karışıklığı tehlikesine yol açması sebebiyle li'ân uygulamasına kıyas yapılarak ebediyet kaydıyla nikâhın mümkün olmadığını ifade edilmiştir.¹⁶³

¹⁵⁶ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/69.

¹⁵⁷ İbn Abdülber, ebû Ömer b. Abdillâh, *el-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*, 2/530.

¹⁵⁸ Hattâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 3/415; Kâdî Abdülvehhâb, *Uyûnü'l-mecâlis*, 3/1368-1369.

¹⁵⁹ Şîrâzî, Ebû İshâk b. Alî, *el-Mühezzeb*, 3/133; İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 11/101.

¹⁶⁰ Ebû Ya'lâ, *el-Mesâ'ilü'l-fikhiyye*, 2/221.

¹⁶¹ Muvatta, “Nikâh”, 27.

¹⁶² Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 152.

¹⁶³ Ebû Ya'lâ, *el-Mesâ'ilü'l-fikhiyye*, 2/221-222; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/125.

Ebû Hanife¹⁶⁴ ve Şâfiî'nin cedîd görüşüne¹⁶⁵ göre ise çift tefrik edilir ve iddet bitiminin ardında şayet dilerlerse evlenebilirler. Ahmet b. Hanbel'den de bu doğrultuda bir görüş aktarılmıştır.¹⁶⁶ “*Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir vecibesini göz ardı etmeden) istemeniz size helâl kılındı.*”¹⁶⁷ ve “*Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir.*”¹⁶⁸ ayetlerini delil olarak getirip ayetlerin umum ifade ettiğini ancak bir delil ile tahsis edilmesinin mümkün olduğu belirtmişlerdir.¹⁶⁹

Aynı şekilde Hz. Ali'den rivayet edilen “*Kadın iddeti bittiğinde ister evlenir ister evlenmez.*”¹⁷⁰ sözünü duyan Hz. Ömer'in bu görüşünden döndüğü de delil olarak getirilmiştir. Ayrıca nikâhın sıhhat şartlarını taşımaması ile birlikte gerçekleşmesi ve ilişkiye girilmesine kıyas edilerek de ebediyen nikâhın gerçekleşmemesinin doğru olmadığı ifade etmişlerdir.¹⁷¹

Hanefiler, Mâlikilerin Hz. Ömer'in sözünden yola çıkarak ebediyen nikâhın haram kabul edilmesine şu şekilde cevap vermişlerdir: rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer bu görüşünden dönerek kişi için talip olduğu kadınla iddeti bittikten sonra evlenmesini caiz gören Hz. Ali gibi fetva vermekteydi. Aynı şekilde “kim bir şeyi vaktinden önce isterse yokluğu ile cezalandırılır” fıkıh kaidesi ile delillendirme yapanlara da böyle bir delillendirmenin geçersiz olduğunu zira bir kimsenin bir

¹⁶⁴ Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, 3/185; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 10/5327.

¹⁶⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 18/191.

¹⁶⁶ İbn Müflih, Burhânüddin İbrâhîm b. Muhammed, *el-Mübdî 'fî şerhi'l-Muknî'*, 7/97.

¹⁶⁷ Nisâ 4/24.

¹⁶⁸ Mâide 5/5.

¹⁶⁹ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/125.

¹⁷⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 5/265 (no: 11272).

¹⁷¹ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/125; İmrânî, ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 11/101.

kadınla zina yapmasının ardından (zina ile nikah akdinden önce acele etmiş oluyor) onunla evlenmesinin haram olmadığını belirtmişlerdir.¹⁷²

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd, bu meselede ebedi haram olmaması iddet bittiğinde nikâhlanmanın mümkün olduğu görüşünü savunan Hanefiler, Şâfiî'nin cedîd kavli ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen ikinci görüşünü tercih etmiştir. Aynı şekilde Kur'ânı kerimde ve sünnette, iddet halinde gerçekleştirilen evliliğin ebediyen nikâhı haram kılan bir delilin bulunmadığını ifade ederek Mâlikilerin delillerinin zayıflığına işaret edip bu konuda Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'un Hz. Ömer'in içtihadına muhalefet ettikleri rivayet olunduğunu beyan etmiştir. İbn Rüşd bu konu hakkında şöyle demiştir: “Aslolanın kitaptan, sünnetten veya icmadan bir delil bunu ortaya koymadıkça haram değildir”.¹⁷³

¹⁷² Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, 3/189; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/126.

¹⁷³ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/70. (قال ابن رشد: والأصل أنها لا تحرم إلا أن يقوم على ذلك دليل من كتاب أو سنة أو إجماع من الأمة)

İKİNCİ BÖLÜM

İBN RÜŞD'ÜN EVLİLİĞİN SONA ERMESİ KONUSUNDA MALİKİ MEZHEBİ DIŞINDAKİ TERCİHLERİ

I. RİC'İ VE BÂİN TALÂKIN MESELELERİ

A. TEK SEFERDE ÜÇ TALAK MESELESİ

İslam hukuku âlimleri, ayrı ayrı üç defa telaffuz edilen boşama lafzının geri dönüşü olmayan beynûne-i kübrâya yol açtığı konusunda ittifak halinde olup kocanın karısını tek seferde üç talâk lafzını kullanarak boşamasının hükmü hususunda temelde iki görüşe ayrılmışlardır.

Bu görüşlerden birincisi, kişinin üç talâkı aynı anda tek seferde söylemesinin üç talâk yerine geçtiği düşüncesidir. Hanefiler,¹⁷⁴ Mâlikiler,¹⁷⁵ Şâfiîler,¹⁷⁶ Hanbeliler,¹⁷⁷ sahabeden ve tâbiinden¹⁷⁸ birçoğu -aralarında bu tür bir fiilin mübâh olup olmaması hususunda ihtilafın mevcudiyeti ile birlikte- bu kanaattedir. Bu görüşü savunan âlimlerin delilleri şunlardır:

İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre kendisi hanımını hayızlı iken boşamış ve Peygamber Efendimiz (sav) de hanımına geri dönmesini emretmişti. İbn Ömer Efendimize, “*hanımımı şayet üç talâkla boşamam halinde de geri dönüş yapabilir miyim?*” diye sormuş Efendimiz de hayır o zaman günah işlemiş olursun diye cevap vermiştir.¹⁷⁹

Aynı şekilde Ubâde b. Sâmit'in dedesi eşini bin talâk ile boşamış ve oğulları Peygamber Efendimizin yanına gelip, Ey Allah'ın Resulü dedemiz eşlerinden birini bin talâk ile boşadı onun için bir çıkış kapısı var mıdır diye sormuşlar, Efendimiz de “*babanız Allah'tan hakkıyla korkmamış ki Allah kendisine bir çıkış kapısı açsın,*

¹⁷⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 154; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/57; Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, 3/38.

¹⁷⁵ İmâm Mâlik, *el-Müdevvene*, 2/3; Ebü'l-Bekâ Behrâm b. Abdullah, *eş-Şâmil fî fikhî'l-imâm Mâlik*, 1/396; İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/501.

¹⁷⁶ Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî*, 8/295; İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 10/80; Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil, *Bahrü'l-mezheb*, 10/8.

¹⁷⁷ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Kâfî fî fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3/108; İbn Teymiyye, Abdüsselâm b. Abdullah el-Harrânî, *el-Muharrer*, 2/51; İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 8/260.

¹⁷⁸ İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*, 5/187.

¹⁷⁹ Dârekutnî, *es-sünen*, 5/56 (no: 3974); Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 3/115 (no: 2664).

babanız karısını bin talâktan üçü ile bâin olarak boşadı kalan 997 talâk ise günah olarak kendisine yazıldı.”¹⁸⁰

Boşanma mülkiyete kıyas ederek de bir delillendirme yapılmıştır. Nitekim nikâh bir mülkiyettir. Kölenin azat edilmesi ve diğer mülklerde olduğu gibi ayrı ayrı da tek seferde de mülkiyetin bitmesi mümkündür.¹⁸¹

Bu hususta ikinci görüş ise Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) gibi bazı tâbiînlerin savunduğu üç talâk lafzının aynı anda kullanılması ile gerçekleşen boşanmanın tek talâk hükmünde olduğudur. Bu görüş aynı zamanda Hanbeli âlimlerinden İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim’a ait görüştür.¹⁸²

Üç talâkla gerçekleşen bid’î boşamanın tek talâk hükmünde olduğunu savunanlar, “Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutma ya da iyilik yaparak bırakmadır. İkisi Allah’ın yasalarını koruyamamaktan korkmadıkça kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helal değildir. Eğer Allah’ın yasalarını ikisi koruyamayacaklar diye korkarsanız, o zaman kadının fîdye vermesinde (mehrinden vazgeçerse) ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah’ın yasalarıdır, onları bozmayın. Allah’ın yasalarını bozanlar ancak zalimlerdir. Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz.”¹⁸³ ayetini kendilerine delil olarak getirmişlerdir. Ayette talâk sayısı, art arda gerçekleşen bir işi belirtmek için kullanılan “merratân” lafzıyla ifade edilmiştir. Bu nedenle olması gerek talâkın iki sefer gerçekleşmesidir. Dolayısıyla talâkın hepsinin bir defada söylenmesi meşru değildir ve böyle bir talâk tek talâk hükmündedir.¹⁸⁴

İbn Abbas’tan rivayet edilen “Hz. Resûlullah (sav), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in hilafetinin ilk iki yılında, üç boşama bir talâk kabul ediliyordu. ‘Hz. Ömer İnsanlar kendilerine mühlet verilmiş bir konuda acele ediyorlar; gelin bu konuda

¹⁸⁰ Dârekutnî, *es-sünen*, 5/36 (no: 3943); İbn Kesîr, *Câmi ‘u’l-mesânîd ve’s-sünen*, 4/512 (no: 5677); Heysemî, *Mecma ‘u’z-zevâ’id*, 4/338 (no: 7783).

¹⁸¹ Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf ‘alâ nüketi mesâ’ili’l-hilâf*, 2/739; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 7/370.

¹⁸² İbnü’l-Münzir, *el-İşrâf ‘alâ mezâhibi ehli’l-ilm*, 5/188; İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmû ‘u’l-fetâvâ*, 33/12; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü’l-lehfân*, 1/284.

¹⁸³ Bakara 2/229-230.

¹⁸⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü’l-lehfân*, 1/283; Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-islâmî ve adilletüh*, 9/6929.

onların sözlerini geçerli sayalım ki insanlar bu gibi davranışlardan sakınsın’ demiştir.”¹⁸⁵ hadisi de bu görüşü desteklemektedir.

Bu hadis-i şerif, Hz. Resûlullah (sav), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetinin ilk iki yılında aynı anda yapılan üç talâklı boşamanın, tek talâk yerine geçtiğini ve Hz. Ömer'in insanların boşamayı hafife almalarından dolayı maslahat ve siyaseti şeriyye kabilinden caydırıcı olması için bu tür bir boşamayı üç talâk olduğu hususunda fetva verdiğiine işaret etmektedir.¹⁸⁶

Ayrıca şeriatta tekrarlı ifade edilebilen; ikrar, şehâdet ve yemin gibi uygulamalar birden fazla sayı zikretmekle beraber tek seferde telaffuz edilirse tek sayı hükmündedir. Mülâ'ane yapan bir kimsenin “dört kez şahitlik yaparım ki ben doğru söylüyorum” demesinde bir şahitlik anlamı olması gibi çoklu talâkta da tek talâk geçerlidir.¹⁸⁷

Delillerin Değerlendirilmesi

İkinci görüşü savunanlar, cumhura, Abdurrezzak'ın rivayet etmiş olduğu Ubade b. Samit hadisi şerifi zayıftır ve kendisi ile delillendirme yapılması mümkün değildir demek suretiyle cevap vermişlerdir. Aynı şekilde İbn Ömer hadisinin de aslının sahih olduğunu belirtmişler ancak hadiste yer alan “Ey Allah'ın Resülü, ben onu üç kere boşasam da bana helal olur mu?” ifadesinin Şuayb b Zerik (zureyk)'ten geldiğini ifade ederek o kısmın zayıf olduğunu, sahih olduğu varsayıldığında dahi bu şekil bir ifadenin çokluk ifade etmeyeceğini belirtmişlerdir.¹⁸⁸ Yine cumhurun “Nikâh bir mülkiyettir, bir anda da ayrı ayrı zamanlarda da sonlandırılması mümkündür.” ifadesine karşı talakta toplu halde tek seferde yapılmasının caiz olmadığı, ayrı ayrı gerçekleştirilmesine izin verildiği aksi takdirde Allah'a ve şeriatına karşı gelineceğini belirterek cevap vermişlerdir. Nitekim şeytan taşlama,

¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/61; Müslim “Talâk”, 1472; İbnü'l-Harrât, *el-Cem ' beyne's-Sahîhayn*, 2/432 (no: 2438).

¹⁸⁶ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 3/283; Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-islâmî ve adilletüh*, 9/6929-6930.

¹⁸⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 5/229.

¹⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 5/240.

liân ve kasâme yemini de bu şekildedir, bir kimse için tek sefer toplu yapması caiz değildir.¹⁸⁹

Cumhur ise şu şekilde cevap vermiştir: ikinci görüşü savunanların delil getirdiği ayetten talâkın birleştirilmesi veya ayrıştırılması anlaşılmamaktadır. Ayetin maksadı talâkın sayısıdır. O da 3 talâktır. Koca iki talâk sonrası bir evliliğe daha hak sahibiyken, üçüncü boşamadan sonra karı başka bir kimseyle evlenmeden geri dönüş hakkını elde edemez.¹⁹⁰

İbn Rüşd'ün Tercih

İbn Rüşd cumhurun görüşünün sedd-i zeraî babından boşamanın ciddiyetini sağlama açısından konulmuş bir hüküm olduğuna işaret etmiştir. İbn Rüşd'e göre aynı anda verilen üç talakın üç talak olarak kabul edilmesi şer'î ruhsatı ortadan kaldırmakta ve “*Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.*”¹⁹¹ ayetinde belirtilen sonradan Allah-u Teala'nın açacağı çözüm yolunu iptal etmiş olmaktadır. İbn Rüşd, tek lafızla üç talâkın geçerli olduğu hükmünün ayeti kerimede var olan hikmeti ortadan kaldırdığını dile getirmektedir.¹⁹²

İbn Rüşd iki tarafın görüş ve delillerini objektif bir şekilde ortaya koymuş ancak kendisi aslında açık bir görüş ifade etmemiştir. İbn Rüşd'ün konunun bitiminde dikkat çektiği bazı hususlar ise çağdaş çalışmalarda İbn Rüşd'ün azınlık görüşe meylettiği hatta bu görüşü tercih ettiği yönünde değerlendirmelere sebep olmuştur. Ancak bu konuda kesin bir söz söylemek mümkün görünmemektedir.

B. KÖLENİN TALAK SAYISI

Hanefiler, Mâlikiler, Şâfiîler ve Hanbelilerden oluşan cumhur köleliğin talâk sayısını azalttığı görüşünde ittifak halinde olmakla beraber bu hususta eşlerden kimin ölçü olarak alınacağı konusunda ihtilaf halindedirler. Mâlikiler,¹⁹³ Şâfiîler¹⁹⁴ ve Hanbeliler¹⁹⁵ kölelikte erkeğin esas alınacağını savunup ister hür ile evlensin ister

¹⁸⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, 1/306.

¹⁹⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 10/121.

¹⁹¹ Talâk 65/1.

¹⁹² İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/84,85.

¹⁹³ İbn Abdülber, *el-Kâfi fî fikhi ehli'l-Medîne*, 2/573; Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne*, 2/827.

¹⁹⁴ İmâm Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm*, 5/274; İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh*, 13/428.

¹⁹⁵ İbn Müflih, Şemsüddîn Muhammed el-Makdisî, *Kitâbü'l-Fürû'*, 9/52.

cariyeyle erkek kölenin iki talâk hakkı olduğunu belirtmişlerdir. Bu hususta Hz. Aişe'den rivayet edilen “*Köle iki talâk hakkına sahiptir, cariye ise iki hayız iddet bekler.*”¹⁹⁶ hadisini delil olarak göstermektedirler. Hanefiler¹⁹⁷ ise talâk sayısının azalması noktasında kadını esas almış eşinin hür veya köle olması durumuna itibar etmemişlerdir. Şayet kadın hür ise üç, köle ise iki talâk söz konusudur. Hanefiler bu hususta İbn Ömer'den rivayet edilen “*Cariyenin talâkı iki ve iddedi iki hayızdır*”¹⁹⁸ hadisini kendilerine delil olarak getirmişlerdir.

Kölelik halinin talâk sayısını azaltması hususunda cumhur, “*Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir.*” ayet-i kerimesinde ifade edilen haddin azaltılmasına boşamayı kıyas ederek sayıları eşit kabul etmişler bu şekilde kölenin talâk sayısı iki olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁹

Zâhiriler, köleliğin talâk sayısında azaltma yapmasını konusunda cumhura muhalefet ederek köleliğin talâk sayısına bir etkisinin olmadığını savunmaktadırlar. Kendilerine göre kölenin talâk sayısı, hür bir kimsenin talâk sayısı ile eşittir. Bu hususta nassın genel (umum) oluşunu hür ve köleyi kapsadığını öne sürmüşlerdir.²⁰⁰

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd, bu konuda köleliğin talâk sayısına herhangi bir etkisinin bulunmadığını iddia eden Zâhirilerin görüşünü tercih etmiştir. Bu konuda cumhurun delillerinin zayıflığını açıklayan İbn Rüşd, “Talâkın hadlerin azaltılmasına kıyası doğru bir kıyasa benzememektedir. Çünkü kölede haddin azaltılması kişilik olarak eksikliği için ruhsaten bir eksiltmedir. İşlemiş olduğu suç, normal bir insanın işlediği suç gibi değildir. Ancak talâkın eksiltilmesi ceza babındandır. İki talâk ile bir kimsenin evliliğinin bitmesi üç talâk ile bitmesinden daha ağır bir haldir zira kişi pişman olabilir. Şeriat, bu konuda orta yolu tutmuştur. Nitekim recat hakkının daimi olması durumunda kadın sıkıntıya düşecek, bâin talâkın tek boşamada olması durumunda ise pişmanlık halinde adam sıkıntıya düşecektir ve her iki tarafa da

¹⁹⁶ Dârekutnî, *es-sünen*, 5/72 (no: 4003).

¹⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/39; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, 3/97.

¹⁹⁸ İbn Mâce, “Talâk”, 30; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 6/151 (no: 13650).

¹⁹⁹ Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf 'alâ nüketi mesâ'ili'l-hilâf*, 2/754; İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 9/508.

²⁰⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 9/502.

güçlük hasıl olacaktır. Allah-u teala İslam şeriatı ile bu iki maslahatı birleştirmiştir.”²⁰¹

İbn Rüşd bu hususta Mâlikilere ihtilaf ederek Zâhirilerin görüşünü tercih etmiştir. İbn Rüşd’ün bu tercihi ruhsat ve kolaylaştırma prensibi gereğidir. Zira İslam insanlardan zorluğu ve sıkıntıyı kaldırmak için gelmiştir. İbn Rüşd’de cumhurun görüşünün bu büyük amaca muhalif olduğu düşüncesi mevcuttur denilebilir.

C. ÖLÜM DÖŞEĞİNDEKİ HASTANIN BÂİN TALAKI

Fıkıh âlimleri ölüm hastalığında olan kocanın eşini boşaması durumunda kadının mirasçı olup-olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Hanefiler, Mâlikiler, Hanbeliler ve Şâfiî’nin kadîm görüşüne göre kadın mirasçı olabilmektedir. Ancak âlimler kadının ne zaman mirasçı olacağına dair ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefiler²⁰² ve Şâfiî’nin kadîm görüşüne²⁰³ göre iddet süresi içerisinde kocanın ölmesi durumunda kadın mirasçı olur. Hanbelilere²⁰⁴ göre ise evlenmediği müddetçe, Mâlikilere²⁰⁵ göre ise kadın evlensin veya evlenmesin her durumda mirasçı olur.

Mezheplerin kadının bu durumda mirasçı olabilmesiyle ilgili Abdurrahman b. Avf’tan rivayet olunan şu hadisi delil olarak getirmişlerdir: Abdurrahman b. Avf, eşini boşamış ve üç talâkın sonuncusunda ölüm hastalığına yakalanıp ölmüştür. Hz. Osman (r.a) ise karısını mirasçı olarak kabul etmiştir.²⁰⁶ Aynı zamanda usulcülerin seddü’s-zera’î delilini kabul ederek dayandıkları delillerden birisi budur.

Şâfiî’nin cedîd görüşünde ise –mezhep görüşü budur²⁰⁷ - kadın hiçbir halde mirasçı olamamaktadır. Zâhiriler de bu görüşü savunmaktadırlar.²⁰⁸ Şâfiî, talâkın sağlıklı halde mirasçı olmayı engellediği gibi ölüm hastalığında da engel olacağını belirtip li’ân meselesine kıyas yaparak bu görüşe ulaşmıştır. Ayrıca mirasın nikâh

²⁰¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/85.

²⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, 6/154; Burhâneddin, Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, 3/411.

²⁰³ İmrânî, Ebü’l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi’l-Hayr, *el-Beyân*, 9/25.

²⁰⁴ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Kâfî fî fîkhi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2/314.

²⁰⁵ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 6/114.

²⁰⁶ Muvatta, “Talâk”, 40; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/593 (no: 15124).

²⁰⁷ Rûyânî, Ebü’l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil, *Bahrü’l-mezheb*, 10/134; İmrânî, Ebü’l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi’l-Hayr, *el-Beyân*, 9/25.

²⁰⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, 9/486.

akdine bağılı olduğu belirtilmiş nikâh akdinin ortadan kalkması durumunda mirasın da evleviyetle söz konusu olmayacağını ifade etmişlerdir.²⁰⁹

Şâfiîler, cumhurun delilerine cevap vererek şöyle demişlerdir: Hz. Osman'dan (r.a) bain talakla boşanmış bir kadının miras alabildiğine dair rivayet olunan hadis vardır ancak İbn Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'a bu hususta muhalefet etmişlerdir. İbn Zübeyr şöyle derdi: “Bana gelince ben bâin talâkla boşanılan bir kadının mirasçı olacağını kabul etmiyorum” Nitekim Abdurrahman b. Avf da eşini mirastan mehrum etmek için kendisini ölüm hastalığında iken boşamıştır.²¹⁰

İbn Rüşd'ün Tercihî

İbn Rüşd, ölüm hastalığında bâin talâkın hükmü konusunda, Mâlikilerin delillerin zayıflığını ifade ederek Şâfiîler ve Zâhiriler gibi düşünmektedir. İbn Rüşd, konu hakkında şöyle demektedir: “Kimi talâk hükümlerinin kimi de nikâh hükümlerinin geçerli olmaya devam ettiği bir talâk türü şeriatta mevcuttur denilmesi gayet zor bir durumdur. Bu nedenledir ki talâkın hükmünün hastalığından şifa bulmasına bağılı olmadığından dolayı hastalığından kurtulsun veya kurtulmasın hüküm konusunda bir farkı bulunmamaktadır. Bütün bunlar şeriatta söylenmesi zor ifadelerdir. Bu iddiaların sahipleri, konu hakkında Hz. Ömer ve Hz Osman'ın fetvalarının olduğunu gözden kaçırmaktalar ki hatta Mâlikiler meselede icma olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak İbn Zübeyr'den konu ile ilgili meşhur bir itiraz vardır.”²¹¹

İbn Rüşd bu ifadeleriyle aynı anda nikâh ve talâk hükümlerinin geçerli olmasını reddetmekte, karının mirasçı olabileceği görüşünü savunan Mâlikiler ve beraberindekilerin görüşlerini güçlü görmemektedir.

²⁰⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 8/150.

²¹⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 10/265; İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 9/26.

²¹¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/103.

D. TALAK'TA MÜT'A VERİLMESİ

Fıkıh terminolojisinde müt'a, kocanın karısını mehir belirlenmeksizin boşaması sebebiyle ona vermekle emrolunduğu şeydir.²¹² Fakihler, müt'a'nın kariya verilmesi ile ilgili dört görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Hanefilere göre cinsel ilişki veya mehrin tayininden önce boşanma gerçekleşmişse müt'a'nın kadına verilmesi vacip, geri kalan boşama durumlarında ise müstehaptır.²¹³ Aynı zamanda bu görüş Hanbeli mezhebinin de meşhur görüşüdür.²¹⁴ Bu görüşü savunanların delili ise Allah-u tealanın şu ayeti kerimesidir: *“Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir sorumluluğunuz yoktur. Zengin gücü yettiği kadar, eli darda olan da gücü yettiği kadar olmak üzere, onlara mâkul, gönül alıcı bir şeyler verin; iyiler için bu bir borçtur. Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehrin yarısını ödemek size borçtur.”*²¹⁵ Ayetlerin delil olma yönü şudur: Allah teala, iki ayette de kadınları iki kısma ayırıp her bir gruba has hükümler vaz etmiş, Cinsel ilişkiden ve mehir belirlenmeden boşanılmış bir kadına müt'ayı vacip kılmış, Mehr belirlenmiş ancak cinsel ilişkinin gerçekleşmediği boşanmalarda ise mehrin yarısını vacip kılmıştır. Bu itibarla ayetten açık bir şekilde anlaşıldığı üzere müt'a, cinsel ilişkiden ve mehir belirlenmeden boşanılmış kadına vacip olur.²¹⁶ Bu görüşü savunanların diğer boşamalarda müstehap olmasıyla ilgili delilleri ise *“Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: “Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.”*”²¹⁷ ayetidir. Ayetin Efendimizin kendileriyle cinsi münasebette bulunmuş olduğu eşleri hakkında indirilmesi konuya delil olma yönüdür. Zira bu

²¹² Rassâ', Muhammed b. Kâsım el-Ensârî, *Şerhu Hudûdi İbn 'Arafe*, s. 183; Sa'dî Ebû Habîb, *el-Kâmûsu'l-fikhî*, s. 335.

²¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/61; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/302; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Hâşiyetu İbn 'Âbidîn*, 3/110.

²¹⁴ Zerkeşî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 5/305,307; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 7/240.

²¹⁵ Bakara 2/236-237.

²¹⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/302; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 7/240.

²¹⁷ Ahzâb 33/28.

cinsi münasebetten sonra gerçekleşen boşanmada kadına müt'a verilmesinin müstehap olduğuna işaret etmektedir.²¹⁸

İkinci Görüş: Şafiler, her boşanılan kadın (mehri belirlenmiş fakat cinsel ilişki öncesi boşanılmış kadın hariç) için müt'ayı vacip kabul etmektedir.²¹⁹ Şafilerin bu husustaki delilleri, “*Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: “Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.”*”²²⁰ ve “*Boşanmış kadınlara faydalanacakları uygun bir şeyler verilmesi, Allah'ın rızasını gözetenlerin borcudur.*”²²¹ ayetleridir. Şafiler ayetlerin bütün boşanılmış kadınlar için âmm olduğunu ifade edip delilin sadece cinsel ilişki öncesi ve mehir tayininden önce boşanılan kadınların tahsis ettiğini ve yalnızca bu âmm hükümden bunların istisna olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer delilleri ise sahabenin mehri tayin edilmiş cinsel ilişki öncesinde boşanılan kadın hariç her boşanılan kadına müt'a verilmesine dair icmasıdır. Nitekim Hz. Ömer ve İbn Ömer'den bu rivayet olunduğunu ve sahabeden de muhalefet eden birisi bilinmediğini beyan etmişlerdir.²²²

Hanefiler, Şafilerin bu konudaki delillerine cevap vererek mehrin belirlendiği bir nikahta cinsel ilişki öncesinde talakın gerçekleşmesi durumunda müt'a icma ile vacip olmuyorsa cinsel ilişkiden sonra gerçekleşen bir talakta müt'anın evleviyet babından olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü birincisinde mehrin bazısını hak edilirken, ikincisi ise mehrin tamamını hak edilir. Mehrin bir kısmını hak etmek, müt'ayı engelliyorsa mehrin tamamını hak etmek evleviyet babından müt'ayı engellemelidir.²²³

Üçüncü Görüş: Malikiler, müt'a vermenin vacip olmayıp, tüm boşamalarda müstehap olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁴ Bu konuda “*Kadınları boşarsanız, onlarla*

²¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/62.

²¹⁹ Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn*, s. 222; İbnü'l-Mehâmîlî, Ebû'l-Hasen b. Muhammed, *el-Lübâb fî'l-fikhi's-Şâfiî*, s. 321.

²²⁰ Ahzâb 33/28.

²²¹ Bakara 2/241.

²²² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/549; Remlî, Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6/364.

²²³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/302.

²²⁴ Berâziî, Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tehzîb fî'htisâri'l-Müdevvene*, 2/380; İbn Abdülber, *el-Kâfi fî fikhi ehli'l-Medîne*, 2/616.

birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir sorumluluğunuz yoktur. Zengin gücü yettiği kadar, eli darda olan da gücü yettiği kadar olmak üzere, onlara mâkul, gönül alıcı bir şeyler verin; iyiler için bu bir borçtur.” ayetini delil olarak getirmişler, son kısmındaki “iyiler için bu bir borçtur. ” ifadesinden dolayı müt‘anın hükmünü mendup olarak kabul edip vacip değil de iyilik babından olduğunu belirtmişlerdir.²²⁵

Dördüncü Görüş: Zahiriler, cinsel ilişki olsun olmasın ve mehir tayin edilsin edilmesin her boşamada müt‘anın vacip olduğu görüşündedirler. Bu görüş aynı şekilde Ahmed b. Hanbel’den de rivayet edilmiştir. Delilleri ise “*Boşanmış kadınlara faydalanacakları uygun bir şeyler verilmesi, Allah’ın rızasını gözetenerin borcudur.”* ayeti olup zahiriler ayette âmm bir ifade bulunduğu ve her boşanılmış kadını kapsadığını ifade etmişlerdir.²²⁶

İbn Rüşd’ün Tercih

İbn Rüşd burada Maliki mezhebine muhalefet ederek Hanefilerin ve Hanbelilerin görüşünü tercih etmiş ve onların delillerinin daha kuvvetli ve iyi olduğunun altını çizmiştir. Hanefilerin delilini zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Bu gerçekten çok iyi bir delillendirmedir. Şöyle ki müt‘ayı sadece boşanılan ve mehir almayan kadına vacip kılınmıştır.”²²⁷

II. İDDETLE İLGİLİ MESELELER

A. KAR’ KELİMESİNİN DELALETİ

İslam hukuku âlimleri “*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kurû’ beklerler.”*²²⁸ ayet-i kerimesinde belirtilen kurû’ kelimesinin anlamı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

²²⁵ Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma’ûne*, 2/780; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/117.

²²⁶ İbn Hazmel-Muhallâ bi’l-âsâr, 10/3; Ebû Ya’lâ, *el-Mesâ’ilü’l-fikhiyye*, 2/129.

²²⁷ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/116.

²²⁸ Bakara 2/228.

Hanefiler, sahabe ve tabiinden²²⁹ birçok kimse ile Ahmed b. Hanbel'in meşhur görüşüne²³⁰ göre, kurû' kelimesi hayız anlamına gelmektedir. Kurû' kelimesinin bu anlamını savunanlar birtakım deliller getirmişlerdir.

“Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır.”²³¹ ayetinde ifade edildiği üzere Allah-u Teâlâ hayız görmeyen kadınların iddetlerini üç ay olarak belirlemiştir. Bu da iddette asıl olanın hayız olduğuna işaretir. Yine “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kurû' beklerler.”²³² ayetinden anlaşılabileceği üzere üç kurû' beklenmesi tam olmak zorundadır bu da ancak kurû'a hayız anlamının yüklenmesiyle mümkündür. Zira kurû'a temizlik dönemi anlamı verilmesi durumunda iki buçuk temizlik dönemi ortaya çıkmakta olup bu da ayetin anlamına aykırıdır.²³³

Peygamber efendimizin (sav) Ümmü Habîbe bt. Cahş'a (r.a) kurû' günlerinde namazı bırakmasını emrettiği hadis²³⁴ de kurû' sözcüğünün hayız anlamına geldiğine dair bir delildir.

Aynı şekilde bu görüşü desteklemek için iddetin kadının gebe olmadığına dair bir test olduğu ifade edilmiş, bunun da hayızla anlaşılabileceği belirtilmiştir.²³⁵

Mâlikiler²³⁶ ve Şâfiîler²³⁷ ise kurû' sözcüğünü temizlik dönemi olarak anlamlandırmışlardır. Bu görüş aynı zamanda sahabeden ve tâbiinden rivayet edilen görüş olup aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen ikinci görüştür.²³⁸ Bu görüşün sahipleri aşağıdaki delilleri öne sürmüşlerdir:

²²⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 169; Cessâs, ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/226.

²³⁰ Ebû Ya'la, *el-Mesâ'ilü'l-fikhiyye*, 2/209; İbn Müflih, Burhânüddin İbrâhîm b. Muhammed, *el-Mübdî fî şerhi'l-Muknî*, 6/306.

²³¹ Talâk 65/4.

²³² Bakara 2/228.

²³³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 3/194; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/102.

²³⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 105; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/118 (no: 1348).

²³⁵ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/102.

²³⁶ Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne*, 2/912; Ebû'l-Hüseyn Ali b. Muhammad el-Lahmî, *et-Teb sire*, 6/2510.

²³⁷ Cüveynî, İmam Hameyn, *Nihâyetü'l-matlab*, 15/144; Gazalî, Ebu Hâmid b. Muhammed, *el-Vasît fî'l-mezheb*, 6/117.

²³⁸ Ebû Ya'la, *el-Mesâ'ilü'l-fikhiyye*, 2/209.

“Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın.”²³⁹ ayette Allah-u Teâla kadınları iddet dönemlerinde boşayın demiştir. Hayızlı iken boşanma caiz olmadığından iddetin temizlik dönemi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Peygamber efendimizin (sav) karısını iddet döneminde boşayan İbn Ömer’e (r.a) eşine dönmesini emretmiş temizlik dönemini sonrasında hayız dönemini beklemesini isterse sonraki temizlik döneminde boşamasını emretmiş ve bunun Allah-u Teâla’nın emrettiği iddet olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁰ Bu şekilde efendimiz temizlik dönemini iddet olarak belirlemiştir. Bundan da kurû’nun temizlik dönemi olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁴¹

Kurû sözcüğünün temizlik olduğunu düşünen âlimler Arapça dil bilgisi kurallarına dayanarak da bir delillendirmeye gitmişlerdir. Nitekim ayeti kerimede ثلاثة قروء denilmiş ve selâse lafzında müennislik te’si kullanılmıştır. Bu da ma’dudun müzekker yani temizlik dönemi (tuhr) olduğuna bir işarettir. Şayet müennes bir kelime olan hayız kast edilseydi müenneslik te’sinin hazf edilmesi gerekirdi.²⁴²

Delillerin Değerlendirilmesi

Mâlikiler ve Şâfiîler, Hanefilerin ayette geçen “Üç kur” ifadesindeki “kur” kelimesinin anlamını ifade ederken dedikleri “şayet kur kelimesi tuhr anlamında kullanılacaksa tam anlamıyla 3 kur olmamaktadır.” şeklindeki delillendirmesine cevap vererek üç (selase) lafzının bazen 2,5 için de kullanıldığını ifade etmişlerdir. Zira Bakara suresi 197. ayette “*Hac, malum aylardadır.*” denilmektedir. Malum aylar ise 2 ay ve 3. ayın bir kısmından oluşmaktadır. Bu kullanım Arap dilinde meşhur bir kullanımdır.²⁴³

Ümmü Habibe hadisine gelince, Mâlikiler ve Şâfiîler şöyle demiştir: Hadis, kur’ kelimesinin hayz anlamında kullanıldığına dair fazla bir şey ifade etmemektedir ve bir başka yerde kur’ kelimesinin tuhr anlamında kullanılmasını yasaklamasını da

²³⁹ Talâk 65/1.

²⁴⁰ Muvatta, “Talâk”, 53; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 20.

²⁴¹ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 11/167; Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma’ûne*, 2/913.

²⁴² Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 11/167.

²⁴³ İmrânî, Ebû’l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi’l-Hayr, *el-Beyân*, 11/17.

ifade etmemektedir. Eş anlamlı kelimelerin bir yerde bir anlamda kullanılması (müşterek lafızlar) her yerde o anlamda kullanılacağı manasına gelmez.²⁴⁴

Bu ihtilafın iddetli kadının durumuna etkisi ise şudur: Kurû' kelimesine temizlik dönemi diyenler için kadın şayet temizlik döneminde boşanırsa kadının iddeti üçüncü temizlik döneminin sonunda, üçüncü âdetinin başında bitmektedir. Şayet hayızda boşanırsa dördüncü hayızının başında bitmektedir. Kurû' kelimesine hayız anlamını verenler için ise temizlik döneminde veya hayız halinde boşansın içinde boşandığı temizlik veya hayız hali iddetten sayılmaz dördüncü temizlik döneminin başlamasıyla iddeti biter.²⁴⁵

İbn Rüşd'ün Tercih

İbn Rüşd kur' teriminin anlamı hususunda mensup olduğu Mâlikî mezhebine aykırı olarak Hanefî mezhebinin ve Hanbelilerin görüşünü tercih etmiştir. İbn Rüşd, nakli delillerin eşit seviyede olduğunun altını çizerek Hanefî mezhebinin delillerine işaret edip, anlam açısından diğer görüş sahiplerinden daha da güçlü olduğunu savunmuştur.²⁴⁶ Bu bakımdan İbn Rüşd'ün Hanefî mezhebi gibi düşündüğü anlaşılmaktadır.

B. ADET GÖRMEYEN CARİYENİN İDDETİ

Âlimler bu hususta iki görüşe ayrılmışlardır:

Mâlikîler²⁴⁷ ve Zâhirilere²⁴⁸ göre böyle bir kimsenin iddeti üç aydır. Buna benzer bir görüş Şâfiî'den²⁴⁹ ve Ahmed b. Hanbel'den²⁵⁰ de nakledilmiştir. Mezheplerin bu husustaki delilleri, *“Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır.”*²⁵¹ ayetinde ifade edilen hükmün umumudur. Burada ifade edilen üç ayın,

²⁴⁴ Şinkîû, Muhammed el-Emîn b. Muhammed, *Edvâ'ü'l-beyân*, 1/101.

²⁴⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 11/165.

²⁴⁶ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/110.

²⁴⁷ Berâziî, Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tehzîb fî'htisâri'l-Müdevvene*, 2/413; İbn Abdülber, *el-Kâfi fî'fıkhi ehli'l-Medîne*, 2/620.

²⁴⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 10/115.

²⁴⁹ Cüveynî, İmam Hameyn, *Nihâyetü'l-matlab*, 15/198.

²⁵⁰ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/106.

²⁵¹ Talâk 65/4.

kadının hamile olup olmadığının bilinebileceği minimum süre olduğu belirtilmiştir.²⁵²

Hanefilere²⁵³ göre ise ister menopoz döneminde ister ergenlik çağına erişmeyen bir cariye olsun, iddet süresi hür kadının iddet süresinin yarısı olmak üzere bir buçuk aydır. Bu görüş aynı zamanda Şâfiî²⁵⁴ ve Ahmed b. Hanbel'den aktarılan ikinci görüştür.²⁵⁵ Bu hususta had cezasına kıyas yapılarak kölenin haddinin yarı olmasından iddetinin de yarı olacağı kanaatine ulaşılmıştır.²⁵⁶

İbn Rüşd'ün Tercih

İbn Rüşd, adet görmeyen cariyenin iddeti hususunda Hanefilerin ve bu konuda Hanefiler gibi düşünen Şâfiîler ve Hanbelilerin görüşünü yani iddetin normal iddetin yarısı olan bir buçuk ay olduğu görüşünü tercih etmiştir. İbn Rüşd, konu hakkında “Bu görüş, umurun kıyas ile tahsisini kabul ettiğimiz takdirde usul ve şeri kaidelere uygundur, Mâlikin sözleri çelişkilidir. Nitekim Mâlik, adet görmeyen cariyeler hususunda umumu almış ve adet gören cariyeler ise hayzın sayısı konusunda kıyası tercih etmiştir. Kıyas burada tektir.” demiştir.²⁵⁷

İbn Rüşd burada önemli bir fıkıh usulü kaidesi olan “Âmm lafzın kıyas ile tahsisi” kaidesine işaret etmektedir. Bu kaide ile ilgili fıkıh usulü âlimleri ihtilaf etmiş ancak çoğu caiz olduğu görüşündedir.²⁵⁸

C. RİC'İ TALAKTA RÜCÛDA ZİFAF OLMADAN YENİDEN TALAKIN İDDETE ETKİSİ (İDDETİN TEKRARI)

Kocanın karısına iddet anında rec'ati ve ilişki olmadan tekrardan boşanma durumunda karının tekrardan iddet beklemesi hususunda temel olarak üç görüş vardır:

Dâvûd ez-Zâhirî'ye göre, kadının tamamlaması gereken veya tekrardan beklemesi gereken herhangi bir iddet yoktur.²⁵⁹ Bu hususta Zâhiriler, “Ey iman

²⁵² Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne*, 2/917.

²⁵³ Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl*, 4/403; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/15-16.

²⁵⁴ Cüveynî, İmam Hameyn, *Nihâyetü'l-matlab*, 15/198.

²⁵⁵ İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 8/106.

²⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/16.

²⁵⁷ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/112.

²⁵⁸ Bkz: Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 3/96; İbnü'n-neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 3/377.

edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur.”²⁶⁰ ayetini kendilerine delil olarak öne sürmüşlerdir.

Mâlikilere²⁶¹ ve Müzenî'nin tercih ettiği Şâfiî'den rivayet edilen ikinci görüşe göre kadın ikinci boşanmadan sonra yeni iddet beklemelidir. Zira talâk ilişkinin gerçekleşme ihtimali olan bir evlilikte gerçekleşmiştir. Öncesinde rec'atin ve talâkın gerçekleşmediği bir nikâh akdinde olduğu gibi yeni bir iddetin beklenmesi gerekmektedir.²⁶² Şafiî'den rivayet edilen ikinci görüşe göre ise kadın ilk iddetini tamamlamalıdır.²⁶³

İbn Rüşd'ün Tercih

Bu konuda İbn Rüşd delilleri tek tek saymamış, tercih ettiği görüşü belirtmekle yetinmiş ve Şâfiî'den nakledilen ikinci görüşünün bu konuda açık bir şekilde râcih olduğunu belirtmiştir.²⁶⁴ Bu konuda Mâliki mezhebine aykırı bir tutum sergilemiştir.

D. BÂİN TALAKLA BOŞANAN KADININ SÜKNÂ VE NAFKA HAKKI

Ric'î talâk ile boşanılmış bir kadının barınma ve nafaka hakkının olduğunda fıkıh âlimleri ittifak halindedir.²⁶⁵ Aynı şekilde “Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin.”²⁶⁶ ayeti gereği hamile haldeyken boşanılmış bir kadının da bu hakları saklıdır. Ancak bâin olarak boşanılan hamile olmayan bir kadın hususunda âlimler üç görüş üzerine ayrılmışlardır:

²⁵⁹ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 6/180.

²⁶⁰ Ahzâb 33/49.

²⁶¹ İbn Abdülber, *el-Kâfi fi fıkhi ehli'l-Medîne*, 2/621.

²⁶² Nevevî, *el-Mecmû'*, 18/195.

²⁶³ Şîrâzî, Ebû İshâk b. Alî, *et-Tenbih fi'l-fıkhi's-Şafiî*, s. 202.

²⁶⁴ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/113.

²⁶⁵ İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, s. 91.

²⁶⁶ Talâk 65/6.

1. Hanefilere göre bâin talâkla boşanmış bir kadın hamile olsun veya olmasın iddeti bitene kadar nafaka ve barınma hakkına sahiptir.²⁶⁷ “*Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin.*” ayetinde ifade edilen barınma hakkının vacipliği açıktır nafaka hakkında ise şöyle denilmiştir: kadına barınmanın sağlanması ona aynı zamanda nafaka vermeyi de mecbur kılmaktadır çünkü kendisi sürekli evde kalacağından geçimini sağlayacak bir imkâna sahip değildir. Şayet eşi ona nafaka vermezse -kendisinin de bir mal varlığı olmadığı düşünülürse- sıkıntı yaşayacaktır ve bu da caiz değildir.²⁶⁸

2. Mâlikiler²⁶⁹ ve Şâfiîlerin²⁷⁰ savunduğu görüşe göre bâin talâkla boşanmış bir kadının, barınma hakkının olmasına karşın nafaka hakkı yoktur. Zira “*Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun.*” ayeti kerimesinde boşanma türleri arasında ayırım yapmamış ve kocayı boşadığı eşine bakmakla yükümlü tutmuştur. Aynı şekilde Allah teâla ayette nafakayı hamilelik durumu ile mukayyet zikretmiştir. Dolayısıyla bâin talâkla boşanmış hamile olmayan bir kadının nafaka hakkı yoktur.²⁷¹ Peygamber efendimizin Fatma bt. Kays’a hitaben “*Kocandan alacağın nafaka hakkın yoktur.*”²⁷² ” hadisinde de barınma hakkı zikredilmediğinden ve efendimizin Fatıma bt. Kays’ı iddet süresi içerisinde başka bir yerde konaklattığından dolayı böyle bir hakkın olmadığı savunulmuştur.²⁷³

3. Hanbelilerin²⁷⁴ ve Zâhirilerin²⁷⁵ savunduğu üçüncü görüşe göre ise bâin talâkla boşanmış bir kadının herhangi bir barınma ve nafaka hakkı yoktur. Bu görüşü savunanlar, Fatma b. Kays’ın, Peygamber efendimizin kendisine barınma ve nafaka hakkını tanımadığını belirttiği hadisi²⁷⁶ delil olarak öne sürmüşlerdir. Ayrıca

²⁶⁷ Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl*, 4/406; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/289.

²⁶⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 3/210.

²⁶⁹ İmâm Mâlik, *el-Müdevvene*, 2/48; Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Halvetî, *Hâşiyetü's-Sâvî*, 2/686.

²⁷⁰ Demîrî, Ebû'l-Bekâ b. Mûsâ, *en-Necmü'l-vehhâc*, 8/262.

²⁷¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 18/166; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/287.

²⁷² Müslim “Talâk”, 1480; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 39.

²⁷³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 11/247-248.

²⁷⁴ Bahâeddin, Ebû Muhammed el-Makdisî, *el-'Udde şerhu'l-'Umde*, s. 464.

²⁷⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 10/73-74.

²⁷⁶ İbn Râhûye, *Müsned*, 5/224 (no: 2366); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 24/382 (no: 947).

Peygamber efendimizin “*Barınma hakkı ve nafaka sadece ric’î talâktadır.*”²⁷⁷ hadisi de ayrıca delil olarak getirmişlerdir.

İbn Rüşd’ün Tercih

İbn Rüşd bu konu hakkında râcih olan görüşün, Hanefilerin tercih ettiği gibi bâin talâk sonrasında kadının nafaka ve barınma hakkını kabul eden görüş olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü Kur’ân-ı Kerim’de ve Peygamber Efendimizin sünnetinde nafaka ve barınma arasında bir ayrım gözetilmemesi ile temellendirmiştir. Zira ne zaman barınma vacip olsa nafaka da vacip olmaktadır. Aynı şekilde İbn Rüşd konu hakkında diğer mezheplerin görüşlerinin de zayıflığını belirtmiş ve şöyle demiştir: “Şeriatta her ne zaman kadın için barınma vacip olursa nafaka da vacip olur. Hz. Ömer’den Fatıma bt. Kays hadisi ile ilgili şöyle bir hadis rivayet olunmuştur, “Bizler bir kadının sözüne bakarak efendimizin kitabını ve sünnetini terk etmeyiz.” Hz. Ömer şu ayeti kast etmekteydi: “*Onları (iddet sürelerinde) imkânınız nispetinde oturduğunuz yerin bir kısmında oturtunuz.*”²⁷⁸ Aynı şekilde efendimizin sünnetinde de bilindiği üzere barınmanın vacip olduğu durumlarda Peygamberimiz, nafakayı da vacip kılmıştır”.²⁷⁹

III. İLÂ VE LÎÂN İLE İLGİLİ MESELELER

A. İLÂNIN SÜRESİNİN DOLMASININ HUKUKİ SONUCU

Âlimler bu konuda ihtilaf etmişler ve iki görüş sunmuşlardır.

Birinci görüş: Dört aylık müddet sona erdikten sonra kocanın karısına dönme hakkı vardır. Eğer koca, eşine dönmez ve hastalık gibi her hangi bir şer’i mazereti de bulunmaz ise boşanmayı emredilir. Eğer bundan kaçınırsa kimlerine göre boşama kâdı tarafından gerçekleştirilir. Kimileri ise karısına dönünceye veya boşanıncaya kadar hapsedilmesi görüşündedir. Mâlikiler²⁸⁰, Şâfiîler²⁸¹, Hanbeli²⁸² ve Zâhiriler²⁸³

²⁷⁷ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 1/363 (no: 1358); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/327.

²⁷⁸ Talâk 65/6.

²⁷⁹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/114.

²⁸⁰ İmâm Mâlik, *el-Müdevvene*, 2/345 ; Kâdî Abdülvehhâb, *et-Telkîn fi’l-fikhi’l-Mâlikî*, 2/335.

²⁸¹ İbnü’l-Mehâmîlî, Ebû’l-Hasen b. Muhammed, *el-Lübâb fi’l-fikhi’ş-Şâfiî*, s.334; Nevevî, *Minhâcû’t-tâlibîn*, s.434.

²⁸² Hırakî, Ebû’l-Kâsım b. Hüseyin, *el-Muhtasar*, s.114; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn b. Ahmed, *‘Umdetü’l-fikh*, s. 99.

²⁸³ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, 9/178.

bu görüşü benimsemiştir. Bazı sahâbe ve tâbiin de bu konuda bu görüşü benimsemişlerdir.²⁸⁴

İmâm Şâfiî der ki: “Adam yaklaşmamak üzere karısına îlâda bulunursa, bu süre ebediyete hamledilir. Dört aylık müddet geçtikten sonra koca, boşamak veya eşine dönmek hususunda muhayyerdur. İster ona döner isterse ondan boşanır.”²⁸⁵ Bu görüşün sahipleri, birkaç delil sunmuşlardır ki en önemlileri şunlardır:

1. “Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir.”²⁸⁶ Bu âyet-i kerîmenin, söz konusu görüşe delil olan yönü şudur: Allah’u Teâlâ, dört aylık müddet sonra erdikten sonra eşlerin birbirine dönebileceğini ifade eden **الْفِيئَة** kelimesini, ف “F” harfi ile kullanmıştır. Arapçada ف “F” harfi, ardışık yani hemen birbiri ardından gelen ve sıra ifade eder. Bu, kocanın, dört aylık îlâ süresi son bulduktan sonra eşine dönme hakkı talep edebileceğine delalet etmektedir. Diğer taraftan âyet-i kerîmedeki “boşamaya karar vermiş olurlarsa” ifadesi, boşanmanın eşlerin irade ve istemesi neticesinde gerçekleşeceğini göstermektedir. Eğer dört aylık îlâ müddeti sona erdikten sonra otomatik olarak boşanma gerçekleşse idi eşlerin bu konuda bir irade beyanında bulunmalarına gerek kalmaz, boşama, müddetin bitişi ile kendiliğinden gerçekleşirdi.²⁸⁷

İmam Begavî, “boşamaya karar vermiş olurlarsa” âyet-i kerîmesinin tefsirinde şunları söyler: “Bu âyet-i kerîme, boşamanın irade ile gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. Bu, müddet sona erdikten sonra eş talep etmediği sürece boşamanın gerçekleşmeyeceğine delildir, çünkü bunun için “irade” ve “istek” şarttır. Allah’u Teâlâ’nın âyet-i kerîmenin devamındaki “şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir”

²⁸⁴ Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü’s-sârî*, 8/161; Şevkânî, Ebû Abdillâh b. Alî, *Neylü’l-evtâr*, 3/303.

²⁸⁵ İmâm Şâfiî, *Kitâbü’l-Üm*, 5/287.

²⁸⁶ Bakara 2/226-227.

²⁸⁷ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 10/341; İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü’l-mümehhidât*, 1/619; İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, 7/553.

buyruğu, bunun, yani boşanma talebinin duyulabilen bir şey olması gerektiğine delalet etmektedir. Dolayısıyla o duyulan şey, söz konusu irade beyanıdır.”²⁸⁸

2. İlâ müddetinin, müeccel borçların süresine kıyas edilmesi: Tıpkı müeccel, yani ertelenmiş bir alacağı olan kimsenin süresi dolmadan söz konusu alacağı talep edemeyeceği gibi Allah’u Teâlâ, elinde hukuki yetki bulunduran kimseye dört ay süre tanımıştır. Bu tamamen onun tasarruf ve iradesine bağlıdır.²⁸⁹

İkinci görüş ise dört aylık müddet sona erdikten sonra eğer koca, eşine dönmezse, boşanma direkt olarak gerçekleşir. Bu görüşün mensupları iki gruba ayrılmıştır.

1. Bu grupta yer alan kimselerin benimsedikleri görüşe göre ilâ müddeti sona erdikten sonra gerçekleşen talâk, bâin talâk niteliğinde olur ve koca, eşine tekrar dönemez. Ebû Hanife bu görüştedir.²⁹⁰ el-Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) ve Süfyân es-Sevrî, de bu görüşü paylaşmaktadır.²⁹¹ Bâbertî der ki: Bize göre ilâ şudur: “eğer dört aylık müddet sona erdikten sonra seninle birlikte olmazsam bâin talâkla boşsun demektir.”²⁹²

2. Bu grupta yer alanlara göre ise İlâ müddeti sona erdikten sonra meydana gelen talâk, ric’i talak olur. Bu görüşün Said b. el-Müseyyeb(ö. 94/713) ve İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)’ye ait olduğu söylenmiştir.²⁹³

Bu görüşün sahipleri, birkaç delil sunmuşlardır ki en önemlileri şunlardır:

Birinci delil: “Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir.” Bu görüşü, bu âyet-i kerîme ile iki yönden delillendirmektedirler:

²⁸⁸ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/265.

²⁸⁹ Demîrî, Ebû’l-Bekâ b. Mûsâ, *en-Necmü’l-vehhâc*, 8/36; İmrânî, Ebû’l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi’l-Hayr, *el-Beyân*, 10/302; Kurtubî, Ebû Abdillâh b. Ahmed, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/105.

²⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/20; Mergînânî, Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye*, 2/259; Ebû Muhammad Ali b. Ebî Yahya, *el-Lübâb*, 2/697.

²⁹¹ Aynî, Ebû Muhammed b. Ahmed, *el-Binâye*, 5/489.

²⁹² Bâbertî, Ekmelüddîn b. Mahmûd, *el-’Înaye*, 4/191.

²⁹³ İbnü’l-Münzir, *el-Evsat*, 9/359; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/265.

- Allah’u Teâlâ bu âyet-i kerîmede belirli bir süre tayin etmiştir ki bunun müddeti dört aydır. Buradan kocanın eşine dönmek veya boşanmak konusunda muhayyer olduğunu söylemek, bu âyet-i kerîmenin belirttiği müddeti artırmak anlamına gelir. Bu, ister bir saat olsun ister bir gün kocanın karısına dönmesi veya boşaması için ona tanınan süredir. Oysa nassın belirttiği hükmü artırmak ancak delil ile caiz olabilir. Bu konuda da her hangi bir delil yoktur.²⁹⁴

Allah’u Teâlâ’nın “*boşamaya karar vermiş olurlarsa*” buyruğu, önceki îlâ sebebiyle boşanmaya karar verilerse anlamına gelmektedir.²⁹⁵ İbn Abbas (r.a.), “boşamaya karar vermenin, dört aylık sürenin bitmesini demektir” demiştir.²⁹⁶ Buna benzer bir söz, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. İbn Mesut’tan da rivayet edilmiştir.²⁹⁷

- İbn Mesut (r.a.)’un kıraatine göre bu âyet-i kerîme, *فَإِنْ فَاوَوْ فِيْهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ* “Eğer eşlerine dönerlerse Allah bağışlayan ve merhamet edendir” şeklindedir. Yani dört aylık müddet zarfında dönerlerse demektir.²⁹⁸ Bu kıraate göre, koca karısına dönüşmesini, söz konusu dört aylık müddet zarfında gerçekleşmelidir. Bu durumda iki şey söz konusudur: Ya bu ahad bir haberdur ya da bu kıraat nesholunmuş ancak hükmü baki kalmıştır. Her iki durumda da söz konu hüküm ile amel etmek gereklidir.²⁹⁹

İkinci delil: Allah’u Teâlâ, eşin ölmesi durumunda dört ay on gün beklenilmesini emrettiği gibi îlâda da dört ay beklenilmesini emretmiştir. Aynı şekilde iddet konusunda da üç kuru’ beklenilmesini şart koymuştur. Bu süreden sonra her hangi bir bekleme ve bakma söz konusu değildir. Dolayısıyla müddetin sona ermesinden sonra îlânın düşmesi icap eder.

Buna ek olarak îlâ, câhiliyyet döneminde mu’accel talâkı yani derhal boşanmayı ifade ederdi. Başka bir ifadeyle kişi, îlâda bulunduğu andan itibaren boşanmış olurdu. Şeriatta bu müeccel hale getirilmiş, yani sonraya bırakılmıştır.

²⁹⁴ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3/176; Semerkandî, Alâüddîn b. Ahmed, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2/204.

²⁹⁵ Mevsilî, Ebü’l-Fazl Abdullâh b. Mahmûd, *el-İhtiyâr*, 3/152.

²⁹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/127 (no: 18547); Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 2/53 (no: 1893).

²⁹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’s-sağîr*, 3/136,137 (no: 2725,2728); Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*, 5/11 (no: 7839).

²⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/269.

²⁹⁹ Zeylâî, *Tebyînü’l-hakâ’ik*, 2/263; Vâilî, Muhammed b. Hamûd, *Büğyetü’l-muktesid*, 11/287.

Müeccel talâk ise, tarafların hangi bir tasarrufu söz konusu olmadan tıpkı kocanın “sene başında sen boşsun” demesi gibi muayyen müddetin sona ermesi ile birlikte gerçekleşir.³⁰⁰

Delillerin Değerlendirilmesi

Her mezhep, diğer mezhebin sunduğu delillere birkaç cevap vermiştir ki bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hanefilerin, cumhurun getirdiği delillere verdikleri cevabı: Hanefiler, cumhurun getirdiği delillere şöyle cevap vermişler ve demişlerdir ki Allah’u Teâlâ’nın dört aylık müddeti zikrettikten sonra kocanın karısına dönebileceğini ifade için kullandığı kelimenin başına ف “F” harfi getirmiş olması, bu dönüşün, söz konusu müddet sona erdikten sonra gerçekleşmesini gerektirmez. Nitekim Allah’u Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de “*Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun*”³⁰¹ buyurmaktadır. Bu âyet-i kerîmede Allah’u Teâlâ, tayin edilen süre sona erince eşlerin uygun bir şekilde nikâhta tutulmasını beyan etmiştir. Buradan söz konusu “tutma”nın ille de tayin edilen bekleme süresi bittikten sonra olması gerekmez. Bilakis söz konusu müddet zarfında ve öncesinde de eşler nikâhta tutulabilir.

Aynı şekide Allah’u Teâlâ’nın âyet-i kerîmenin devamındaki “*Allah işitendir, bilendir*” buyruğu ise söz konusu îlâyı duyup bildiğini ifade eder. Îlâ da dille telaffuz edilen bir şey olduğuna göre duyulan şey bu olmaktadır.³⁰²

Cumhurun, Hanefilerin getirdiği delillere verdiği cevap: Cumhur, Hanefilerin getirdikleri delillere şöyle cevap vermişler ve demişlerdir ki bu söz konusu Îlâ müddetini belirleyen Allah’u Teâlâ’dır. Dolayısıyla eşin, söz konusu müddet bitmeden kocasından dönmek talep etmesi caiz değildir.

İbn Mesut’tan gelen kıraat ise, sikka yani güvenilir râviler tarafından nakledilmemiştir ve dolayısıyla şâz bir kıraattir. Şâz ise metruk olup bir hükmü

³⁰⁰ Burhâneddin, Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, 3/439; Tahâvî, Ebû Ca’fer, *Ahkâmü’l-Kur’ân kerîm*, 2/386; Kurtubî, Ebû Abdillâh b. Ahmed, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/105.

³⁰¹ Talâk 65/2.

³⁰² Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3/176; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 4/191.

yoktur. Eğer söz konusu kıraat sâbit olup vahid haber niteliği taşısa idi, kocanın, karısına, söz konusu müddet zarfında dönüşünün caiz olduğuna hamledilirdi.³⁰³

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd, her iki tarafın da delillerini zikrettikten sonra Hanefilerin delillerinin daha kuvvetli olduğuna işaret etmiş ve “Bilcümle Hanefiler, îlâyı, ric’i talâka, îlânın müddetini ise ric’i talâkın müddetine teşbih etmişlerdir ki bu güçlü bir teşbihtir.” demiştir.³⁰⁴

İbn Rüşd'ün “bu güçlü bir teşbihtir” ifadesinden kendisinin Hanefilerin, cumhura karşı sunmuş oldukları delilleri daha kuvvetli ve tercihe şayan gördüğü anlaşılmaktadır. İbn Rüşd, tercihe şayan gördüğü görüşe işaret etmek için genellikle çok açık olmayan bu (güçlü) ibareyi kullanmaktadır.

Kısaca İbn Rüşd, bu meselede, mensubu bulunduğu Mâlikî mezhebine ait olmayan Hanefî mezhebinin görüşünü benimsemiş. Bu ise onun insafı olduğu ve belli bir mezhebin taassupçuluğunu veya fanatıklığını yapmadığını göstermektedir.

B. KÖLENİN ÎLÂSİ

Fakîhler bu konuda ihtilaf etmişler ve üç görüş ileri sürmüşlerdir.

Birinci görüş: Kölenin yaptığı îlânın süresi, hür kimsenin yaptığı îlânın yarısı olmak üzere iki aydır. İmam Mâlik'in mezhebinin³⁰⁵ ve iki rivayetten birine göre Hanbelî mezhebinin görüşü budur.³⁰⁶ Bu görüşte olanların delilleri:

Kölenin yaptığı îlâyı, zina haddine kıyas etmişlerdir. Şöyle ki köleye uygulanacak zina haddi, hür kimseye uygulanacak zina haddinin yarısıdır. Nitekim Allah'ı Teâlâ âyet-i kerîmede “*Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir.*”³⁰⁷ Buyurmaktadır. Buradan hareketle

³⁰³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 17/318; Mâverîdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 10/342.

³⁰⁴ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/119.

³⁰⁵ İbn Abdülber, *el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîne*, 2/598; İbnü'l-Hâcib, *Câmi'u'l-ümmehât*, s.306; Desûkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 2/432.

³⁰⁶ İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekât Abdüsselâm el-Harrânî, *el-Muharrer*, 2/87; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 8/533.

³⁰⁷ Nisâ 4/25.

demişlerdir ki kölenin îlâ müddeti de hür kimsenin bekleyeceği îlâ müddetinin yarısı olmalıdır. Böylelikle bu süre iki aydır.³⁰⁸

Kölenin yaptığı îlâyı, talâka kıyas etmişler ve demişlerdir ki îlâ ve talâkın hükmü konularında hür ile köle arasında bir fark bulunmalıdır. Köle olan kimse, karısı hür de olsa köle de olsa eşine karşı iki talâk sahibidir. Îlâda da böyledir. Hür kimsenin talâkının yarısı olması icap eder ki bu da iki aydır.³⁰⁹

İbn Rüşd el-Ced der ki: “Buna göre bu görüşün sahipleri, kölenin yaptığı îlânın müddetini, hür kimseninkine nispetle yarısı olarak tayin etmişlerdir, çünkü talâk konusu ile ilgilidir. Talâk da bir nevi had olduğuna göre kölenin haddi, hür kimsenin haddinin yarısı kadar olmuş olmaktadır.”³¹⁰

İkinci görüş ise kölenin yaptığı îlânın müddeti, hür kimse gibi dört aydır ve aralarında bir fark söz konusu değildir. Şâfiîler³¹¹ ve Zâhiriler³¹² bu görüştedir, İmâm Ahmed’den bu minvalde bir rivayet vardır.³¹³ Bu görüşte olanların delilleri:

“Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.” Bu görüşü benimseyenler, bu âyet-i kerîmeden şöyle delil getirmektedirler: Bu âyet-i kerîme, umumi sîğa ile gelmiş olmuş, ve hür ile kölenin hür veya köle eşi arasını ayıran her hangi bir kayıt belirtmemiştir. Böyle bir tahsisi mümkün kılacak her hangi bir delil söz konusu değildir. Böyle bir delil olmadığına göre de âyet-i kerîmenin zâhir manası ile amel etmek vaciptir.³¹⁴

Îlâ müddetini, unne (cinsel gücün zayıf olması) müddetine kıyas etmişlerdir. Şöyle ki îlânın süresi, aynı şey erkeğin cinsel gücü zayıf olması durumunda kadının göreceği zararı kaldırmak içindir. Bunun için bu innînin süresine benzetilmiştir.

³⁰⁸ Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Halvetî, *Hâşiyetü's-Sâvî*, 2/620; Vâilî, Muhammed b. Hamûd, *Büğyetü'l-muktesid*, 11/317.

³⁰⁹ Vâilî, Muhammed b. Hamûd, *Büğyetü'l-muktesid*, 11/317; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 6/48.

³¹⁰ İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-tahsîl*, 6/366.

³¹¹ Gazalî, Ebu Hâmid b. Muhammed, *el-Vasûl fi'l-mezheb*, 6/20; Şîrâzî, Ebû İshâk b. Alî, *el-Mühezzeb*, 3/54.

³¹² İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 9/187.

³¹³ Kelvezânî, *el-Hidâye*, s.468.

³¹⁴ İmrânî, Ebû'l-Hüseyn b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, 10/302; İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 9/187.

Dolayısıyla tıpkı unne meselesi gibi îlâ yapan kimsenin hür veya köle olmasına bakılmaması gerekir.³¹⁵

Üçüncü görüş ise kölenin köle karısına karşı yaptığı îlânın müddeti, iki aydır. Eğer eşi hür ise bu süre dört aydır. Bunun sebebi, îlânın kadın üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu konuda dikkate alınacak olan husus kadınlardır, erkekler değil. Bu Hanefilerin görüşüdür.³¹⁶ Bu görüşte olanların delilleri:

Îlânın müddetini, ric'i talakın müddetine kıyas etmişlerdir. Hanefî uleması, her ikisinin de karı ile kocanın arasını belli bir müddet ayırmak için belirlendiğini beyan ederek îlânın müddetini, ric'i talâkın müddetine kıyas etmişlerdir. Bu kıyastan hareketle eğer eş köle ise bunun hür kimsenin müddetin yarısı olan iki ay olması icap eder, çünkü köle kadının iddet süresi, hürün talâk için beklemesi gereken müddetin yarısıdır.³¹⁷

Delillerin Değerlendirilmesi

Şâfiîler, Hanefilerin getirildikleri delillere cevap vermiş ve demişlerdir ki Ebû Hanîfinin bu konuda iddet süresini dikkate alması doğru değildir. Çünkü iddetin istibrâ ve ibadet özelliği vardır. İstibrâ ise tek bir kuru' ifade eder ki bu konuda hür de köle de aynıdır. Sonrakı iki kuru' ise ibadet manası taşır ve hadlerde olduğu gibi köle ile hür kimse arasında farklılık gösterir. Bu konuda köle olan kadının bekleme süresi, diğerinin yarımıdır. Îlânın süresi ise ifade edildiği üzere kadının uğrayacağı zararı ortadan kaldırmak içindir ki bu konuda hür kimse ile köle arasında fark yoktur.³¹⁸

Hanefi mezhebi âlimleri, Şâfiîlerin getirdiği delillere cevap vermiş ve demişlerdir ki söz konusu âyet-i kerîmenin, Şâfiîlerin görüşlerini destekler bir yönü yoktur, çünkü bu âyet-i kerîmenin konusu, köleler değil, hürlerdir. Ayrıca Allah Teâlâ boşanmak istemeyi söz konusu ettikten sonra “Boşanan kadınlar kendi

³¹⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 10/383; Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib*, 3/354.

³¹⁶ Neseî, Ebû'l-Berekât b. Ahmed, *Kenzü'd-dekâ'ik*, s.292; Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmürz, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/387; Halebî, İbrâhîm b. Muhammed, *Mülteka'l-ebhur*, 2/94.

³¹⁷ İbn Nüceym, Sirâcüddîn b. İbrâhîm, *en-Nehrü'l-fâ'ik*, 2/432; Bâbertî, Ekmelüddîn b. Mahmûd, *el-İnaye*, 4/205.

³¹⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 10/384.

başlarına üç âdet süresince beklerler”³¹⁹ buyurmuştur. Burada hür olan kimselerin iddet sürelerinden bahsedilmektedir. Kadının kocası hür olsun veya olmasın dikkate alınacak kişi kadının köle olup olmamasıdır. Yoksa iddet süresi konusunda adamın hür olup olmadığına bakılmaz, çünkü îlâ, talâk demektir; bu yüzden de nazarı itibara alınacak taraf kadındır.³²⁰

İbn Rüşd’ün Tercihi

İbn Rüşd bu meselede, Şâfiî ve Zâhirilerin görüşlerinin tercihe şayan bulunduğuna işaret etmiştir. Onun bu konudaki açıklamalarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

İlk olarak kendisi, Mâlikilerin delilini ve îlâ konusunda hür ile köle arasında tefrike gidenleri eleştirmiş ve dayanak noktalarının zayıflığını belirtmek üzere demiştir ki “îlânın, hadde kıyas edilmesi iyi değildir, çünkü köle kimseye uygulanacak olan haddin miktarı, hür olan kimseye uygulanacak haddin miktarından az olması sebebi köleden sâdır olan fuhşun az olmasıdır. Îlâ için tayin edilen müddetin sebebi ise hem kocaya bir genişlik sağlamak hem de kadından zararı kaldırmaktır. Bu müddeti kısaltıldığı vakit sadece zarar kadından zail olur ve kocaya sıkıntıya düşer.”³²¹

İkincisi İbn Rüşd, Mâlikilerin verdikleri delilin zayıf olduğunu belirttikten sonra Şâfiîlerin görüşünün tercihe şayan olduğuna işaret etmiş ve şunları söylemiştir: “Dolayısıyla her ikisi için de yani hür ile kölenin bekleme süresinin aynı olması (vaciptir) yanı gerekir”.³²² İbn Rüşd, burada tercihe şayan görüşün, hür ile kölenin îlâda aynı olduğu ve ikisi arasında fark bulunmadığı yönündeki görüş olduğuna işaret etmektedir. Bu, Şâfiîlerin ve Zâhirilerin görüşüdür.

Ayrıca kendisinin “Belli ki yeminler konusunda hür ile köle arasında fark yoktur; îlâ da bir yemin çeşididir.” sözündeki “Belli ki” kelimesini kullanması, Şâfiî mezhebinin görüşünü tercih ettiğini göstermektedir.”³²³ Burada “Belli ki” olarak tercüme ettiğimiz kelimenin Arapçası olan “الظاهر” “Zâhir” kelimesi, daha önce de

³¹⁹ Bakara 2/228.

³²⁰ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3/172.

³²¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/121.

³²² İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/121.

³²³ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/121.

beyan edildiği gibi İbn Rüşd’ün her hangi güçlü bir delile atıfta bulunmak için kullandığı kelimelerden bir tanesidir.

C. MÜLÂANEDE EŞLERDEN BİRİNİN LİÂNDAN KAÇINMASININ HÜKMÜ

Âlimler bu konuda ihtilaf edip iki görüş beyan etmişlerdir:

Birinci görüş: Koca, liândan vazgeçtiği takdirde kendisine kazf, yani zina iftirası haddi uygulanır. Kadın liândan imtina ettiğinde ise ona zina haddi uygulanır. Mâliki³²⁴, Şâfiî³²⁵ ve Hanbeli³²⁶ olmak üzere birçok fakih bu görüşü benimsemiştir. Ancak Hanbeliler, kadın konusunda Mâliki ve Şâfiîlerin görüşlerine muhalefet etmişler, kadının liândan kaçınması durumunda kendisine had cezası uygulanmayacağı görüşünü ileri sürmüşleridir.³²⁷ Bu görüşü benimseyenlerin delilleri şunlardır:

“İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun.”³²⁸ Bu âyet-i kerîme ile şu şekilde istidlal etmektedirler: Bu âyet-i kerîme, evli olanları ve olmayanları içine alan genel bir hüküm beyan etmektedir. Bu âyet-i kerîmenin devamında Allah Teâlâ, eşlerin lanetleşmesinin, dört şahit yerine geçeceğini açıklamak üzere “Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere...”³²⁹ buyurmuştur. Dolayısıyla liândan vazgeçilmesi durumunda, vazgeçen kişiye kazf haddi uygulanır.³³⁰

Allah Teâlâ ‘nın “kendisini ceza görmekten kurtarır.” buyruğu, bunun, had cezasını ondan kaldırdığını göstermektedir.³³¹ Bu da kocanın liânda bulunması

³²⁴ İbn Cüzey el-Kelbî, *el-Kavânînu’l-fikhiyye*, s.162; Abderî, Muhammed b. Yusuf, *et-Tâc ve’l-iklîl*, 5/456; Abdürrahmân b. Muhammad b. Asker, *İrşâdü’s-sâlik*, s.71.

³²⁵ Cüveynî, İmam Hameyn, *Nihâyetü’l-matlab*, 15/36; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 5/71; Hısnî, Takıyyüddîn Ebû Bekr, *Kifâyetü’l-ahyâr*, s.422.

³²⁶ Bahâeddin, Ebû Muhammed el-Makdisî, *el-’Udde şerhu’l-’Umde*, s.471; Haccâvî, Ebû’n-Necâ, *el-İknâ*, 4/102.

³²⁷ Merdâvî, Ebû’l-Hasen Alî b. Süleymân, *el-İnsâf fî ma’rifeti’r-râcih mine’l-hilâf*, 9/249; Zühaylî, Vehbe, *el-fikhü’l-islâmî ve adilletüh*, 9/7113.

³²⁸ Nûr 24/4.

³²⁹ Nûr 24/6-8.

³³⁰ Zerkeşî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu’z-Zerkeşî*, 5/511; Nevevî, *el-Mecmû*, 17/391.

³³¹ Bkz: Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-beyân*, 19/115; Şevkânî, Ebû Abdillâh b. Alî, *Fethu’l-kadîr*, 4/10.

durumunda kadına had cezası uygulamanın vacip olduğuna delalet eder, çünkü liân, had cezasını düşüren bir delil niteliği taşır. Aynı şekilde kişiye had uygulanmasını gerektiren delil de böyledir.³³²

Aynı şekilde İbn Abbas'tan rivayet edilen karısının Şerik b. es-Semhâ ile zina ettiği iddiasında bulunan Hilal b. Ümeyye hadisidir. Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber s.a.v., “*Delil getir, yoksa seni zina iftirasından cezalandırırım*” buyurmuştur. Bunun üzerine de liân âyet-i kerîmesi nazil olmuştur.³³³ Bu bağlamda bu hadis-i şeriften anlaşılan odur ki liân olmazsa kazf hükmü meydana gelir ve dolayısıyla da had cezası uygulamak gerekir.

İkinci görüş ise koca, liânda bulunmak istemezse ona had cezası uygulanmaz, ancak liânda bulununcaya kadar hapsedilir. Kadın da böyledir. Eğer kadın liândan kaçınırsa liân işlemini yapıncaya kadar hapsedilir ancak had cezası uygulanmaz. Hanefiler bu görüştedir.³³⁴ Hanbelilere göre de az önce beyan edildiği üzere kadına had cezası uygulanmaz. Bu görüşü benimseyenlerin delilleri şunlardır:

“*Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere...*” Bu âyet-i kerîmenin anlamı, birisi Allah'ı dört kez şahit getirmektir. Allah Teâlâ burada, eşlere zina iftirasında bulunmanın liân gerektirdiğini beyan etmektedir. Dolayısıyla buna bir de had cezası uygulanacak diyeneler, söz konusu hükmü artırarak nassa muhalefet etmiş olurlar, çünkü liân, ne delildir ne de ikrar; dolayısıyla liândan kaçınmak had cezasını gerekli kılan bir unsur değildir.

Allah Teâlâ'nın “*kendisini ceza görmekten kurtarır.*” buyruğundaki ceza, hapis cezasıdır. Örneğin âyet-i kerîmedeki “*Onu şiddetle cezalandırırım!*”³³⁵ buyruğundaki ceza ile hapis cezası kastedilmiştir, çünkü dilde azap kelimesi bazen men etmek, alıkoymak anlamına gelmektedir.³³⁶

³³² İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih*, 14/346.

³³³ Ebû Dâvûd, “Liân”, 27; İbn Mâce, “Liân”, 27; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/412 (no: 81110).

³³⁴ Şeyhîzâde, Abdülganî b. Tâlib *Mecma'u'l-enhur*, 2/130; Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, 3/75; Haskefî, Muhammed b. Alî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s.242.

³³⁵ Neml 27/21.

³³⁶ Cessâs, Ebû Bekr b. Alî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/384; Zühaylî, Vehbe, *el-fikhü'l-islâmî ve adilletüh*, 9/7114.

Aynı şekilde had cezası, zina iftirası konusunda kocanın yalan söylediği ortaya çıkması durumunda gerekli olur. Ancak liândan kaçınmak, kocanın yalancı olduğunu göstermez, çünkü şahitlikten veya yeminden kaçınan herkesin ille de o konuda yalan söylediğini göstermez. Bilakis bu durumda olan bir kişi, kendisini lanete ve gazaba uğramaktan, had cezasına çarptırılmaktan korumak istiyor olabilir. Şüphe söz konusu olduğunda had uygulanmazken ihtimal söz konusu iken nasıl had uygulanabilir.³³⁷

Delillerin Değerlendirilmesi

Hanefiler, cumhurun getirdiği delillere şöyle cevap vermişler ve demişlerdir ki liân âyet-i kerîmesi, eşler hakkında varit olan önceki âyet-i kerîmeyi neshetmiştir, Bu yüzden eşine zina iftirasından bulunan koca liân ile yükümlü tutulmuş ve bu ona vacip olmuştur. Bu bağlamda liândan kaçınan taraf, hakkı yerine getirmekten kaçınan borçlulara yapıldığı gibi liânda bulunana kadar hapsedilirler.³³⁸

Cumhur, Hanefilerin getirdikleri delillere şöyle cevap vermişler ve demişlerdir ki Allah Teâlâ'nın, eşlerin şahitliklerinin yabancıların şahitlikleri yerine geçirmesinden anlaşılıyor ki bu şahitliğin yokluğu diğerinin yokluğu gibidir. Dolayısıyla bu ikisi hakkında verilecek hüküm de aynıdır. Burada bir nesih söz konusu değildir. Liân âyet-i kerîmesi sadece önceki âyet-i kerîmeyi tahsis etmektedir.

Allah Teâlâ 'nın “*kendisini ceza görmekten kurtarır.*” buyruğu, söz konusu cezanın –ki bu had cezasıdır- liândan kaçınan kadına uygulanacağına delildir. Aynı şekilde koca da –liânda bulunmak suretiyle cezayı kendisinden def etmediği takdirde- kendisine had cezası uygulanması vacip olur.³³⁹

İbn Rüşd'ün Tercihi

İbn Rüşd, bu meselede Hanefilerin görüşünün tercihe şayan olduğunu belirtmiş ve: “Kısaca şeri hukukta had cezasının uygulanması için, adil bir delil bulunmalı veya taraflar suçlarını itiraf etmelidir. Müşterek isim gerekçesiyle bu kaidenin tahsis

³³⁷ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, 3/238.

³³⁸ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 4/194; İbnü'l-Bârîzî, Hibetullâh b. Abdîrrahîm, *Nâsihu'l-Kur'ânî'l-'azîz ve mensûhuh*, s.42.

³³⁹ İbnü'l-Hatîb, Muhammad b. Ali, *Teyşîru'l-beyân*, 4/61; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/357; İbnü'l-Furus, Ebû Muhammad b. Abdürrahîm, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/345.

edilmemesi gerekir. Bu bağlamda Ebû Hanife'nin bu konudaki görüşü, –inşallah- doğruya daha yakındır, Şâfiî olmasına rağmen Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî de Ebû Hanife'ye bu konuda hak vermiştir³⁴⁰.” demiştir.³⁴¹

Burada İbn Rüşd, önemli bir kaideye atıfta bulunmaktadır ki o da şüphelerin, had cezalarını kaldırıyor olmasıdır. Bu bağlamda en ufak bir şüphenin bulunması durumunda, bu şüphe, had cezalarını kaldırır. Diğer taraftan âyet-i kerîmede geçen “ceza”dan maksat had cezası olabileceği gibi “hapis” cezası da olabilir. Dolayısıyla ihtimal taşıyan bir unsur bulunması nedeniyle Müslümanın kanını dökmek, daha uygun ve yerinde bir görüştür.

---

³⁴⁰ Cüveynî, İmam Hameyn, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, 2/216.

³⁴¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/138.

SONUÇ

Araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçların en önemlilerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. İbn Rüşd, Endülüs Malikiliğinin önemli âlimlerinden ve fakihlerinden sayılmaktadır. Endülüsün en seçkin ailelerinden –ki dedesi Ebu Velid de müçtehid fakih ve büyük bir kâdı idi- birisinde yetişmiştir. Küçük yaşlardan itibaren hayatında ilim ve araştırma aşkı belirgin bir yer etmiştir. Başta felsefe ve mantık olmak üzere fıkıh, usul, tıp ve diğer birçok alanda çok sayıda eseri mevcuttur.

2. İbn Rüşd, şer’î delillerden hüküm istinbat etme usulünde ve fıkhi kaidelerin temel dinamikleri konusunda derinlik sahibi müçtehit âlimlerdendir. Bu iddianın doğruluğu, *Bidâyetül-müctehid* adlı eseri incelendiğinde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim İbn Rüşd, her meselede alimler arasındaki ihtilafın sebebini açıklamakta, görüşlerinde dayandıkları delilleri izah etmekte, sonrasında ise racih gördüğü delili ve görüşü ortaya koyarak bunları karşılaştırmaktadır. Bu durum İbn Rüşd’ün fıkıh, usul ve makasıd-ı şeria disiplinlerinde bilgisinin enginliğini göstermektedir.

3. *Bidâyetül-müctehid* kitabı, ilm-i hilaf alanında telif edilen en iyi kitaplardan sayılmaktadır. Kitabın güzelliği, müellifinin konuları ve fıkhi meseleleri güzel bir şekilde sıralaması ve sistemli, benzersiz bir şekilde sunmasındadır. Kitabı telif etmesindeki amacı, -kitabın mukaddimesinde belirttiği üzere- fıkhi hükümleri şeri usuller ile birleştirmektir. Kitabında bütün fıkhi meseleleri almayıp sadece önemli zaruri olanları alması ise ele aldığı meselelerin geriye kalan birçok mesele için bir külli kaide prensibi oluşturması içindir.

4. İbn Rüşd fakihlerin görüşünü zikrederken genelde Ahmed b. Hanbel’in görüşlerine işaret etmemiştir. Bunun sebebini kendisi açıklamamışsa da, bu tutum İmam Ahmed’i fakihten daha ziyade muhaddis olarak kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir.

4. İbn Rüşd, fakihlerin görüşleri arasında tercihte bulunurken benzersiz bir teknik takip etmiştir. İbn Rüşd, kimi zaman tercih ettiği mezhebi ve görüş sahibinin ismini zikrederken kimi zaman mezhep ismini zikretmemekte, sadece işaret etmekle

yetinmektedir. Bazen de meseleyi bir tercih yapmadan bırakmaktadır. Bunun nedeni de, ilim talebelerinin ve araştırmacıların, racih olan görüşü öğrenme adına çabalamalarını ve kendilerinin şeri delillerden hüküm istinbat edecek bilgiye sahip olmalarını sağlamaktır.

5. İbn Rüşd eserinde maliki mezhebine tamamen bağlı kalmamıştır. Bilakis bazı konulardaki tercihlerinin maliki mezhebine aykırı olduğu, bazen de diğer mezheplerin görüşlerine meylettiği ifade edilebilir.

6. İbn Rüşd, tercihlerinde genellikle tercih esaslarını ve fıkhi kaideleri kullanmıştır. Aşağıda tercihlerinden çıkarımlarda bulunduğumuz, tercihlerinde kullandığı fıkıh küllî kaideleri ile fıkıh usulü kaideleri yer almaktadır:

1. Fıkıh kaideleri	
Kaide	Kullanıldığı Mesele
Meşakkat kolaylığı celbeder	1. Tek Seferde Üç Talak Meselesi 2. Kölenin Talak Sayısı
Hadler, şüphe ile kaldırılır	Mülânede Eşlerden Birinin Liândan Kaçınmasının Hükümü
2. Fıkıh usulü kaideleri	
Kaide	Kullanıldığı Mesele
Âmm lafzın kıyas ile tahsisi	Adet Görmeyen Bir Cariyenin İddeti
Umum mefhumu muhalefeden (hitab delilinden) kuvvetlidir.	Kızın Rızası Olmadan Evlendirilmesi (İcbâr)
Tahsis edici bir delil yoksa Nebi'nin (sav) fiilleri ümmeti için bağlayıcıdır	Cariyenin Azat Edilmesinin Mehir Olarak Kabul Edilmesi

7. İbn Rüşd Maliki olmasına rağmen kimi zaman mezhebin üzerine kurulduğu temel esaslara aykırı görüşe sahip olmaktadır. Örneğin İbn Rüşd, tercihlerinden anlaşıldığı üzere Maliki mezhebinden farklı olarak umumu belvada haberi vahidi delil olarak kabul etmemektedir. Nitekim bu gibi konularda Maliki usulü haberi vahidin delil olabileceğini gerektirmektedir. Bu leben-i fahl ve nikahın sıhhatinde velayet şartı gibi konularda ortaya çıkmaktadır.

8. Tespitlerimize göre, İbn Rüşd eserinde aile hukukuyla ilgili meselelerden 20 meselede Maliki mezhebine muhalefet edip başka bir görüş tercih etmiştir. Bu meselelere dair istatistik bilgi aşağıdaki gibidir:

Tercih ettiği mezhep/ görüş sahibi	Mesele başlığı
Hanefi mezhebinin yalnız kaldığı görüşü	1.Evliliğin Geçerliliği İçin Velayetin Şart Olması 2. Kızın Rızası Olmadan Evlendirilmesi (İcbâr) 3.Bâin Talakla Boşanan Kadının Süknâ ve Nafaka Hakkı 4.İlânın Süresinin Dolmasının Hukuki Sonucu 5.Mülânede Eşlerden Birinin Liândan Kaçınmasının Hükmü 6. Talakta Müt'a Verilmesi
Şafi ve Zahiri mezheplerinin ortak görüşü	1. Ölüm Döşesindeki Hastanın Bâin Talakı 2. Kölenin İlâsı
Zahiri mezhebinin yalnız kaldığı görüşü	1.Süt Annenin Kocasının Çocuğun Süt Babası Olması (Lebenü'l-Fahl) 2. Kölenin Talak Sayısı
Cumhurun (Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin) görüşü	1.Velinin Zifaf Öncesi Boşanan Kızın Mehir Hakkından Vazgeçmesi 2. Kocanın Zifaktan Önce Ve Mehir Belirlenmeden Ölümü 3. İddet Döneminde Evlilik 4. Adet Görmeyen Bir Cariyenin İddeti
Şafii mezhebinin yalnız kaldığı görüşü	Ric'i Talakta Rücûda Zifaf Olmadan Yeniden Talakın İddete Etkisi (İddetin Tekrarı)
Şafii ve Hanbeli mezheplerinin ortak görüşü	Asgarı Mehir Miktarı
Hanbeli ve Zahiri mezheplerinin ortak görüşü	Cariyenin Azat Edilmesinin Mehir Olarak Kabul Edilmesi
Tabiûn fakihlerinden Tâvûs b. Keysân'ın görüşüne meyletmış görünmektedir	Tek Seferde Üç Talak Meselesi
Tabiûn fakihlerinden Kâsım b. Muhammed'in görüşü	Ölüm Hastalığında Evlilik
Hanefi ve Hanbelilerin ortak görüşü	Kar' (ç. Kurû') Kelimesinin Delaleti

9. Bu çalışma yaparken *Bidâyetü'l-müctehid* adlı esere dair yapılan çalışmalar, özellikle Türkiye’de yapılanların çoğunda âlimlerin görüşlerini incelemek gibi eserin fıkhi yönüne eğilindiğini gördük. Bu nedenle lisanüstü öğrencilerin, çalışmalarında İbn Rüşd’ün tercihlerinde kullandığı usul ve kavaid konularına odaklanmalarının yerinde olacağı düşünmekteyiz.

BİBLİYOGRAFYA

“İbn Rüşd el-Hafid”, *Mv.F.*, 1/328.

Abderî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf (ö. 897h.), *et-Tâc ve'l-iklîl li mühtasari Halîl*, nşr. Zekerıyyâ Umeyrât, Riyad 2003. (*et-Tâc ve'l-iklîl*)

Abdullah b. Ali b. Abdullah, *Tahrîr ittifâkât ibn Rüşd min hilâli kitâbihî Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, y.y. t.y. (*Tahrîr ittifâkât ibn Rüşd*)

Abdullah el-Abâdi, *Şerh Bidâyeti'l-müctehid ve nihâyeti'l-muktesid*, Kahire 1995.

Abdürrahmân b. Muhammad b. Asker (ö. 732/1332), *İrşâdü's-sâlik ilâ eşrefi'l-mesâlik fî fikhi'l-imam Mâlik*, Mısır, t.y. (*İrşâdü's-sâlik*)

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *el-Musannef*, Kahire 2015.

Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 2001.

Âmine Abdülhâdî, *el-İhtilâfâtü'l-fikhiyye ve ihtiyârât ibn Rüşd hârice'l-mezhebi'l-Mâlikî min hilâli kitâbihî Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, el-Esmeriyye Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, yüksek lisans tezi, Libya 2013. (*el-İhtilâfâtü'l-fikhiyye ve ihtiyârât ibn Rüşd hârice'l-mezhebi'l-Mâlikî*)

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ (ö. 855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Ayman Sâlih Şa'ban, Beyrut 2000. (*el-Binâye*)

Ayşegül Yurduseven, *İbn rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid Adlı Eserinde Ahmed b. Hanbel'e Ait Görüşlerin Tahkiki*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786/1384), *el-İnâye şerhu'l-Hidaye*, y.y. t.y. (*el-İnâye*)

Bahâeddin el-Makdisî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İbrâhim (ö. 624h.), *el-'Udde şerhu'l-'Umde*, thk. Ahmad b. Ali, Kahire 2003.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122), *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve başkalar, Riyad 1989. (*Me'âlimü't-tenzîl*)

_____, *et-Tehzîb fî Fıkhi's-Şâfiî*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvez, Beyrut 1997.

Berâziî, Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım b. Süleymân el-Kayrevânî (ö. 430/1039'dan sonra), *et-Tehzîb fî 'htisâri'l-Müdevvene*, thk. Muahmmad el-Emîn veled Muhammad Sâlim, Dubai 2002.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066), *es-Sünenü's-sağîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn, Keraçi 1989.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammad Abdülkadir Atâ, Beyrut 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ, Beyrut 1987.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn (ö. 1051/1641), *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, Beyrut 1983. (*Keşşâfü'l-kınâ'*)

Burhâneddin, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219), *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî, Beyrut 2004. (*el-Muhîtü'l-Burhânî*)

Cemâl el-Malatî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Malatî el-Halebî (ö. 803/1400), *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-âsâr*, Beyrut t.y. (*el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar*)

Cessâs, ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselam muhammad Ali, Beyrut 1994.

_____, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah Muhammad ve diğerler, Beyrut 2010.

Cündî, Ziyâüddîn Ebü'l-Mevedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî (ö. 776/1374), *Muhtasaru Halîl*, thk. Ahmed Câd, Kahire 2005.

Cüveynî, İmam Hameyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbûr (ö. 478/1085), *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammad, Beyrut 1997.

_____, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdulazim Mahmud ed-Deyb, Beyrut, 2007. (*Nihâyetü'l-matlab*)

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve başkalar, Beyrut 2004.

Dârimî, Ebü Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869), *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Riyad 2000.

Demîrî, Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Îsâ (ö. 808/1405), *en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*, Cidde 2004. (*en-Necmü'l-vehhâc*)

Desûkî, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe (ö. 1230/1815), *Hâşiye 'ale ş-Şerhi'l-kebîr*, y.y. t.y. (*Hâşiyetü'd-Desûkî*)

Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî (ö. 179/795), *el-Müdevvene*, Beyrut 1994.

_____, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1985.

Ebü Bekir Muhammaf b. Abdillâh b. Yûnus es-Sıkkîlî, (ö. 451/1059), *el-Câmi' li-mesâ'ili'l-Müdevvene*, Dımaşk 2013.

Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammad Kâmil, Dımaşk 2009.

Ebü Muhammad Ali b. Ebî Yahya el-Ansârî (ö. 686h.), *el-Lübâb fî'l-cem'i beyne's-Sünneti ve'l-Kitâb*, thk. Muhammad Fazl, Dımaşk 1994. (*el-Lübâb*)

Ebü Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ' (ö. 458/1066), *el-Mesâ'ilü'l-fikhiyye min Kitâbi'r-Rivâyeteyn ve'l-vecheyn*, thk. Abdülkerîm b. Muhammed el-Lâhim, Riyad 1985. (*el-Mesâ'ilü'l-fikhiyye*)

Ebü Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *İhtilâfû Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, y.y. t.y.

Ebü'l-Bekâ Tâceddin Behrâm b. Abdullah ed-Dimyâtî (ö. 805/1402), *eş-Şâmil fî fikhi'l-imâm Mâlik*, nşr. Ahmed b. Abdülkarim, Kahire 2008.

Ebü'l-Hüseyn Ali b. Muhammad el-Lahmî (ö. 478/1085), *et-Teb sire*, thk. Ahmed Abdülkerîm, Katar 2011.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (ö. 606/1210), *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir el-Alvânî, Beyrut 1997.

Gazalî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (ö. 505/1111), *el-Vasît fî'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim -Muhammed Muhammed Tâmir, Kahire 1997.

Gazalî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (ö. 505/1111), *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfî, Beyrut 1993.

Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ Haccâvî el-Makdisî (ö. 968/1560), *el-İknâ' fî fikhi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdülletîf Muhammad es-Subkî, Beyrut t.y. (*el-İknâ'*)

_____, *Zâdü'l-müstakni' fî'htisâri'l-Mukni'*, thk. Abdurrahmân b. Ali b. Muhammad, Riyad t.y..

Haddâd, Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 800/1398), *el-Cevheretü'n-neyyire*, Mısır 1322h.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1990. (*el-Müstedrek*)

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 956/1549), *Mülteka'l-ebhur*, nşr. Halîl İmrân el-Mansûr, Beyrut 1998.

Halîse Dehmânî ve Necât Semâş, *el-İhtiyârâtü'l-fikhiyye li'bn Rüşdi'l-hafîd min hilâli kitabihi Bidâyeti'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid -Kitabu's-sovm nemûzecan*, Muhammed Boziyaf Üniversitesi, İslam Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, M'Sila, 2019. (*el-İhtiyârâtü'l-fikhiyye li'bn Rüşdi'l-hafîd*)

Hammâdî el-'Abîdî, *İbn Rüşd ve 'ulûmü's-şerî'a*, Dımaşk 2014.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed (ö. 1088/1677), *ed-Dürrü'l-muhtâr şerh Tenvîrü'l-ebâr*, thk. Abdülmun'im Halil, Beyrut 2002. (*ed-Dürrü'l-muhtâr*)

Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân er-Ruaynî (ö. 954/1547), *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, Dımaşk 1992. (*Mevâhibü'l-celîl*)

Havva Usta, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid'inde Ebû Hanîfe'ye Ait Görüşlerin Tahkiki*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî, Kahire 1994. (*Mecma'u'z-zevâ'id*)

Hırakî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdullah (ö. 334/946), *el-Muhtasar*, Tanta 1993.

Hısnî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseyinî (ö. 829/1426), *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Gâyeti'l-ihisâr*, thk. Ali Abdülhamid beltaci, Dımaşk 1994. (*Kifâyetü'l-ahyâr*)

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tezammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ ve Muhammed Ali Mu'avvaz, Beyrut 2000. (*el-İstizkâr*)

_____, *el-Kâfî fî fikhi ehli'l-Medîne*, nşr. Muhammed el-Morîtânî, Riyad 1980.

İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262), *el-Gâye fî'htisâri'n-Nihâye*, thk. İyâd Hâlid et-Tibâ', Beyrut 2016.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyinî (ö. 1252/1836), *Hâşiyetu İbn 'Âbidîn*, Beyrut 2000.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 741/1340), *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*, y.y. t.y.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad 1989. (*el-Musannef*)

İbn Ebî Usaybia, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe (ö. 668/1269), *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etıbbâ'*, thk. Nizâr Rızâ, Beyrut, t.y. (*'Uyûnü'l-enbâ'*)

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî el-Ceyyânî el-Medenî (ö. 799/1397), *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, Kahire, t.y. (*ed-Dîbâcü'l-müzheb*)

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1379h. (*Fethu'l-bârî*)

_____, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'ıyyi'l-kebîr*, thk. Ebû Âsım b. Hasan b. Kutb, Mısır 1995. (*Telhîsü'l-habîr*)

İbn Hazm, Ali b. Ahmed (ö. 456/1064), *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî, Beyrut 2003.

İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî (ö. 560/1165), *İhtilâfü'l-e'immeti'l-'ulemâ* thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed, Beyrut 2002.

İbn Kayyim el-Cevziyye, ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Hanbelî (ö. 751/1350), *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî, Beyrut 1975. (*İğâsetü'l-lehfân*)

_____, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*, nşr. Şuayb el-Arnaût – Abdülkâdir el-Arnaût, Beyrut 1997. (*Zâdü'l-me'âd*)

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer el-Busrâvî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Câmi'u'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-akvemi sünen*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mekke 1998. (*Câmi'u'l-mesânîd ve's-sünen*)

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 682/1283), *eş-Şerhu'l-kebîr 'ala metni'l- Mukni'*, thk. M. Reşîd Rızâ, y.y. t.y. (*eş-Şerhu'l-kebîr*)

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed (ö. 620/1223), *el-Kâfî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammad Fâris, Beyrut 1994.

_____, *el-Muğnî*, Kahire 1968.

_____, *'Umdetü'l-fikh*, thk. Ahmed Muhammad 'Azüz, Beyrut 2003.

İbn Kunfûz, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. Alî el-Kustantînî (ö. 810/1407), *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nüveyhiz, Beyrut 1983.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887) (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve başkalar, Dimaşk 2009.

İbn Müflih, ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî (ö. 884/1479), *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî, Beyrut 1997.

İbn Müflih, Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî (ö. 763/1362), *Kitâbü'l-Fürû'*, thk. Abdullah b. Abdulmühsin et-Turkî, Riyad 2003.

İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 1005/1596), *en-Nehrü'l-fâ'ik şerh Kenzi'd-dekâ'ik*, thk. Ahmed 'Azü 'Înâye, Beyrut 2002. (*en-Nehrü'l-fâ'ik*)

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563), *el-Bahrü'r-râ'ik şerh Kenzü'd-dekâ'ik*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut 1997. (*el-Bahrü'r-râ'ik*)

_____, (ö. 970/1563), *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut 1999.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Mervezî (ö. 238/853), *Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî, Medine 1991.

İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 520/1126), *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, thk. Muhammed Haccî, Beyrut 1988.

_____, *el-Beyân ve't-tahsîl*, thk. Muhammed Haccî ve başkalar, Beyrut 1988.

İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Kahire 2004. (*Bidâyetü'l-müctehid*)

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî (ö. 728/1328), *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, Medine 2004.

_____, *el-Fetâva'l-kübrâ*, thk. Muhammad Abdülkadir Atâ – Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1987.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh el-Harrânî (ö. 652/1254), *el-Muharrer fî'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Riyad 1984. (*el-Muharrer*)

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an*, nşr. Muhammad Abdülkadir Atâ, Beyrut 2003.

İbnü'l-Bârizî, Ebü'l-Kâsım Şerefüddîn Hibetullâh b. Abdirrahîm b. İbrâhîm el-Cühenî el-Hamevî (ö. 738/1338), *Nâsihu'l-Kur'ânî'l-'azîz ve mensûhuh*, thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1998.

İbnü'l-Cellâb, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Hüseyin b. Hasen b. el-Cellâb el-Basrî (ö. 378/988), *et-Tefrî' fî fikhi'l-İmâm Mâlik*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut 2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, thk. Müs'ad Abdülhamîd es-Sa'denî, Beyrut 1415h.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâtî (ö. 658/1260), *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, Abdüsselâm el-Herrâs, Beyrut 1995.

İbnü'l-Furus, Ebû Muhammad Abdülmun'im b. Abdürrahim (ö. 597/1201), *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Tâha b. Ali ve başkalar, Beyrut 2006.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), *Câmi 'u'l-ümmehât*, thk. Ebû Abdurrahman el-Ahdar el-Ahdarî, Dımaşk 1998.

İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî (ö. 582/1186), *el-Cem ' beyne's-Sahîhayn*, thk. Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, Riyad 1999.

İbnü'l-Hatîb, Muhammad b. Ali el-yemenî (ö. 820/1417), *Teysîru'l-beyân li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdülmün'im el-Herâş, Suriye 2012. (*Teysîru'l-beyân*)

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457), *Fethu'l-kadîr*, y.y. t.y.

İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabâri men zeheb*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut 1986. (*Şezerâtü'z-zeheb*)

İbnü'l-Mehâmilî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dabbî (ö. 415/1024), *el-Lübâb fî'l-fikhi's-Şâfiî*, nşr. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî, Medine 1416h..

İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (ö. 804/1401), *et-Tezkire fî'l-fikhi's-Şâfiî*, thk. Muhammed Hasan Muhammed, Beyrut 2006.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî (ö. 318/930), *el-Evsat fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, y.y. 2009. (*el-Evsat*)

_____, *el-İcmâ'*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, Riyad 2004.

_____, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*, thk. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed, Resû'l-Hayme 2004.

İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, Ebû'l-Beka Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz (ö. 972/1564), *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, Muhammed ez-Zühaylî – Nezîh Hammâd, Riyad 1997.

İbnü'r-Rif'a, ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (ö. 710/1310), *Kifâyetü'n-nebîh fî şerhi't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammad Surûr, Beyrut 2009. (*Kifâyetü'n-nebîh*)

İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî (ö. 882/1477), *Lisânü'l-hükkâm fî ma'rifeti'l-ahkâm*, nşr. El-bâbî el-Halebî, Kahire 1973.(*Lisânü'l-hükkâm*)

İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim (ö. 558/1163), *el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammad en-Nûrî, Cidde 2000. (*el-Beyân*)

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî (ö. 772/1370), *el-Hidâye ilâ evhâmi'l-Kifâye*, thk. Mecdî Muhammad Surûr, Beyrut 2009.

Kâdî Abdülvehhâb, ebû Muhammed b. Alî b. Nasr el-Bağdâdî (ö. 422/1031), *el-İsrâf 'alâ nüketi mesâ'ili'l-hilâf*, thk. el-Ceyb b. Tâhir, Beyrut 1999.

_____, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, nşr. Hamîş Abdülhak, Mekke 1995.(*el-Ma'ûne*)

_____, *et-Telkîn fî'l-fıkhi'l-Mâlikî*, thk. Ebû Üveys Muhammad el-Hasanî, Beyrut 2004.

_____, *Uyûnü'l-mecâlis*, thk. Ambay b. Keybâkâh, Riyad 2000.

Kallek, Cengiz, “Bidâyetü'l-müctehid”, *DİA*, 6/133-134.

Karaca, Ayşe, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid adlı eserindeki tercihleri ve farklı görüşleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul 2008.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî (ö. 684/1285), *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî, Beyrut 1994.

Karanfil, Mehmet Fatih, *İbn-i Rüşd'ün “Bidâyetü'l-Müctehid” Adlı Eserinde Aile Hukuku ile İlgili Değerlendirmeleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Van 2011.

Karlığa, H. Bekir, “İbn Rüşd”, *DİA*, 20/257-288.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191), *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, thk. Ali Mohamud Mu'awad, Beyrut 2003. (*Bedâ'i'ü's-sanâ'i'*)

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bulâk 1323h.. (*İrşâdü's-sârî*)

Kâtib Çelebi, Mustafa Abdullah Hacı Halîfe (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Bağdât 1941. (*Keşfü'z-zunûn*)

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Bağdâdî (ö. 510/1116), *el-Hidâye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdülletif Hümeym ve Mâhir Yasin el-Fahl, Kuveyt 2004. (*el-Hidâye*)

Kudûrî, ebü'l-Hüseyn Ahmed b. ebî Bekr Muhammed (ö. 428/1037), *el-Muhtasar*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, Beyrut 1997.

_____, *et-Tecrîd*, thk. Muhammad Ahmed Sirâc – Ali Cum'a, Kahire 2006.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş, Kahire 1964.

Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Münestîrî (ö. 1360/1941), *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, thk. Abdülmecîd Hiyâlî, Beyrut 2003. (*Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*)

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö.450/1058), *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. nşr. Ali Muhammed Muavvez ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, 1999.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö.450/1058), *el-İknâ'*, y.y. t.y.

Mehmet Özdemir, "İbnü'l-Ebbâr", *DİA*, 21/19.

Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî (ö. 1033/1624), *Delîlü't-tâlib li-neyli'l-metâlib*, thk. Ebû Kuteybe Nezr Mohammed el-Fâryâbî, Riyad 2004.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed(ö. 885/1480), *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, y.y. t.y. (*el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*)

Mergînânî, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl (ö. 593/1197), *el-Hidâye fî şerh Bidâyetü'l-mübtedî*, thk. Talâl Yusuf, Beyrut, t.y. (*el-Hidâye*)

Merrâküşî, Ebû Abdillâh b. Abdülmelik (ö. 703/1303), *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, thk. İhsân Abbâs ve başkalar, Tunus 2012. (*ez-Zeyl ve't-tekmile*)

Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, Kahire 1937. (*el-İhtiyâr*).

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî (ö. 1298/1881), *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut, t.y..

Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali Muhyiddin(ö. 885/1480), *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, y.y. t.y. (*Dürerü'l-hükkâm*)

Muhammed Âbid el-Câbirî, *İbn Rüşd Sîretün ve fikr*, Beyrut 1998.

Muhammed Amân b. Ali el-Câmî, *el-'Aklu ve'n-Naklu'inde İbn Rüşd*, Medine 1404h.

Muhammed Av Şerîf Bûlûz, *Terbiyetü meleketi'l-ictihâd*, Riyad 2012.

Muhammed b. Hamûd el-Vâilî, *Büğyetü'l-muktesid şerh Bidâyetü'l-müctehid*, Beyrut 2019. (*Büğyetü'l-Muktesid*)

Muhammed el-Muhtâr Muhammed el-Mâmi, *el-Mezhebü'l-Mâlikî medârisuhû ve mu'ellefâtuh*, el-'Ayn 2002. (*el-Mezhebü'l-Mâlikî*)

Muhammed Süleymân en-Nûr, “Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid ve menhecu mu'ellifihi”, *Mecelletu's-şeri'a ve'l-kânûn*, Sy. 29, 2007 s.345-404.

Müslim b. el-Haccâc b. Müslim Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi 'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1991.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısırî (ö. 264/878), *Muhtasarü'l-Müzenî*, Beyrut 1990.

Nefrâvî, Şehâbeddin Ahmed b. Guneym b. Mühennâ (ö. 1126/1714), *el-Fevâkihü'd-devvânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, y.y. 1995. (*el-Fevâkihü'd-devvânî*)

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep 1986.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310), *Kenzü'd-dekâ'ik*, thk. Sâ'id Bekdâş, Beyrut 2011.

Nevevî, ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, y.y. t.y. (*el-Mecmû'*)

_____, *Minhâcü't-tâlibîn*, thk. Avaz Kâsım Avaz, y.y. 2005.

_____, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut 1991.

Nübâhî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Muhammed el-Cüzâmî (ö. 792/1390), *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, Beyrut 1983.

Rassâ', Ebû Abdillâh Muhammed b. Kâsım el-Ensârî (ö. 894/1489), *el-Hidâyetü'l-kâfiyetü's-Şâfi'ye li-beyânî hakâ'iki'l-İmâm İbn 'Arafe el-vâfiye (Şerhu Hudûdi İbn 'Arafe)*, y.y. 1350h. (*Şerhu Hudûdi İbn 'Arafe*)

Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî el-Mısırî (ö. 1004/1596), *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Beyrut 1984.

Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâîl (ö. 502/1108), *Bahrü'l-mezheb fî fîrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Târık Fethî es-Seyyid, Beyrut 2009. (*Bahrü'l-mezheb*)

Sa'dî Ebû Habîb, *el-Kâmûsu'l-fikhî*, Dımaşk 1988.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût ve Türki Mustafa, Beyrut 2000.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî (ö. 227/842), *es-Sünen*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, Hindistan 1982.

Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî (ö. 1241/1825), *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik (Hâşiyetü's-Sâvî 'alâ Şerhi's-sagîr)*, y.y. t.y. (*Hâşiyetü's-Sâvî*)

Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (ö. 539/1144), *Tuhfetü'l-fukahâ'*, Beyrut 1994.

Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, thk. Halil Muhyiddîn, Beyrut 1993.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî (ö. 771/1370), *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut 1991.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî kavâ'id ve fîrû'i fîkhi's-Şâfi'îyye*, Beyrut 1983. (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*)

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820), *el-Üm*, Beyrut 1990.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut t.y.. (*Fethu'l-kadîr*)

_____, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, thk. Isamü'd-dîn es-sabâbitî, Kahire 1993. (*Neylü'l-evtâr*)

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (ö. 189/805), *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Beyrut 2012.

_____, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasan el-Kîlânî, Beyrut 1403h..

Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammad (ö. 1078/1667), *Mecma' u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, y.y. t.y.. (*Mecma' u'l-enhur*)

Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkîti (1907-1974), *Edvâ'ü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Beyrut 1995. (*Edvâ'ü'l-beyân*)

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (ö. 476/1083), *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şafî'i*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât, Beyrut 1995. (*el-Mühezzeb*)

_____, *et-Tebşîra fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dimaşk 1983.

_____, *et-Tenbîh fî'l-fikhi's-Şafî'i*, Beyrut 1983.

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, Beyrut t.y. (*Muğni'l-muhtâc*)

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Kahire, t.y.

_____, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvazullah – Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Kahire 1995.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmi' u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y. 2000. (*Câmi' u'l-beyân*)

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933), *Muhtasaru ihtilâfi'l-ulemâ'*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut 1995.

_____, *Ahkâmü'l-Kur'ân kerîm*, thk. Sadettin Ünal, İstanbul 1998.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Cârûd (ö. 204/819), *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, Mısır 1999.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *el-Câmi' u's-sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1998.

Ünal, Halit, “İbn Rüşd’e Göre Aile Hukukunda Velayet”, *Erciyes Üniversitesi Cevher Nesibe Tıp Enstitüsü*, sayı: 17, 1994, s. 139-146.

Üsâme Saîd el-Kahtânî ve digerler, *Mevsûatü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-islâmî*, Riyad 2012.

Yasemin Nar, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid Adlı Eserlerinde İmam Sâfî'ye Ait Görüşlerin Tahkiki*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

Yunus Apaydın “İbn Rüşd”, *DİA*, 20/288-292.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Fârikî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1984.

_____, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî, Beyrut 1993. (*Târîhu'l-İslâm*)

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî (ö. 926/1520), *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, y.y. t.y. (*Esne'l-metâlib*)

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Beyrut 1407h. (*el-Keşşâf*)

Zerkeşî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mısırî (ö. 772/1370), *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*, thk, Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn, Riyad 1993. (*Şerhu'z-Zerkeşî*)

Zeyf, Ebû Âsım Beşir, *Mesâdirü'l-fikhi'l-Mâlikî*, Beyrut 2008.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus el-Bârîî (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-hakâ'ik şerh Kenzü'd-dekâ'ik*, Kahire 1313h. (*Tebyînü'l-hakâ'ik*)

Zühaylî, Vehbe (ö. 1436/2015), *el-Fikhü'l-islâmî ve adilletüh*, Dımaşk 1985.